

●alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

ÖSSZEOMLÁS

HATVANKILENCEDIK ÉVFOLYAM

2018/10

alföld

HATVANKILENCEDIK ÉVFOLYAM — 2018. OKTÓBER

- 3 KÁNTOR PÉTER verse: Mindig történik valami
3 TÓTH KRISZTINA verse: Tériszony
4 ZALÁN TIBOR verse: Egy omlás fázisai
5 SELYEM ZSUZSA: Mea maxima (novella)
12 KERBER BALÁZS versei: izzadt vitorla; Conquest
14 SZÁLINGER BALÁZS versei: A mindenkori Kossuth Rádió; Aranyvidék;
Tragédiamintázatú
16 SUMONYI ZOLTÁN versei: Az 1989-es ősz; Halottak, s akik még halunk
27 MARNO JÁNOS versei: Kaloda; Az ingerküszöb; Különben is még mindig
29 BÖNDÖR PÁL versei: Műfajok útvesztője; Velencéig sem
31 LAN CZKOR GÁBOR szaturnuszi meséje: Hamuháza
44 ACZÉL GÉZA versei: (szino)lira (anyagias; anyagpazarlás; anyajegy)
46 Sopotnik Zoltán verse: A reményhez: Vérmegye

kerekasztal

- 48 Összeomlás (Hermann Róberttel, Hodossy-Takács Előddel, Püski Leventével
és Velkey Ferencsel Szirák Péter beszélget)

kilátó

- 62 CZEGLÉDI PÁL: Miért kérdőjelezzük meg a piac szabadságát, amikor
gazdasági válság van?
70 HALÁSZ LÁSZLÓ: Ebben az életben meghalni nem nehéz (Kényelmetlen
tűnődések)
86 BÁLINT PÉTER: Adományozott lét

szemle

- 100 KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: A mezőgazdálkodás vége (Oravecz Imre: Ókontri)
107 MÉSZÁROS MÁRTON: Posztapokaliptikus road movie (Totth Benedek:
Az utolsó utáni háború)

- 111 PINTÉR DÓRA: Gondolatkísérlet forradalommal (Potozky László: Égéstermék)
- 115 ZÓLYA ANDREA CSILLA: Ipiapacs egy, kettő, három... (Jelen! Kortárs ifjúsági novellák; 2050 – Ifjúsági novellák a jövőről)
- 120 VIGH LEVENTE: Égéstermék (Al Berto: Tűzvészker; ford. Urbán Bálint)
- 124 SEPSI LÁSZLÓ: Mutáns történelem (George R. R. Martin [szerk.]: Wild Cards – Fekete Lapok; ford. Novák Gábor, Békési József)

képek

FÜLÖP PÉTER fényképei

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

SZLUKOVÉNYI KATALIN, TORNAI JÓZSEF, VÁRADY SZABOLCS versei
NEMES Z. MÁRIÓ, TÓBIÁS KRISZTIÁN prózája
Interjú SÁNDOR IVÁN-nal
Kerekasztal-beszélgetés és tanulmányok BORBÉLY SZILÁRD költészetéről
Kritikák BAKÓ ENDRE, ROMSICS IGNÁC, RAFIK SCHAMI kötetéről

*Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata,
az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.*

*www.alfoldonline.hu
alfoldfolyoirat@gmail.com*

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZIRÁK PÉTER főszerkesztő
ÁFRA JÁNOS
FODOR PÉTER
HERCZEG ÁKOS
LAPIS JÓZSEF szerkesztők
HERCZEG-SZÉP SZILVIA szerkesztőségi asszisztens

alföld

600 FORINT

nka

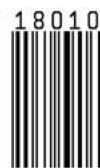
Nemzeti Kulturális Alap

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

9 770401 317007

18010

KÁNTOR PÉTER

Mindig történik valami

*Egy ideje folyton attól rettegsz, hogy megkérdezik,
mit csinálsz mostanában, hogy éppen mit csinálsz.
Tudod, hogy nem valószínű, de ha megkérdeznék mégis,
hisz tulajdonképpen valakinek meg kellene kérdeznie,
de ha nem, hát nem, akkor te kérdezed, és ha ilyenkor valaki látna,
rögtön felállna a metróban vagy a villamoson, az hétszentség,
hogy átadja a helyét, te meg csak jeleznéd a kezeddal, nem,
nem kell, köszönöd, ez nem ülőhely kérdése, inkább állnál.
De inkább gyalogolsz. Például elgyalogolsz a két-kutyás házig,
ami közben egy-kutyás lett, elaludt a nagy barna kutya,
és így már csak a fehér kutyás házig gyalogolhatsz el,
hogy lásd a fehér kutyát a hozzátartozóival együtt,
vagy csak úgy elgyalogolsz lefelé vagy fölfelé a folyó mentén,
vagy amerre visznek a lábaid, hogy tegyél valamit, ami nem árt,
ha nem is használ a világnak, de neked talán igen,
és ne rettegj, hogy megkérdezik, akár megkérdezik, akár nem,
hogy mit csinálsz, hogy mivel telnek a napjaid, hogy és mint,
hogy írsz-e, ahogy a pék süt, ahogy a villamos csilingel.
Meleg van, és a színházból jövet a Nádor utcában este
látod, hogy a Tulipán mellett, a Kicsi Ír teraszán, a szokott
helyükön, az utolsó két asztalnál kártyáznak a taxisok,
egyszerre elmélyülten és lazán, vagyis hajszálpontosan úgy,
ahogy te szeretnél, nem épp kártyázni, de minden mást.
Lazán és elmélyülten, és bizakodva, hogy előbb-utóbb csak bejön
egy jó lap, vagy egy hívás a központból, még ha a központ,
úgy fest, momentán töksüket is. De mindig történik valami.
Ha más nem, váratlanul lesántulsz, valaki mosolyogva
beléd döf egy injekciót, amitől végre felordítasz.*

TÓTH KRISZTINA

Tériszony

A TEREK CIKLUSBÓL

*Többször elment a régi házukig,
de végül aztán sose csengetett be.
Nézett a jegyzékben az új nevekre,
az a lakás már egész más úgis.*

*Hát ez a pasas meg mit bámul itt?
– egy lakó végigmérte, beengedte.
Igen, a kilencedik emeletre,
ő is pont oda, elindult a lift.*

*Tudja, szabadkozott, minden itt történt.
Hagyja csak, én is cipőben vagyok.
Ha nem haragszik, megnézném az erkélyt:*

*odalent járda, apró kőpadok.
Alacsonyabb, mint régen volt, a mellvéd,
és az öröm, hogy hazajut, nagyobb.*

ZALÁN TIBOR

Egy omlás fázisai

*Először kényszerítette térd
re magában az embert A pál
inkák tornyaiból ellátni
a tengerig A partokon feb
érlő csontvázzakig A szépség
mindig áldozattal jár Mint egy
kórboncnok könyékig mocsokban
Az esztétika iszapjában
megmerítkezve fulladásig*

*Aztán csak rálegyint Odébb rak
ja magától a tárgyakat A
magány az emlékek eltávol
ításával kezdődik Nem fél
Pedig kellene félnie Az
embert körülvevő tárgyakban
rakódik meg a múlt Azt kitör
ülve az embert törli ki mag
ából Aki Az ember minek*

*Cafatnyi rothadó hús Isten-
marék elporladó csont a vi
lágba vetve Majd százkilónyi
fölöslegesség A létezés
megfeledezik teremtménye
iról Kimért időkben elveg
etálnak A kimért időn most*

*elneveti magát A pohár
mint a lét mérőedénye Nem*

*csak komikus de ízléstelen
is Mint az ifjúságra gondol
ni alkonyi verőfényben Még
van pár jó éved hajol át az
asztal fölött valaki Egyszer
A még megaláz A vannak nincs
értelmezhetősége A múlt
ágbogán fürtökben lógnak a
férgek Nem hozzáférhető több*

*é É mint élni A versből most
kitekint Másnál ezt a fordul
atot utálja Használatát
a mindegy teszi lehetővé
Élni annyit tesz bánni a hal
adékokkal Reccsen a mobil
telefon a talpa alatt a
mikor rálép Most akarta hív
ni Most talán még hívni akar*

*ták Volna Az emlék elválna
a tárgyától A megszűnés egy
szerű képlete ez A nincsre
ráakaszkodni értelmetlen
Igeragozás kérdése az
idő Fölösleges különbség
tételek a van volt lesz között
A között talán értelmezhet
ő A résben létezés székely*

*e Nem múlnak az ismeretlen
eredetű remegések a
húsában Ha halálfélelem
lenne viselné Azt megszokta
Köhögés Fulladás Ahogy reg
gelente De ez most más Az ép
ítmény készül darabokra es
ni szét Nem tudja az ajtóig
elkaparni magát Repedés*

*ek zaja bent Egymástól távol
odó részek Isten darura*

*függesztett ormótlan vasgolyó
Leng és széttöri kreálmánya
it Közeledése meg sem za
varja Bár illett volna befés
ülködni a pusztulásához
A fehér ing előtt hideg víz
ben letusolni A hőség a*

*kár a városra rátelepszik
agyára Éjjel a szemközi
sárga házat nézte A tükör
ben már nem látta magát Nyugodt
volt hogy nincsen is arca Hátra
dől pedig lehet háta sincs már
Koponyáján keresztül repül
falba csapódó pisztolygolyó
egy seregély Nem veszi észre*

Mea maxima

A két kis aloé vera egy ismert, nemzetközi áruházlánc növénygyárában látta meg a napvilágot. Mindannyiunk sorsában osztozva, felcímkézve, egy polcon várták, hogy valaki megvásárolja és hazavigye őket. Na, Marcel Morarunak és asszisztensének, Bogota Mária Rózsának pont ők kellettek. Legalábbis őket tették be a vásárlókocsijukba, a kábelek, kötelek, áramkörök, vörösborkok, burgonyaszirmok és ásványvizes PET palackok közé.

Valamikor a T. Olivér-féle Sírás Tanszék szerény előmenetelű hallgatója voltam, Cioranból például elvágta, mert nem bírtam a szóbeli vizsgán megszólalni. Miért kell ezt a sármőr fasisztaszimpatizánst kultiválnunk, sírást akarok tanulni, nem gyűlölködést, dühöngtem magamban artikulálatlanul. A professzor csak nézett, várta a feleletem, peregetek a könnyei, végül csendesen azt mondta: Erika kedves, megértem, hogy indiszponált pillanatnyilag, kérem, jöjjön el a következő vizsgára. És hazament rendezgetni a törgyűjteményét. Csodáltam őt a könnyeiért, valamint félttem a töreitől. Beszélték a városban, hogy szerelme kiugrott a kilencedikről, még meg nem született közös gyermekükkel a hasában. Ezért akartam tanulni tőle sírni. Például azon a fesztiválon a hajdani csatornagár elhagyatott parkjában, eső után megjelent az égen a szivárvány, és én szokás szerint kicsit túlereagáltam, mire Péntek Krisztián végigmért, és megjegyezte: az instán különbeket láttam. Mit lehet erre mondani. Vagy ülünk a tengerparton, alkonyodik, és két delfin egészen közel jön hozzánk, és akkor megszólal Bogota Mária Rózsa telefonja, és hallom a füleimmel, hogy mondja: hát itt né, nézem a delfineket.

Aztán úgy adódott, évtizedek teltek el, hogy ott lehettem sírás tanárom halálos ágyánál. Szobatársa egy román fiú, jóformán már ment is ki az életbe, mi maradtunk, beszélgettünk kedvünkre. Azt mesélte sírás tanárom, hogy még a nyolcvanas években volt egy kis tanítványi köre, Platónról, Lukianoszról, Spinozáról, Pascalról, Montaigne-ről diskuráltak, aztán az egyik fiú, bizonyos Kis Géza kivándorolt New Yorkba, és amikor meglátogatta, valami örült magabiztossággal osztotta neki az észet, merthogy ő már a 6-os tisztasági fokozaton van, majd előkapott egy csatornaszerű valamit, hogy megmérje benne a szenvedést. Majd leültette sírás tanáromat a New York-i kicsi konyhájában a 6-os tisztaságú Kis Géza, az asztalra tett hat fényes borítójú könyvet, és rázárta az ajtót, még egy táblát is kitett, hogy „DO NOT DISTURB”. És akkor sírás tanárom beleolvasott azokba a könyvekbe, és hát minden ismerős volt, csak ad usum delphini kifejtve: Pithágorász, Parmenidész, Pszeudo-Dionüsziosz, Hermész Triszmegisztosz, úgyhogy kopogtatott a 6-os tisztaságú Kis Gézának, hogy engedje ki, majd a Kolozsvárról vitt, saját készítésű, Sub specie aeternitatis nevű szilvapálinka mellett emlékeztette rá, hányadán állnak a dolgok.

Szerettem volna megkérdezni sírás tanáromtól, hogy mit mutatott az a szenvedésméter, engem ugyanis a szivárványokon és delfineken kívül a szenvedés-

méterek is indokolatlanul lázba hoznak, de nem volt hogyan, mert nevetett, azon is nevetett, hogy most, a halálos ágyán újra elővette Dosztojevszkijtől a *Feljegyzések az egérlyukból* és a *Feljegyzések a boltak házából*, hátha kiderül, mire jutott az a faszkalap, és hát ki is derült, mégpedig az, hogy az emberek vagy ostobák, vagy szenvednek, vagyis, kedves Erika, üzenet nincs.

Aztán millió dolog történt az életben, például az, hogy Marcel Moraru és Bogota Mária Rózsa hazavitték és letették a konyhában a szupermarket újrafelhasználható szatyrait, benyomták a Black Eyed Peast, szexeltek, majd töltöttek maguknak a vörösborból, rágyújtottak, Marcel Moraru fejtegetni kezdte a koncepcióját, Bogota Mária Rózsa épített körmein nézegette a mandalákat, ugyanakkor feszülten figyelt is Marcelre, aztán eszébe jutott, hogy megéhezett, és a burgonyaszirmok után kezdett matatni. Szórakozottan kivette a két aloé verát is, elrendezgette lekonyuló hajtásaikat, az ablakpárkányra helyezte őket, és megkérdezte: Mit szólsz, Marcel, ne adjak ezeknek egy kis vizet? Marcel Moraru éppen az elektronika és az élővilág fúzióját fejtegette, különös tekintettel az antropocén korszak mibenlétére, úgyhogy megleppte a kérdés, elszámolt magában tízig, és lenyelte az elsőre felugró választ, végül is az installációnak egy hét múlva már virítania kell. Felőlem nyugodtan, mondta.

Az aloé verák sokáig jól megvannak víz nélkül, de szatyorból kikerülni a levegőre és a fényre tényleg isteni érzés. Mióta hazajött Ozoráról, Pablo fölfedezte, hogy képes a növényekkel kommunikálni, az aloé verát is ő ajánlotta Marcel Morarunak, ha már olyasmit keres, amelyik nem nyíffan ki az első öt percben, miután elektródákat szúrnak a szárába. Marcel Moraru előbb kutyával képzelte el az installációját, hogy a látogatók érintéseit a kutyába vezetett elektródák továbbítják a keverőpulthoz, ami ennek megfelelően fog hangokat kiadni. (Zenélni. Persze a memóriájában lévő hangválasztékból. Na és, senki se tökéletes.) Pablo, aki a kutyákkal is pompásan kommunikált Ozora óta, próbálta lebeszélni Marcellt erről, hiszen a kutya anélkül is válaszol neked, hogy áramot vezetnél bele, mondta, de Marcel szeme előtt inkább az az értelmezés lebegett, hogy napjaink cukiságmániáját ironikusan ötvözi a technóval. Végül a főszervezők simán megtiltották neki a kutyát, hiszen így nem garantálhatnák a látogatók testi épségét, ráadásul a radikális állatvédők is egyre fékezhetlenebbek, képesek rájuk gyűjtani az egész hőbelevancot, ami akkor is gáz, ha az egész hőbelevancot a polgármesteri hivatal azért engedte át nekik ideiglenesen, műűvészeti események szervezésére, mert mint hajdani alkoholgyár, bontás alatt áll, rövidesen irodaház épül a helyén, nyilván valami trollfarm csicsás fedőnéven. Egy vicces munkatárs a polgármesteri hivatalban, miután bejátszották nekik a titkos felvételt a megbeszélésről, meg is jegyezte, hogy ha felgyűjtanák, legalább megspórolnák a bontás költségének egy részét, de Skovrán Erika, aki a mellette lévő épületben szerezte a bölcsészdiplomáját, szárazon megjegyezte, remek, mert a könyvtár is szépen ég, és mi is égni fogunk, mire mindenki úgy tett, mint aki mélyen belemerül az előtte lévő iratcsomóba. Mindenesetre maradt a növény és a technó publikusan irányított nászának projektje a szentivánéji urban space-ben, konkrétan a Ferenc Ferdinánd utca 333-as szám alatti építmény pincéjében.

velünk hipotézisét, hogy azért olyan idegölő a várakoztatási zene, hogy a kliens feladja, és oldja meg maga a problémáját. Barack azt mondta, hogy pontosan ez a cég még csak nem is titkolt politikája, ráadásul az operátorok is hallják a muzsikát. Erre ittunk, kifejezve a szolidaritásunkat az operátorokkal, aztán valamelyikünk azzal vélte menteni a helyzetet, talán éppen a slammer Szabó Andris, hogy azért csak van valami jó a rendszerben, hiszen nyilván a pszichopáták azok, akik mégiscsak képesek kivárni, míg valaki föl nem veszi a telefont, és azzal, hogy valaki a központból meghallgatja a panaszukat, és próbál valamit mondani rá, az utolsó pillanatok egyikében megakadályozza, hogy egy busz, szupermarket vagy repülő felrobbanjon. Vagy egy iskola, tette hozzá valaki elmésen. Lehet, hogy én. Hogy mea culpa. El is meséltem nekik a régi anekdotát a nagyenyedi hentesről: egyszer, amikor vendégek mentek hozzá, a nagyenyedi hentes széles mozdulattal körbe-mutatott, és tősztra emelvén poharát, ekképpen szólt: Az én házam az én váram, vagy ahogy az angol mondja: mea culpa mea maxima.

Andris rátért a BDSM lényegére, hogy azért ne legyünk már képmutatók, mindenkinek jól esik, ha néha tárgyasítják, amire Louis Moutot, az amszterdami Tita-nic Orchestra hajdani üstdobosa, aki nyugdíjas korára feltalálta a lyukas szemüveget, amin keresztül sokkal könnyebb a naponta több ízben is esedékes szemcseppeket beadminisztrálni, szóval az édes Louis csöndesen megjegyezte, hogy ez ugyan igaz lehet, de mi ez az igazság ahhoz képest, hogy mi, akik itt ülünk most az Insomniában, mi mind akkor állunk fel, amikor akarunk, viszont vannak, akik örökké ki vannak kötözve. És amikor Varga Évi megvilágosodását kezdte fejtegetni, miszerint képes kézrátétellel gyógyítani, valaki közülünk, mielőtt átmennénk spiribe, a számlát kérte, és elindultunk a Ferenc Ferdinánd utca 333-as szám felé.

A gyönyörű óriást ismertem nappali fényben. A bölcsészkar angol szárnyából, a szomszédos épület tűzfalán volt látható a harminc méter hosszú, kék, fekvő emberalak, fejében a földgömb, nyakán egy közös pont körüli három ellipszis pálya, szívében egy szem, hasán napsugárfonatok, nemi szervén vörös, narancsszín és kék gömb, istenem, élet, gyermek, tisztánlátás, és ott volt a kék emberalakon az égbolt, Szaturnusz a gyűrűjével a jobb térdén, a Mars a bal bokáján, és üstökösök is voltak, meg galaktikus porviharok, ott volt a jó Pithágorász, és ott volt a bölcs Parmenidész, ott volt a mániákus Pszeudo-Dionüsziosz és persze ott volt a gőgös Hermész Triszmegisztosz. Pascal is ott didergett. Szent Iván éjszakáján a Ferenc Ferdinánd utca 333-as szám belső udvarán az óriással együtt ünnepeltek a népek, ettek, ittak, nézelődtek, az elektro, anélkül, hogy elnyomná, együtt szólt a fagottal, a csellóval és a hangtállal, a fényfestés pedig sárga aurát mozgatott az óriás feje köré. A bolygók megindultak, a csillagok szétszóródtak, az óriás testén kisebb óriások: vetített emberalakok táncoltak. Ott keringett kissé bátortalanul sírás tanárom is. A föld felett felhők úsztak át, Mami intett nekem, hogy bíriam ki, semmi se tart örökké, egy pillanatra mintha a 6-os tisztaságú Kis Géza is felcsillant volna, hül-lámzott az óriás, pulzált a napfonatkör.

Nem is értem, hogyan kerültem le a pincébe megnézni a *Digital Interactive Arts* kiállítást.

Azelőtti nap Marcel Moraru és asszisztense levitték a keverőpultot, a két aloé verát, a hangfalakat, az erősítőket, a kábeleket, a villanyáram-elosztókat, és elkezd-

ték összeszerelni a cuccot. Beállították a szettet, és amikor Marcel úgy döntött, hogy jól szól, a növényeket rátették egy raklapra, és beléjük szűrték az elektródákat.

Körülnéztem, egy-egy állólámpa világított gyéren maga körül, az egymásból nyíló termekben alig lehetett látni valamit. Fémes hangokat hallottam. Emberek se nagyon voltak, akik meg mégis, azok mind egy szálig ismeretlenek. Képek, tárgyak homálylottak itt-ott. Ha volt is valami interakció, a sötét nagyobb volt. A hangok irányába botorkáltam. És lassan körvonalaződött a szemem előtt néhány emberi alak, akik egy raklap fölé hajolnak, és két aloé verát simogatnak. Úgy éreztem, mintha egy százasszeget ütöttek volna a kisagyamba. Lebénultam, de nem tudtam nem látni, mi folyik ebben a kínzókamrában. Egy örökkévalóságig álltam ott a félhomályban, és néztem tehetetlenül, amint nevetgélve fogdosnak két növényt. Skovrán Erika viszont odament a raklapokhoz, leguggolt az aloé verák mellé, és észrevette, ahogy egy-egy drót lóg ki mindkettőből, vagyis ez vezeti az érintéseket a keverőpultba, ami az adott lehetőségeken belül zenévé konvertálja őket. Kihúzta az egyik drótot, várt egy kicsit, majd a másikat is kihúzta. Csend lett. Csodálkozva néztek körül az emberek, Marcel Moraru valahonnan előkerült, és regisztrálta, hogy a drótok elmozdultak, vagy mi, gyorsan visszadugta őket a növényekbe. Skovrán Erika nem mozdult. Bogota Mária Rózsa sűgött valamit Marcel fülébe, mire Marcel lehajolt Erikához:

- Miért húzta ki a drótokat? Nem tetszik valami?
- Maguk explojtálják ezt a két növényt – válaszolt Erika.
- Miii?
- Ez növénykínzás.

Marcel körülnézett, tekintetében a kérdéssel, hogy vajon ki hívta ide ezt a zizis banyát, de Bogota Mária Rózsán kívül senki nem viszonzta pillantását, úgyhogy még egyszer lehajolt Erikához:

- Nem tudom, mi a problémája önnek, mi csak használjuk ezeket a növényeket. Mi megvásároltuk őket.
- Hát éppen ez az – de már nem volt kinek folytatni, mert Marcel Moraru eltűnt. Bogota Mária Rózsa hajolt oda Erikához segítőkészen:
- Asszonyom, ez egy interaktív installáció, az élővilág és a technika kapcsolatról szól, nem tudom, volt-e valaha kortárs képzőművészeti kiállításon vagy alternatív színházban, egyáltalán, magának van kutyája vagy macskája?

Skovrán Erika éppen a kutyáját gyászolta, napok óta semmi másra nem tudott gondolni, csak hogy mea culpa, mea maxima culpa, agyában szétszakadtak a színpapszisek, szíve helyén egy marék kavics zörgött, végtagjai egy leejtett és otffejtett marionetté, egyetlen szerve működött rendesen, a könnyecsatornája; az a kutya bízott benne, és ő nem tudta megvédeni a barátja dzsipjétől, pedig fél évvel korábban pontosan meg is álmodta a balesetet; vigasztalhatatlan volt, úgy érezte, ha tovább élne, rosszabb ember lenne. És akkor közvetlenül mellette megjelent Barack, és átvette a stafétát:

- Normális, hogy van kutyám és macskám és pókom és fikuszom és aloé verám és görög bazsalikomom.
- Akkor tudnod kell – így Bogota Mária Rózsa, miközben elismerően tekintett Barack királykékre Kleopátra-frizurájára –, hogy a növények nem éreznek fájdalmat.

– Persze – mondta Barack dühöngő betelefonálókön edzett káprázatos mosolyával –, nincsenek nociceptoraik, de képesek kinyíródni az érintéstől. Nem fáj nekik, de belehalnak, capisci? Frank Salisbury és csapata a Colorado Állami Egyetemen bebizonyították, hogy az ember elpusztíthatja a bojtorján szerbtövis levelét egyszerűen azzal, hogy minden nap pár másodpercig hozzáér.

Bogota Mária Rózsa, mint akinek mások a prioritásai, megvonta a vállát, és elindult megkeresni Marcellt. A növényeket újonnan érkezők kezdték simogatni. Szálltak a térben a fém hangok. Barack lassan felállt, nyújtózkodott, kézen fogta előbb Erikát, majd engem, és magával vitt a felszínre.

Odafent Szabó Andrisék vigyorogtak ránk egy pedálmeghajtású limuzinból. Pablo kormányozott, az édes Louis fogózkodott, Varga Évi integetett nekünk a spéci kezeivel, hogy huppanjunk be, és tekerjünk mi is. Éppen jókor, mert egyre durvábban fúj a szél, a pince bejárata eltűnt, és vége volt a fényvetítésnek. A mikromakrokozmosz ember, jóllehet valahol már aláírták a bontási rendeletet, még ott feküdt a falon, és nem mozdult.

KERBER BALÁZS

izzadt vitorla

*egy bolygó bucskázik az ablakban
mint a zsizsik felvételen
elvetődik a kép
ugrik az üveg az űr
a pilóta kezében forgó kormány
jobbra-balra húz a hajó
ide-oda gurul a súly
az ülések körtáncba kezdenek
kezek felfelé mutatnak
az alacsonyabb másodpilóta érvel
hogymost talán a piros kart
és aztán megint balra
mert közeleg gyűrű és vihar
finom lilás törmelékgallérok
egy-egy nagyobbacska felül-alul
csúcsos szikla
a fenyegető rücskök
kihívó fehér élek
és a szemek a szemek
a horpadás tekintet
és az esetleges csóvák
most csak felülről
spirálablak
az elmében kék korlátok
a szem is éjszaka
és planéta
azokat az utcákat
az agy beszéli el
az esti kanyarokat
pont ahogy a láb befordul
a huppanót
gyengéden emelkedik az úttest
mint egy ragadó emlék
a zöld nyúlványházak
ott abban a világban
magasra fel
kristályhideg a beton fölött
egy elbeszélhető hópehelycsillám
mint retorikai alakzat
vagy szócikk*

*a pihe alakja mint leírás
fekete téglák a szitalásban
a csillagos ég
abban a kodifikált mesében
a szigorú véggel
a sötétkek zárt terekben
fordul a kormány
kéz nyúl fehér ingujj
szőkén fröccsen a fej
hullám a háton
izzadt vitorla
egy jobbkanyar
és tudod aztán
végül a kocsmá
kecses leszállás után
a lábak mint vékony pálcák
nagyobb veszélyt
követ a zűrzavar
és mintha ölelnének
lyukacsos holdak
hideg népek
a vízen egy szorongó örvény
és az a strandkönnyűség
talán csak a billegésnek
köszönhető
hogyan akkor most engedj
elhelyezkedem
megnéztem
ennyi az idő*

Conquest

STRATÉGIAI VERSPRÓZA
(RÉSZLET)

*Messzi, kék füvek fölött rózsaszín félkörív,
lány emelkedéseken fut valaki, egészen
vad váltásokban magasodik és enyhül a vidék.
A láb alatt szinte csúszik a sík. Az ég nyíló,
mindjárt benyeli a földet. Látszik a mély
gödör, megnőnek a csillagok. Az ég szeme
nagy ezen az éjszakán. Énekhang szól
a távolságban: a fények, mint a lámpacsíkok.
Zene az alvó hullámokon, a lila partokon.*

*A bolygó vizei csendesek, akár a dombok.
Vékony földsávok, mint nyúló végtagok.
Földek, tengerek színes pontjai, táblázatban
a rend. Két könyvgerinc fölött elúszó évek;
a játék és a szó alig változik. Mint egy
ujjlenyomatban, hemzsegnek a térképen
a körök. A vonalak határozzák meg
a gondolatot, és egy borítón, a betűkben
ott a kéz döntése. Ahogy helyezkedik
egy ötlet. Ahogy érvényre jutnak a piros
vagy a kék tömbök. Címek valamelyik
jegyzékben, melyik művet válaszd.
Rezgő pontok a tekintetben: egyik
löki a másikat, a másik felvillan,
világít egy földrész, domborul a víz.
Háló terül a térre.*

SZÁLINGER BALÁZS

A mindenkori Kossuth Rádió

*A korábbi elit rendszerint odaszárad a bárka belső pereme alá.
Pitiáner csirkefogók lesznek, akiknek mindegy az út iránya.*

*Kanócok között, muskátliföldön hasít a bárka,
Egyre milliőbb hangfalból üvölt a mindenkori Kossuth Rádió.*

*Mozgó birodalom, egy monstrum, térképészek, szakácsok, örök,
Ügyeskedők – még a lemaradók is gazdaggá lettek.*

*Az út mentén nagyságok nyomai, vonatrablások parazsa,
Ecetes források, irtványok gőzei szerte a hazában.*

*Üvegmozzsákat söpör a szél, mert mért is söpörne mást,
Véresen elvállik kapaszkodás és munka, örület és felelősség.*

Innen körülbelül még harminc perc a pánik –

Aranyvidék

*Arany buggyan a földből elő,
Tér közepén törésvonal beáll.*

*Hamarosan itt tornyok dőlnek el,
És vöröset köhög a szentséges Jézus.*

*A három templom terén most kezdik el
Platók oltárától kibirdetni a törvényt.*

*Ami népirtás, ma évődő, szinte pajkos,
Ami folyó, fémesen folyik el.*

Tragédiamintázatú

*Inspiráló, tragédiamintázatú vidék
Rengeteg rangos haditettel,
Békekötéssel és
Tanulságos határmondavilággal,
Tanítani való lefolyásokkal,
Mégis fényes mederállandósággal, és
Dunánk legstabilabb szelvényeként
Az országászattan számos jellemes részletével.*

*Itt volt az egyetlen folyami átkelő,
Magas nyájassági szintű, Rómában elismert úrfelmutató hely,
Volt kegyelmi központ
És egyetem,
Szabadalmi vasüzlet,
Híres fürdő,
Püspöki nyárilak
Volt hadikert –*

*Az utóbbi időben jelentéktelen hely,
A környékén sok káposzta terem.*

SUMONYI ZOLTÁN

Az 1989-es ősz

KOSZTOLÁNYI SZÁZÉVES ÖTLETÉRE

Várady Szabolcs 75 éves

*Még negyvenbét éves vagyok.
Ősz van, este.
Régholt remény megint az
égre festve;
a Parlament előtt, szoros tömegben
barátok és a két fiam köröttem.
És ifjú arcukon látom a meghatott
csodálkozást, mit egykor láthatott
kamasz szememben néhány volt barát. –
Nyitják most fönt az Országháznak
ablakát,
s egy ünnepélyes hang tagolva, lassan,
hogy szétterjedjen lenn és a magosban,
úgy zengi, mint egy himnusz, egy imát:
Köztársaság! Köztársaság!*

*Ha baldoklom, elmondok egy imát:
Ősz volt, este.
Régholt remény volt megint az
égre festve;
a Parlament előtt szoros tömegben
barátok és a két fiam köröttem.
És ifjú arcukon láttam a meghatott
csodálkozást, mit régen láthatott
kamasz szememben néhány volt barát. –
Nyitották fönt az Országháznak
ablakát,
s egy ünnepélyes hang tagolva, lassan,
hogy szétterjedjen lenn és a magosban,
úgy zengte, mint egy himnusz, egy imát:
Köztársaság! Köztársaság!*

Halottak, s akik még halunk

„Mint aki messzi útra kél,
E testamentumot megírom.”
(François Villon: *A Kis Testamentum*)

„Mi hátra volt még, elkövetkezett.
E földi létben gyász sorunk betölt.”
(Vajda János: *Harminc év után*)

*Egy harmincéves gyűjtemény,
Szép versek '87 a címe,
Váratlanul hullott elém
Fakult, napszíttá gerincére.
Nyomban kinyílt s megláttam, íme
Hatvankilencen ott vagyunk
Fotóinkkal megörökítve,
Halottak, s akik még halunk.*

*Én bolt költőimet hagyom
A feledékeny utókorra.
Ez már utókor, gondolom
Alig van élő, aki tudja
Kik írtak akkor sort a sorra.
Az ifjúság őseje,
Hogy újabb raj jön régi újra,
S kezdődött minden ővele.*

1.

*BELLA ISTVÁN bajusz s szakállal,
Negyvenhét éves. Ezután
Fejben sakkozva s zongorázva
Tizenkilencet élt csupán.
Itt még sötét pamacsszakállal,
Itt van a „Sóhaj és tükör”,
„Szabadságát a holdra hányja”,
„Köldökzsinóron lóg a föld”.*

2.

*CSIKI LÁSZLÓ itt negyvenhárom
Esztenős, gyanakvón figyel.
Útlevéllal is zöldhatáron.
Húsz év múltán rák vitte el.*

„Az ősz jön újra – lefogadjuk?
Aztán a tél, mint páncélvonat”.
Mire gondolt? Még ma se tudjuk.
„Szopogatjuk a lovas szobrokat”.

3.

CSOÓRI SÁNDOR nyolcvanhat évet
Élt, itt csak ötvenhét. Hiúz
Szeme az optikába mélyed,
Haja a homlokára húz.
„Látom előre az Időt:
Ugyanaz, ugyanaz, ugyanaz”,
És „Semmi álremény tehát”.
Így látta. '87, tavasz.

4.

CSORBA GYÖZŐ tudós könyvtáros,
Hetven éves, halkan beszél.
Szemében ott a régi város:
Villamos jár, Széchenyi tér.
Még bő nyolc esztendő megér
„Vetkeztén bőrig meztelenre”,
Csupán jobb karját rejti el
„A nagy, utolsó küzdelemre.”

5.

DEÁK LÁSZLÓ itt negyvenegy,
Aztán még élt huszonkét évet.
Duzzogva néz farkasszemet
Tiberiusról festve képet,
„A tragikusan múlandó” évek
Langyos békéje közepett:
„a birodalom ezüstkorát
élte akkor”. És vége lett.

6.

FODOR ANDRÁS ötvennyolc éves,
Aztán már csak tíz évet él.
Értőn hunyorít két szemével,
Mint aki nem hisz, nem remél.
„Mi változott?” *A vers címét*

*Fölírhatnánk most visszanézve
„Arcok, szemek naponta látott,
iszonyba dermedt lemezére.”*

7.

*GARAI GÁBOR: búcsúfénykép.
Ötvennyolc éves. Gyászkeret
Merevíti az álla ívét,
Indián arcban tág szemek,
„az elült madarak hangja se hallik,
de a földből szikár jajszó nyilallik”.
Szorongva rímelteti verssé
A széteső emlékeket.*

8.

*GYÖRE IMRE itt ötvenhárom,
Aztán még huszonkét évet élt.
Szemüvegén a lázas álom
Most nem villantja meg szemét,
„akik fáznak, arcra esnek”.
Azt írja itt, s a rímre vágva
„hóban formálnak keresztet”.
Minthogyha szebb jövőnkbe látna.*

9.

*JUHÁSZ FERENC „nehéz, gyűrt arca”
Itt még nem gyűrt, csak képzeli.
Ötvenkilenc sincs, dús a bajsza,
Huszonnyolc év még járt neki.
Szűri megszállott türelemmel
A mindenség csillagporát,
És fönnakad a hamurostán
Egy-egy gyémánt. Ötszáz karát!*

10.

*KÁROLYI AMY kilencvennégy
Évet megélt, itt hetvennyolc már.
Kínálja ezüst serlegét,
Míg mellette egy Arany Oltár.
A végtelennek küszöbén
„a sok mögött mégsem egészet”,*

*Csupán az Örökség felét
„mi a világból az övé lett”.*

11.

*KÉPES GÉZA „finn-ugor költő”,
De „bolgár” is, de „angol” is.
Mögötte három emberöltő,
Szálkás zakója angolos.
Rezignáltan tekint utánunk:
„Énnekem nem sok jót jelent”
(Még jó két évet élt közöttünk),
„hogy így föstöttem a jelent”.*

12.

*KERESZTURY DEZSŐ szemén
Nem látszik nyolcvanhárom éve.
Figyel. Még kilenc évet él,
Összes váltásunkat megélve.
Tudós vátesz: az „Éber éj”
Vetíti vészek korszakát,
„mi lenne, ha elréműlve...
megtorpannának a maffiák?”*

13.

*KESZTHELYI REZSŐ nyolcvanhárom
Évet élt, itt csak ötvennégy volt.
Nem jár a „tengeres sétányon”,
Porai fölött dalmát égbolt.
Koszorúja a fellegekben,
Díjaiért egy sirály repül,
„körül vesz ez a leélhetetlen”,
„tulajdonképpen nem egyedül”.*

14.

*MARSALL LÁSZLÓ ötvennégy éves,
Még majd a nyolcvanat megéri.
Konok daccal, kihívón éles
Szemmel a határokat méri.
Sorompóöröknek nem tiszteleg,
Fölényes, mint az ősmatekosok,
„a fekete égen csillagok helyett
hosszú kalligrafikus betűsorok”.*

15.

MEZEI ANDRÁS ötvenhét csak,
Boglyas haja felhőfehér.
Nem éri meg a hetvennyolcat,
Erős keret szemüvegén.
Erős üveg gyengült szemén,
S a „Fénykőrből” kiált a gyermek:
„vedd el Uram a hangokat”,
„hanem a látást hagyd nekem meg”.

16.

NAGY GÁSPÁR itt akár egy kispap,
Komoly, szigorú, fiatal.
Harmincnyolc éves, még húszat kap
Istentől? Sorstól? Nem szaval,
Jövőbe lát: „A tanítványok
szökdösnek már röpdösnek már:
nem bírják a gyűlölködés
elsajátítandó tananyagát.”

17.

NEMES NAGY ÁGNES nyolcvanhatban
Már hatvannégy volt. Ez a kép
Korábbi, kacérrá villantja
Protestáló röntgenszemét,
Amely meglátja, hogy a fák
Tervrajzain a levél szára
„Egy puszta nyél, megfosztottság,
A levélszár pálcikásága.”

18.

ORBÁN OTTÓ ötvenegy éves,
Még majd tizenöt évet él.
Erőteltjes és egészséges,
Erős versekben beszél:
„divatba jönnek a rögeszmék
megint, mint mindig, ha a valódi eszmék
nem elég hatékonyak.” – írja,
Hangját halálig birtokolva.

19.

*PARANCS JÁNOS itt még nincs ötven,
Figyel „A holnapokra várva”.
„Itt tartunk most, a holtidőben”
(Mintha Pompeji főterén állna),
„a megpróbáltatások kezdetén,
amikor a múlt aládúcolt
és ingatag szerkezete összecsuclik.”
Hatvankét évet élt – egyszer csak nem volt...*

20.

*PÁSKÁNDI GÉZA gyűrött arca,
A lustán fölényes szemek;
Mögötte hat év Duna-delta
Meg húsz vers- vagy drámakötet.
Ötvennégy éves, már csak nyolcra
Futja az élet, aztán halott.
„Védem benned botlásaimat.
A történelmi ízlésficamot.”*

21.

*RATKÓ JÓZSEF, Ország-lelenc,
Itt ötvenegy esztendő. Ezután
Két év s rászólnak, kimehetsz
Az életárvaházak kapuján.
Népét, e kétlakit, nem szolgálja tovább,
Örök biánnnyal hunyorog,
„megigazít egy almafát,
s helyére küld egy elbitangolt csillagot.”*

22.

*RÁBA GYÖRGY nyolcvanhat évet élt,
Itt hatvanhárom. Kortalan
Arcát, hibátlan öltönyt
Halálig őrizte. Ha van
„Mellékutcs” poeta doctus,
Róla biztosan elmondható.
„Ültem az utcában, ahol születtem”,
Zárórán a megállt mutató.*

23.

*RÁKOS SÁNDOR itt hatvanbat,
Aztán tizenkét évet élt még.
Szigetember? Vagy sivatag
Bújtatja félszeg remetéjét?
Ujja alatt agyagtáblákról
Egy-egy sumér eposz kinő,
„nemrég múlt dél ilyenkor elheversz
itatódnál megáll az idő”.*

24.

*RÓZSA ENDRE metsző tekintetében
Nem vallatás, kitartó figyelem.
Negyvenbat éves itt, még nyolcat élhet,
De máris csúfondárosan üzen:
„Legalább akkor hasznomat veszed
mikor a feledés már megy magától –”
Így-úgy mégis megóv az elmúlástól
„a sírkőfaragó emlékezet”.*

25.

*SIMONYI IMRE homlokán
Aszályos évek, tört barázdák.
Itt már alföldi bonviván,
Mindig sötét öltönyben látják.
Hatvanhét éves, még hetet
Ülhet a presszó asztalánál,
S körmöl „e dárdás július
koponyád nyársra húzná.”*

26.

*SOMLYÓ GYÖRGY szeme, homloka,
A száj körül futó barázdák
(Nem volt rá jellemző soba)
Sebzett önérzetét mutatják,
„lakcíme nincs. nem lakik ott
ahol lakik.” Ez mit jelenthet?
Hatvanbat éves, még húszat
Kap; fordít, esszéit ír, szonettet.*

27.

*SZEPESI ATTILA nyírott szakállá,
Meg gyér haja is őszülő.
Itt negyvenöt, még harminc évig várja,
Mit hoz az ingázó idő.
A homokóra szaggatva pereg,
Tudja a vesztes félmúlt tanúja:
„minden rég-kihűlt szárnyas szörnyeteg
szavad visszhangja véred hamuja”.*

28.

*SZÉCSI MARGIT félszárnyú madár,
Feketerigó, félmosoly.
A köve-nincs malom mégis jár,
És gyöngyöt jár, és zakatol.
Ötvenkilenc, még három évig
Ír hosszú „Egy mondat...”-verseket:
„Áruház
Magyar
Részleg
Jövőtlen örökélet”.*

29.

*SZÉKELY MAGDA ötvenegy éves,
Még húsz év adatik neki.
Az a húsz év se túl beszédes,
A múlt fogságát rendezi.
Mindent megírt a Teremtésről,
A Vándorlásról, úgy hiszi,
„lenn a sivatag napsütésben
Jákob sértetlen sátrai”.*

30.

*TAKÁTS GYULA megyés kis úr,
Nyírott bajusz, nyírott derű.
Hetvenhat éves, még az Úr
Huszonegy évig élteti.
Pincéjében sok ó-nedű.
„– A császár és a vers is egyre megy,
Kopik minden, akár a hegy! –”
Zöld álmát víztükrén viszi.*

31.

*TAMÁSI LAJOS vén vasöntő-
Maszkját is menedékül hordja.
Krisztusi korban híres költő,
Verse a pesti véres utca.
Csak hatvannégy itt, még öt évig
Balról és jobbról is lakol,
„ha van külön jel, légy nyugodt, hogy
listára kerülsz valahol.”*

32.

*TÓTH BALINT ötvennyolc esztendő,
Ebből négy év a váci sitt.
Latinul idézget a felhős
Soractérről, mit hó borít,
De magyarul tavaszra lázít.
„Hatodszor fújunk, s már-már hallani,
hogy omlanak Jerikó tornyai.”
Van harminc éve a halálig.*

33.

*UTASSY JÓZSEF dühösen
Mered egy láthatatlan pontra.
Hogy országos az árvaság,
Azt két éves korától tudja.
Még huszonhárom évre futja,
Míg bejárja a testek útját.
„Téged rugdostalak
dühömben, Te Kurva Kis Ország!”*

34.

*VAS ISTVÁN itt már betvenbét,
Még négy év, s kezdődik biánya.
Medve úr testét Farkasrét
Sírgödre beszúja, bezárja.
A Miatyánk, a Hiszekegy
Úgy szólt benne, mint senki másban,
Mégis azt vallja, „Hiszek a
végső felvilágosodásban.”*

35.

VÉSZI ENDRE élt hetven évét,
Nevét beszegte gyászkeret.
Nem írt már filmet, bangjátékokot,
A Vérmezőről verseket.
Mind, ami itt van „Szezonvégi
Kiárusítás”, tudja ezt,
„combjait fázva egymásra zárja
elheverőben az est”.

36.

WEÖRES SÁNDOR hetvennégy évét
Isten csak másféllel toldotta meg.
Csak? Ki tudja kezdetét meg végét,
Hogy meddig, és mióta létezett?
Az ősködtől? Egy sejtben? Pillangóban?
És él, amíg megérthetik szavát?
Ne hidd, amit leírt elbúcsúzóban:
„más nyom eltörli lépteim nyomát.”

Peroratio

(BEREKESZTÉS)

„Véghöz vittem immár” keserű
Munkámat, áll a Panteon:
Sírfedőlapok, néhány betű,
Meg számnevek a kőlapon.
Többen vannak már – minősített
Többség – a durva kő mögött,
Mint akiknek élnünk még lehet,
A nyolcvanhetesek között.

Hogy is szokás a gyászmiséket
Bevégezni? Testvéreim,
Azért imádkozzunk, ki minket
Elsőként itt hagy, búcsút int!
Ki lesz? „Míg élek harcolok”
Az ocsmány elmúlással,
Aztán vígan borítatom
Hazámnak hamujával.

**Zárókő*

*KÁNYÁDI épp nyolcvankilenc.
Tegnap szülőföldjébe tették.
Már tudjuk, zárókő ki lesz,
Ki lett a gyászmisén új vendég.
„Valaki jár a fák hegyén”,
Egy ének koszorúba fonja.
Hol jár? Az Olajfák Hegyén.
Az a Valaki kézen fogja.*

MARNO JÁNOS

Kaloda

Torkig vagyok az ingerküszöbömmel.

Az ingerküszöb

*Határtalan ingerültségem oka,
hogy már semmi nem éri el az inger-
küszöbömet.*

Különben is még mindig

*Egyre vásáribb küllemet kapnak
az újabb kibocsátású bankjegyek.
Vénségemre az egész testemen
elfitymásodik a bőr, jobban mondva
a bőrzet, mert a szőr viszont betápad
a kinedvesedett redők közé,
ahogy a szempillám is kiszakadozik
és belemosódik a szárazságtól
elvizenyősödött, mégis égő
szemembe. Így hát ma sem jelenek meg
a rendelésen, ha fizetnek érte
vagy traktort küldenek értem, akkor sem.
Az Ősvalami nem egyéb az én
szememben, mint a szintén nagy kezdő-
betűs Semmi reszketeg másolata,*

*amitől persze az embernek még nem
muszáj mindjárt úgy megindulnia,
összegörbednie, majd kibúznia
magát, utánoznia égitesteket,
vagy mert ilyesmit diktál neki egy ima.
Meg különben is, kora délután van.
És még mindig ragacsos a szembéjam.
Az ember, lévén innen a végen,
és túl az elején több mint jóval,
orrnyergére és fülére illeszti
fehér zselékeretes szemüvegét,
mely nyomban ráporcosodik a busa
szemöldökére, csontja majd' kibuggyan,
s a hangja megrepedezik, ám a
rendelésre csak azért sem megy el;
ellenben megmakacsolja magát, akár
egy öszvér. Kővé dermed egy kád sárban.
Sötétedvén aztán jegyzetelni kezd,
betűi a homályban elráncosodnak,
iratkozik ki a világból egyszóval,
megválva dögös kis élősködőtől.
Vagy épp velük tart, költöztetőivel.*

BÖNDÖR PÁL

Műfajok útvesztője

*Gondolatok a szótárban:
Egyet gondolsz, mást mondasz,
valami harmadikat írsz le.*

*Egy napon azt mondják,
vegyésszmérnök lettél,
készíthetsz arcpomádét
vagy orvosságot.*

*Azt mondják,
bevezetheted az áramot a házba,
azt mondják,
kiveheted a vakbelemet.*

*De nem ahogy éppen
az eszedbe jut,*

*hanem ahogyan azt a szabályzat
előírja.*

*Azt mondják, tervezhetsz házat,
azt mondják revízió alá
veheted a költségeket,
hogy az a ház mégse
éppen olyan legyen,
amilyennek megtervezték.*

*Egy napon eszedbe juthat,
hogy a szavakkal, mondatokkal,
melyek nem hagynak nyugodni,
kezdesz valamit.*

*Senki nem mondja,
hogy vágiál bele. Ha mégis,
abban sincs sok köszönet,
csak még jobban zavarba hoznak:
mindenki mindent
másképpen képzel el.*

Velencéig sem

*Hova jártunk volna
bevásárolni, felöltözködni,
ha Trieszt nem kerül
Olaszországhoz?*

*Trieszt volt Olaszország,
még Velencéig sem
merészkedtünk soba.*

*Milánóról, Torinóról,
Firenzéről,
melynél szebb város nincsen,
vagy Rómáról,
ahova minden út vezet,
esetleg Nápolyról,
melyet látni kellett volna,
majd meghalni,
nem is beszélve.*

*Naponta kiürítettük az üzleteket,
A triesztiek nem bánták,
hogy barbár hordák
kószálnak és koszolnak a városukban,
hiszen megtelt a pénztáruk.*

LANCZKOR GÁBOR

Hamuháza

*Kacifánt főfelügyelő idegesen fészkelődött a székén,
Aztán megvakarta barna vizslafülét.
– Itt valami nem stimmel – mondta ki félhangosan,
Aztán fölállt katonás rendben tartott íróasztala
Mögül, megigazgatta maga alatt a széket,
És rögtön vissza is ült rá, amint az szokása volt fejtörés közben.
Jó félórával ezelőtt, amikor elhagyta otthonát,
És elindult a kapitányságra
(Méltóságteljes, bár sietős léptekkel),
Már akkor sejtette, hogy valami nincs rendben,
Talán a köd miatt is,
Ami igen-igen szokatlan volt
Ezen a tüzes vidéken.
Kacifánt, miután fölhörpintette a kávéját,
Csöppet sem csodálkozott el,
Hogy bizalmasa és munkatársa, Kalimpa felügyelő
Rettentően izgatottan
Rontott be az irodába.
Akkora lendülettel, hogy az ajtó üvegén
Egy tompa csattanás után
Még jó darabig tovább zizegtek a relaxa lemezei.
Kalimpa (ne hallgassuk el) keverék volt,
Tacsából és még ki tudja, mi egyébből összegyúrva;
Mindenesetre a tacsókóvér
Hangsúlyosan uralkodott a vonásaiban.
Az öltözeke ugyanolyan kifogástalan volt,
Mint a főfelügyelőé.
– Kalimpa, mi az, mért vagy ennyire izgatott? –
Kérdezte tettetett higgadtsággal Kacifánt.
– Ellopták a Szent Izidor-negyedet!
– Hogy érted azt, hogy ellopták?
– Hát egyszerűen úgy, ahogy mondom:
Eltűnt! – felelte Kalimpa.
– És a lakókkal mi lett?
Ők is eltűntek?
– Úgy tűnik, el.
– Mind egy szálig?
– Nem tudni – csóválta meg a fejét Kalimpa,
Aztán leült az íróasztal innenső oldalán lévő székre,
És kalimpálni kezdett a lábával.*

– Haladéktalanul ki kell vonulnunk
 A helyszínre – szólt Kacifánt,
 És fölpattant, megigazgatta maga alatt
 A széket, majd visszaült rá.
 – Kitől érkezett a bejelentés?
 – Az egyik asszonyságtól,
 Aki hazafelé tartott a piacról,
 És csak hűlt helyét találta a házának
 Az Izidor-negyed sarkán.
 – Hát akkor mégse tűnt el mindenki!
 Hol van ez a hölgy?
 – Itt várakozik a folyosón.
 – És ezt miért nem mondtad eddig?
 Kacifánt megigazította a nyakkendőjét.
 – Kísérd be hozzám az asszonyságot.
 Most azonnal ki kell hallgatnunk.
 – Igenis – mondta Kalimpa, és fél perc múlva
 Egy rettentően ijedt mosómedvehölgygel tért vissza.
 – Jó napot, asszonyom – állt föl az asztal mögött
 Tiszteletteljesen Kacifánt. – Foglaljon helyet, kérem.
 Kalimpa nem ült le, hanem az asztal túlfelére ment,
 A főfelügyelő mellé. Kibámult az ablakon.
 Odakinn mintha ritkulni kezdett volna a köd.
 – Hallgatom, asszonyság – mondta a főfelügyelő
 Egy kissé talán eltúlzott nyersséggel
 (Amivel csak az izgatottságát igyekezett leplezni).
 – Iszonyú, Kacifánt úr, iszonyú! – kezdett bele
 A hölgy a sírás határán egyensúlyozva.
 – Nyugodjon meg, kérem – próbálta Kacifánt lecsitítani.
 – Mi ez a tejjől a városon?!
 Már akkor éreztem, hogy valami nagy baj készül itt,
 Amikor a fűszeresnél az orrom előtt fogyott el
 A csillagánizs! – mondta a hölgy szípagva.
 – Szóval azt állítja, hogy eltűnt a háza,
 És vele együtt az egész Izidor-negyed.
 Pontosan hol állt az a ház? –
 Kacifánt gyorsan fölírt valamit a jegyzetfüzetébe.
 – A Fürdő utca és a Diófa utca sarkán,
 Kacifánt úr. Siettem haza a piacról.
 A Piac utca sarkán egymásba szaladtunk
 A sógornőmmel... Aztán ahogy elértem
 A Diófa utcai kereszteződéshez... –
 Az asszonyságnak elcsuklott a hangja.
 A főfelügyelő megint lejegyzett valamit a füzetébe.
 – A sógornője az Izidor-negyed felől jött?

Heves bólogatás volt a válasz.
– Amikor ő elindult, ezek szerint még megvolt
A negyed – vont a következtetést Kacifánt.
A mosómedveasszony úgy bámult a nyomozókra,
Mint aki már semmiben se biztos.
– Ki tartózkodott a házukban, amíg maga
A piacon volt? – faggatózott tovább a főfelügyelő.
– A férjem, lenn a műhelyben.
A gyerekek velem együtt indultak el az iskolába.
– És honnan gondolja, hogy az egész negyed eltűnt?
Az orrukig se látni ebben a ködben.
Az asszony nem válaszolt.
– Melyik iskolába járnak a gyerekei?
– Hát a körzetibe.
A főfelügyelő bólintott, aztán a telefon
Után nyúlt. A központot tárcsázta.
– Jó napot, itt Kacifánt főfelügyelő.
Kapcsolja nekem, kérem,
Az Izidor téri általános iskolát. –
A főfelügyelő legalább fél percig hallgatta
A vonal szaggatott búgását.
Abogy lerakta a kagylót, a hölgy
Föltartóztathatatlan zokogásba kezdett.
– Asszonyság, nyugodjon meg.
Van hová mennie? – kérdezte Kacifánt.
– Anyámékhoz.
– Ne aggódjon, előkerítjük a családját és a házukat,
Az egész Izidor-negyedet! – mondta a főfelügyelő
Rendkívüli határozottsággal,
Aztán fölállt, és kikísérte a hölgyet.
Kalimpa közben a ritkásan gomolygó
Fehérséget bámulta odakinn.

*

Mire Kacifánt és Kalimpa az Izidor-negyedhez
Érték, csodák csodája, fölszállt a köd.
Puha felhőpamacsok úsztak át a halványkék égen.
Hűvös nyugati szél fújt,
Ami mintha a lidérceket is kisöpörte volna a városból.
Akár egy szakadék szélén, a nyomozók
Úgy torpantak meg az utcasarkon.
A Szent Izidor-negyed helyén
Nagy, üres térség tátongott:
Kőpor, és semmi más.

Az utcáknak még a nyomvonala is eltűnt.
 A szemközti ház sor vakítóan fehérlett
 Kétszintes épületeivel.
 – Te láttál már ilyet, Kalimpa? – kérdezte kajánul a főfelügyelő.
 – Nem egy szokványos ügy – kuncogott a társa.
 – Nézzünk szét, bátha maradt valami nyom.
 Elindultak. – Kérdés, hogy a köd és a tolvaj
 Összejátszottak-e,
 Vagy csak kibaszta
 A ködöt a tolvaj – töprengett Kalimpa,
 Mire Kacifánt fölmordult,
 És úgy meginđult, hogy kurta lábain
 Alig bírta követni a társa.
 A lemetszett utcatorkolatok
 Megteltek béméskodókkal.
 – Nézd csak – torpant meg Kacifánt,
 És lehajolt valamiért. – Ezt nézd meg, Kalimpa.
 A baljában egy szem csillagánizst tartott.
 Megszagolta. Kalimpa elvette tőle,
 És ő is megszaglászta.
 Kacifánt közben már a füzetét lapozta.
 – Hát nem erről beszélt a hölgy?
 Hogy a piacon az orra előtt fogyott el a csillagánizs!
 – Úgy van! Emlékszem – mondta izgatottan Kalimpa.
 Mentek tovább, némi távolságot tartva egymástól.
 – Körülbelül itt lehetett az Izidor tér,
 Itt, ahol most vagyunk,
 Igaz? – szólt oda Kalimpa a főfelügyelőnek.
 Az Izidor tér a negyed legnagyobb tere volt.
 A főfelügyelő bólintott.
 Aztán lilásan villant meg fölöttük az ég.
 Halk csendülés hallatszott, mint
 Valami távoli hármashangzat,
 Távoli, és úgy tiszta, hogy egy idegen hang is beleszól;
 A környező házak rózsaszínes
 Fénypázmákkal mosódtak el.
 A detektívek hasra vetették magukat.
 A béméskodók mozdulatlanul állnak az utcatorkolatokban.
 – Mi lehetett ez? – kérdezte a segéddetektív ijedten.
 Pár másodpercig tartott az egész.
 – Fogalmam sincs – felelte Kacifánt majd hógynem gorombán.
 Föltápáskodtak, és leporolták a kabátjukat.
 – Szétválnék – mondta Kacifánt.
 – Enyém az északi, tiéd a déli oldal – mutatott
 Előbb balra, majd jobbra.

– Találtál valamit? – kérdezte aztán társát a főfelügyelő,
 Mikor újra összetalálkoztak.
 – Semmit – felelte Kalimpa. – És te?
 – Semmit. De azt tudom, hogy innen hová megyünk.
 – Hová? – kérdezte Kalimpa.
 – Feltétlenül le kell záratnunk
 Az utcatorkolatokat, hogy senki
 Ne léphessen be a negyed helyére – mondta Kacifánt,
 És öles léptekkel megindult arccal a napkorong felé,
 Abonnan a szél is fújt.

*

Hamuháza városa alig tízpercnyi
 Loholásra esett az Izidor-negyedtől.
 Hamuháza tulajdonképpen egyetlen főtérből állt,
 Amit többemeletes, finoman tagolt
 Homlokzatú házak vettek körül
 (Akadtak közöttük három- és négyemeletesek is).
 A házsor hátulja barátságtalan
 Látványt nyújtott az ideérkezőknek;
 A csupasz téglafalakon
 Nyoma se volt a térre néző homlokzatok
 Fagylaltszínű eleganciájának.
 Hamuházának volt két utcája is,
 Ha pusztán az elnevezéseket nézzük,
 A főtérek viszont nem volt neve,
 Az maga volt a város. Az utca,
 Amin Kacifánt és Kalimpa
 A városba lépett, az Északi utca nevet viselte,
 És összesen két házból állt, illetve
 Még annyiból se, hiszen a második ház kapuja
 És ablakainak java része már a térre nyílt.
 – Mennyi az idő, Kalimpa? – kérdezte Kacifánt.
 Ő maga nem hordott órát.
 Kalimpa előhalászta mellényzsebéből a zsebóráját,
 És föltekintotta a fedelét.
 – Két perc múlva kilenc – válaszolta.
 – Biztos, hogy pontos ma az az órád?
 – Persze. – Akkor késik
 A toronyóra – morogta a főfelügyelő
 A cirádás számlap felé bökve,
 Amelyen nyolc óra ötvenhatot
 Jeleztek a mutatók. – De annyi baj legyen,
 Ráérünk.

Leültek

Egy hárs alá a padra.

A nagy tér fölött itt is, ott is

Színes füzérek lógtak,

Mintha karneválra készülne a város.

Kalimpának föl is tűnt a dolog;

– Valami ünnep lesz itt, Kacifánt? – kérdezte.

– Nem tudom – felelte a főfelügyelő, és följegyzett valamit

A noteszébe. – Ezek a füzérek máskor is itt lógtak?

– Fogalmam sincsen – válaszolta Kacifánt föl se tekintve.

– Rég jártam már Hamuházán – ismerte el Kalimpa.

Kacifánt csak hümmögött.

Nem volt sok járókelő a téren;

Nem sokan lakták a várost.

Hirtelen egy elegáns kecskebak

Lépett oda a nyomozókhoz.

– Jó napot, Kacifánt úr! – üdvözölte negédesen

A főfelügyelőt, majd odabíccentett Kalimpának is.

– Mi járatban vannak? Jöjjenek föl hozzám egy teára.

– Nem tehetjük, polgármester úr – felelte

Kacifánt, és fölállt, hogy kezet fogjanak.

Kalimpa is így tett.

– Nyomoznak?

– Nyomozunk.

– Ugyan miféle ügyben?

– Arról sajnos nem beszélhetek.

– De itt, a mi kis városunkban?

– Nyugodjon meg, polgármester úr.

Egyelőre magunk se tudjuk, mit keresünk.

A kecskeszakállas úr kérdően nézett Kacifántra.

Közben a toronyóra nagymutatója a tizenkettesre ugrott.

– Bocsásson meg egy pillanatra – mondta a főfelügyelő,

És az óratoronyra meredt.

Kilenc kondulás ballatszott egymás után.

Mindegyik kondulás egy-egy összhangzat:

Tiszta hármashangzat, és hozzá

Még egy hang; mindig más.

– Mehetünk teázni, polgármester úr,

Ha továbbra is áll a meghívás – mondta a harangszó

Végeztével nyugodtan Kacifánt főfelügyelő.

Beléptek az óratorony alatti kapun.

Nyikorgó falépcső vezetett föl a polgármester

Első emeleti irodájába;

Kopott linóleum takarta a lépcsőt.

Miután a város első embere

*Hellyel kínálta Kacifántot
 És Kalimpát a kanapén,
 Termoszából teát
 Töltött nekik, aztán magának is.
 Egy fotelben foglalt helyet
 A detektívekkel szemben.
 – Polgármester úr,
 Áruljon el valamit – szólt Kacifánt,
 Miután belekortyolt a forró teába.
 – Kérdezzen, Kacifánt úr, szívesen segítek, ha tudok.
 – Miért hívják a városát Hamuházának?
 – Erre többféle lehetséges magyarázat
 Létezik – felelte a polgármester hamiskás mosollyal.
 – Ami persze azt is jelenti, hogy nem tudhatjuk
 Biztosan a név eredetét. Mondhatni,
 Sejtelmünk sincsen róla. Bár az épületek
 Jelenlegi alakjukban alig öregebbek
 Kétszáz-kétszázötven évesnél,
 Nagyon régi város a mi kis városunk.
 Miután megitták a teát, a detektívek távoztak.
 Az iroda kilincse fából készült,
 És érdes volt,
 Épp csak meg lett gyalulva.
 Mintha egy hajón lennének, ahol ilyen apró részletekkel
 Már nem értek rá bíbelődni az ácsok,
 Mert sietősen ki kellett futnia a kikötőből;
 Ez jutott eszébe Kacifántnak.*

*

*Még mielőtt hazaindultak, a főfelügyelő
 Betért a hamuházi postára.
 Telefonon utasítást adott
 A járőröknek, hogy egy órán belül
 Gyűjtsenek össze minden olyan személyt
 Az Izidor-negyedből, aki a mosómedve-
 Asszonyához hasonlóan nem tűnt el.*

*

*Hazafelé Kacifánt hallgatásba burkolózott.
 Hamuháza határában
 Megint átkeltek
 A sáros vizű patak fölött,
 Mint idefele; lassú vize állni látszott*

*A ritkás nádszálak között.
 Átmentek a deszkapallón, ami csak annyiban
 Emlékeztetett hídra, amennyire Hamuháza
 Városra. Aztán a patak partján kitaposott
 Gyalogúton haladtak egy darabig.
 A távolabbi erdős dombokat
 Magasbégységgé bővölték
 A rajtuk megülő alacsony fellegek.
 A felhők teteje lassan, egészen lassan
 Mozgott, mintha még alakulóban lenne a táj.*

*

*A járőrök a mosómedve-asszonyoságon
 Kívül kilenc izidori lakost
 Leltek föl városszerte.
 Mindannyian nagyon
 Meg voltak rettenve,
 Ám szinte semmi
 Konkrétummal
 Nem szolgálhattak
 A nyomozók számára.
 Elmondták, miért távoztak kora reggel otthonról,
 Beszéltek a ködről, és persze arról,
 Hogy kik tűntek el a családtagjaik
 És az ismerőseik közül.
 A főfelügyelő a negyed térképét és utca-
 Meg névjegyzékét maga elé terítve
 Szorgalmasan jegyzetelt.
 Utolsóként egy középkorú hódót hallgattak ki a detektívek.
 Úgy festett, mintha a fickó legalább másfél hete
 Nem aludt volna rendesen.
 Kalimpa leültette a főfelügyelővel szemben.
 – Kér esetleg egy kávét, uram? – kérdezte Kacifánt,
 Miközben jelentőségteljesen nézett
 A társára, aki már ment is a kávéért.
 – K-köszönöm szépen, e-elfogadom,
 F-főfelügyelő úr – válaszolta remegő hangon
 A kék overallba öltözött tanú.
 – Fürdő utca tizenöt, azt mondta, ez a lakcíme, ugye?
 – Így van – hangzott a felelet.
 – Egyedül él?
 – I-igen.
 – Foglalkozása?
 – A-asztalosként d-dolgozom a bútorgyárban.*

– Mondja el nekünk, kérem, mikor ment el ma reggel
 Otthonról. És hogy tapasztalt-e bármi gyanúsat
 Akár még az Izidor-negyedben, akár a negyeden kívül.
 Kalimpa letette a kávé az asztalra.
 – Kér esetleg cukrot vagy tejet? – kérdezte.
 – C-cukrot, ha sz-szabad – suttogta a bód ijedt tekintettel.
 Miután megkapta, megkavarta a kávé,
 És ivott belőle egy kortyot.
 Abogy visszatette a csészét,
 Kilötyt egy kevés belőle a kistányérra.
 – Hallgatjuk – mondta Kacifánt meleg hangon.
 – Mi-mire kíváncsiak?
 – Tapasztalt-e bármi
 Rendkívülit ma
 Reggel? – kérdezte türelmesen Kacifánt.
 A bód fölnézett.
 – T-tudja, f-főfelügyelő úr –
 Kezdett bele hebegve –,
 A k-kitartó fi-figyelem k-korszakának
 K-kellene itt be-be-bekövetkeznie,
 Hogy m-mindazt f-felfoghassuk,
 Ami m-ma reggel történt.
 – Miről beszél? – kérdezte váratlan
 Keménységgel Kacifánt.
 – Amikor r-reggel m-munkába menet
 Le-leléptem a F-fehér utcán
 A járdáról az ú-úttestre...
 – Az Izidor-negyed szélén – vágott közbe Kacifánt.
 A Fehér utca a város leghosszabb utcája volt.
 – M-mintha m-megragadta volna
 V-valami a l-l-lábamat – fejezte be nagy nebezen
 A tanú a mondatot.
 – E-elestem. M-megütöttem a b-balántékomat – mutatta.
 És m-mintha b-bangokat b-ballottam v-volna a k-k-ködből.
 – Miféle hangokat hallott? – kérdezte Kacifánt.
 – Z-z-zenét – mondta a bód bizonytalanul.
 – Milyen zenét?
 – H-b-harangokat.
 A főfelügyelő bólintott,
 Ami akár meghajlásnak is beillett volna.
 Aztán vagy fél percig körmölt
 Az előtte lévő papírra.
 – Köszönjük szépen, rendkívül értékes
 Információkhoz juttatott bennünket – hadarta Kacifánt a bódnak.
 – Kísérd ki az urat, Kalimpa.

Miután visszajött, Kalimpa oda ült le, alová az előbb a tanú.
 – Emlékszel arra, hogy amikor reggel megvillant fölöttünk az ég,
 Hallottunk valamit? – kérdezte Kacifánt.
 – Harangokat? – nézett Kalimpa sandán a társára,
 És mert nem bírt egy helyben megülni,
 Fölállt, az ablakhoz ment.
 – Nem tudom, észrevetted-e,
 De a nézelődők meg se mozdultak
 Az utcatorkolatokban – mondta Kacifánt.
 Ebben a pillanatban riadalom
 Támadt az utcán.
 – A hód! – kiáltott föl Kalimpa.
 Innen, a bal épületszárny második emeletéről
 Csak annyi látszott, hogy a járdán fekszik
 A kék overallos alak. Hárman görnyedtek fölé,
 És most sietett ki a kapitányság
 Épületéből egy egyenruhás.
 – Éhes vagyok, gyerünk
 Ebédelni – mondta Kacifánt, és fölállt.

*

Vidáman ébredt kora reggel Kacifánt.
 Nem tudta volna megmondani,
 Vidámságának mi az oka,
 És ez még inkább fölszabadulttá
 És könnyűvé tette őt.
 Egy vers jutott eszébe,
 Amit még iskoláskorában olvasott
 (Egy játszótéri padon otfelejtett könyvben),
 És semmit se értett belőle,
 Mégis: megmagyarázhatatlanul tetszett neki.
 Egy vers, ami csak azért tűnt versnek,
 Mert a sorai nem értek ki a lap széléig;
 Amúgy inkább emlékeztetett
 Egy villámsújtotta vadkörtefa
 Cikkcakkos-feketésre hasadt törzsére,
 Vagy vaddisznótól földúlt virágoskertre.
 Kacifánt megmosdott, felöltözködött,
 És a kapitányságra indult.
 Hamuháza, Hamuháza,
 Egyre csak ez járt a fejében.
 Tegnap ebéd után
 Töviről hegyire
 Elmagyarázta Kalimpának,

Miért mentek át Hamuházára:
 A barangok miatt.
 Az Izidor-negyed hűlt helyén
 Kacifánt a hamuházi barangok csendülését vélte hallani
 Azzal a színes villanással tetézzve.
 (A főfelügyelőnek remek hallása volt,
 Ifjúkorában zongorázott is.)
 A délután maradék részét
 Egy lopási ügy földerítésével töltötték;
 Egy nyúl emelt el három rekesz sárgarépat
 Egy bolt előtt várakozó teherautóról.
 A szokásos reggeli nyüzsgés fogadta a főfelügyelőt
 A kapitányságra belépve. Kalimpa is ott volt már.
 Rettentő idegesen lépett be Kacifánthoz
 Két csésze kávéval kezében.
 – Az összes izidori eltűnt – kezdte.
 – Hogyhogy az összes? – kérdezte Kacifánt.
 – A mosómedve-asszonyosság, és mások is,
 Valószínűleg az összes többi
 Izidori is, mind, mind,
 Akiket tegnap kihallgattunk.
 – És a hód? – kérdezte rekedten Kacifánt,
 Miután fölhörpintette a langyos kávéját.
 – Rőla még semmit sem tudunk.
 – Nézzenek utána a fiúk a címen,
 Amit tegnap tartózkodási helyként
 Megadott – rendelkezett a főfelügyelő.
 – Persze, persze – bólogatott Kalimpa.
 – Most pedig gyerünk Hamuházára – mondta Kacifánt.
 Kalimpa is kiitta a kávéját.
 A körtefába villám csap, vaddisznó dülja föl a kertet:
 A nyomozók útközben megbeszélték a taktikát.
 Fölmennek a polgármester irodájába.
 – Kihallgatjuk, ezúttal
 Rámenősebben – közölte
 Fülíg érő szájjal Kacifánt.
 – Rámenősebben?
 Hogyhogy rámenősebben? – kérdezte ijedten Kalimpa.
 – De először is fölmászunk a barangtoronyba,
 Te meg én, a barangokhoz.
 Tűzött a nap, fújta a szél,
 Báránnyfelbők legelészték
 A horizont zöldellő erdeit.
 A nyomozók két perccel nyolc után
 Léptek be Hamuházára.

*A patak pallóján lépdelve hallották
 A harangok kondulását.
 A nagy téren egyetlen lélek se volt,
 És a füzérek is eltűntek a fákról.
 Ibolyás fűny reszketett a leveleken,
 Mintha ebben a pillanatban legyintené meg őket
 Az őszi hervadás; vagy a következőben.
 – Rosszat sejtek, komolyan mondom,
 Kacifánt – suttogta riadtan Kalimpa,
 De Kacifánt vidámsága letörhetetlennek tűnt.
 Egyenesen a városházához mentek.
 Be az ajtón, föl a kopott linóleummal burkolt
 Nyirkos, öreg falépcsőn.
 És Kacifánt nem állt meg a polgármester szobájánál.
 Följebb hágtak. A második szinten csak két keskeny ablak volt
 (Ezek a térről is látszottak), és egy ajtó.
 A főfelügyelő benyitott. Nem volt bezárva.
 Benn egy meredek falépcsőt találtak,
 A tetaján csapóajtóval. Kalimpa fölshajtott:
 – Mire számítasz, mi vár ott bennünket, Kacifánt?
 – Harangok, mi más – felelte Kacifánt,
 Aztán fölment a lépcsőn, és fölnyomta az ajtót.
 Kalimpa követte.
 Harangokat nem láttak sehol.
 Határtalan térbe toppantak be, nem volt magassága, se széle;
 Olyannak tűnt, akár a síkság fölött ragyogó éjszakai égbolt,
 Am csillagainak fénye mintha szétmosódott volna –
 Tompán, egymásba érve világítottak a magasban.
 Egy vaddisznó állt meg a nyomozókkal szemben.
 Két lábon állt, és zöld ruhát viselt,
 Kacifánt látásból ismerte,
 Ő volt a postás Hamuházán.
 Intett a detektíveknek, kövessék.
 Kalimpa riadtan lesett Kacifántra;
 A főfelügyelő elmosolyodott,
 Majd megveregette a kollegája vállát.
 Mintha porrá tört tojásbéjon
 Vagy szemcsés hamuban jártak volna.
 Alakok látszottak a távolban,
 Akik félkörben állnak.
 Ahogy odaértek a detektívek a postást követve,
 Egy láthatatlan kéz följebb csavarta a csillagok fényét.
 Majdhogynem kora hajnali világosság támadt.
 – Üdvözlöm, főfelügyelő úr – köszöntötte Kacifántot
 Egy kecske. Alig ismerték meg a nyomozók;*

*A polgármester volt az, de mintha
 Fiatalodott volna harminc évet.*
 – Jó napot, polgármester úr – mondta Kacifánt,
 És Kalimpa is köszönt, de szavába vágott
 A kecskebak:
 – Már vártuk önöket!
 Kacifánt fölnevetett.
 – Itt vannak mind – mutatott a polgármester
 Az alakokra, akik a félkörből kört formáltak,
 Amelynek hárman maradtak a közepén:
 Egy kecske és a két kutya. Kacifánt
 Végignézett a köröttük állók
 Sorfalán: számos ismerős
 A saját városából,
 Az Izidor-negyedből –
 Ott volt közöttük a bód,
 A mosómedve-asszonyosság is;
 Minden izidori, majdnem kétszázan.
 – És a házak hova lettek? – kérdezte Kacifánt.
 – Oda, ahová a maszkok is
 Kerülnek mindjárt – felelte
 A polgármester. – A karneválnak vége.
 – Várjon – intett a főfelügyelő. – Áruljon el valamit.
 – Kérdezzen bátran – szólt a kecske.
 – Miért pont ők? Miért az izidoriak?
 Miért pont őket rabolta el?
 – Nem én raboltam őket el. Vagyok,
 Aki vagyok, de nem testesítem meg a Gonoszt,
 Amit jelképezek – hangzott a szívélyes válasz,
 Mire Kacifánt kissé kényszeredetten kacagott föl.
 – Semmire nem megy velem – mekegte
 A kecskebak. – Magának is le
 Kell vetnie a maszkját.
 – Azért megpróbálhatok ellenkezni, nem?
 – Próbáljon meg ellenkezni. –
 Kalimpa ijedten figyelte a jelenetet.
 Lassan, reszkető kézzel nyúlt az arcához Kacifánt,
 Látszott, hogy küzd a rákényszerített akarat ellen.
 Míg végül egy hirtelen mozdulattal
 Letépte magáról a vizslaábrázatot.
 Ötvenéves férfiember arca tűnt elő.
 Erre Kalimpa is levette a maga maszkját;
 Negyven körüli, szomorkás női arc.
 Kopasz, sovány vénemberfej
 Tűnt elő a fiatalos kecskemaszk alól.

*És köröttük is mind-mind földre hulltak
Az állatálcok: róka, bód, nyúl, farkas,
Vaddisznó, macska, mosómedve és majom:
Férfiak, nők álltak ott, gyerekek és öregek.
– És most mi lesz? – kérdezte a képét tapogatva Kacifánt.
– Mindenki szabadon távozhat – válaszolta
A kopasz vénember. Kacifánt bólintott,
És megfogta Kalimpa kezét.
A csapóajtót könnyen megtalálták.
Lementek a lépcsőn, majd távoztak az ajtón,
Amin bejöttek.*

A lépcsőház eltűnt.

*Egy omló vakolatú szobába értek,
Aminek két tágas, koszos ablaka volt,
És széles, kétszárnyú ajtaja.
Kacifánt lenyomta a kilincset;
Úgy tűnt, ma minden ajtó nyitva van.
Koszos sikátor húzódott odakint,
Házai lakatlannak tűntek,
De az utca végén ott kélelt a tenger;
Vagy talán az óceán.
Kézen fogva,
Szorosan egymás mellett lépdelték,
És közben meglepte mindkettőjüket,
Merthogy szerették egymást,
Valami hasonló tisztaság,
Mint gyerekszem az álom.*

ACZÉL GÉZA

(szino)lira

torzósótár

ANYAGIAS

*valami ostoba szivárvány ívei alatt szánalmas ahogy apró morálban őrlődve egész
életünkben csak számolgatunk nehogy átlépjük a becsület küszöbét mikor nagyobb
szelet zsíros kenyérrel próbálkozunk sodoma kertjei mögött mivel rögtön merengni
kezdünk a tisztos ösökön akiknek távoli tekintetében is ott a megütközött gesztus ha
az örökök hagyt türelmes élet netán a rend üteméből az ácsingózás öblös tereibe
vált hol bármikor rád zuhanhat az anyagi világ csábos képzete amelyben rela-
tívá is válik az egyszeri élet jogos kényszere tobzódjon bár körös körül szennyben
a világ s hiába keresnéd visszafelé szépelegve a harmóniát jeles költőnk is imígyen*

kesergett a líra törekeny hangszerén másfélszáz éve örök hatalmak mint hazatérő csűrbe hogy rohannak moslék szagát ha szél orrukba hozza egymást elütve sírva ordítva hogy ki legyen előbb a vályúnál amelybe aztán menten beleáll ezek szerint körötted így lesz a bűn egyetemes újra kell gondolnod morális ingoványokra épült rendszered melyben a vágy s tisztesség netán egymásra talál de már nincs időm újra kezdeni ezt az iskolát így magával ránt gyorsan a hiány

ANYAGPAZARLÁS

újságpapírba anyám talán sosem csomagolt uzsonnát bár erre pontosan nem emlékezem akkor még nem volt élmény a szép papiros ezért jobban kihagy a tétova emlékezet igaz sokkal több celluloid nem is ülte meg a zord ötvenes éveket lelki szemem előtt csak durva tapintású barna lepedő lebeg mibe hol szalonnadarabok kerültek máskor kopottnak tetsző öltönyök anya ezek gondos szétnyírásával éberen az anyagbazarlás ellen ügyködött a korabeli print ugyanis kellett másra lírai közbevetéssel ma sem maradna mindig magára ahogy egykor ha apánk csalódottan fáradt esti széke mellé letette mivel az olvasottaktól messze szállt a kedve hasznossá vált tehát a matéria ablakpucolásra csillogott is a városi folklórban a maszatos üveg utána de megpihent olykor félreeső rozoga stelázsra szállva vagy gondos lapokra vágva budiban teljesedett benne az otthon intim magánya máskor hamis vezércikkbe burkolva került a sánta deres bácsihoz a lyukas talpalnivaló visszafelé ez a szűkre szabott élet mégis milyen megható ha a médiában a gazdag csűrbe rablott tengereibez affektálva elvonul demagógiáról és ébről sértetten vitázva

ANYAJEGY

két sör között mondom a kocsmában a dokinak mert míg eszméletlenül nem visznek femesen csillogó szörnyű műszerei közelébe nem megyek hisz gyávának is szülnének néha gyermekek szóval hogy egyre több kellemetlenné váló testemen az anyajegy kamasz koromban még csak egy volt nem is túl csúnya a vállamon mégis némi szegyen öntött el ha a napfény verte nyári strandokon a fakult kék fecskében a kuncogó lányokhoz közeledtem akik ráadásul aprólékos kéjjel vizsgálták át a tested kölcsönösen persze legfeljebb a középpontba szűrni tekintetünket nem volt mindenkinek mersze hogy kilesse göndörödik-e már a lábak hajlatában némi erotika aztán egyszer csak ideértünk friss bőrünket májfoltosra cseréltük az öregedés mondja riadozó szavaimra doki barátom s míg újabb italomat búcsúként bevágom tesztek egy kört a tudomány felé a pettyek ötven fölött felborult anyagcserére vallanak alighanem a vastagbélrák végletes tünetei kavarnak a pocak alatt de a doki nyugodt mindez a korral is jár mondja szakmailag néhány horrorisztikus lehetőséget is előhozva hogy bizton láthassuk a katasztrofális holnapot

SOPOTNIK ZOLTÁN

A reményhez: Vérmegye

*Kiment a vér Nógrád megyéből, mondja az Első, ahogy nézi az
elhagyott házakat, üres disznóólakat, a sóhajtozó csirkeudvart,
ebből a faluból bizony kiköltöztek, a templom tetejéről leverték a réz-
keresztet, feldarabolták a büszke padokat, a falakról egyben szedték le
a freskót és vitték magukkal, a kocsmában pohár- és korsócserepeken
áll a plébános, vérzik a lába, vérben áll, akár egy szent, a távolban a
szomorú rádió hiába hívja a gyülekezetet, Belső Trianon, üvölti,
a szomszéd faluban akkor szedik le a kastély bronz kapuját,
a helyi költő szobrát egy terepjáró után kötik, a Kivonulás egyre kövérebb lesz,
mondja a Hátrahagyott, és lefújja a vért a plébános lábáról, elfújja
az üvegcserepeket, a tömeg kiengedi a cigányokat a ketrecekől a mezőn,
a vajda sír, később a rokkantak ketreceihez érnek, pukkannak a záarak,
akárba pezsgősdugók, a tolokocsijukat már rég elvette a Hatóság, a cigányok
nekiállnának vesszőből fonni nekik, ha lenne
idő, de az pont nincsen, nincsen, nincsen, mennek
a legközelebbi város felé, talán Pásztó, talán Szécsény, már minden
összemosódik, mióta le akarták választani az országról a megyét,
az Első jól tudja ezt, a Hátrahagyott nemkülönben, az itteniek
várták őket, a cigányok ketreceit már előre kinyitották, a rokkantakét is,
Belső Trianon, kiáltja a püspök, és a buzik ketreceit már ő nyitja ki, a közmunkások
népe, akár egy elszabadult installáció, tisztítja a környék
lelkét, az összes zugot, ahová eddig nem értek el, a csúnya szavakat,
amelyek az itt élőkre ragadtak, és a hegyek szellemeinek mutatnak be
áldozatot, a mérges fákért és a szúrós bokrokért mormolnak imát, bár esély
sem lehet az igazi megmenekülésre, itt maradni sötét árok, itt maradni döngkút,
a visszaszívott megye pedig nem válogat,
vagyis akik vákuumidőbe rakták, akik a ketreceket hozták
ide, a ketrecekől a Hátrahagyott rak tüzeket a vonuló nép után, a hamut
magába szűjja, nehogy a Föld nyelje el, akik mégis itt maradnak, soha
nem felejtik és soha nem merik megérteni, nem, nem, nem,
hogy áttolták volna Szlovákiába őket, ha kellett volna (bárkinek is), de ez
a környék a Pokolban se maradna meg, most
elindultak új hazát keresni, a hegyek fájnak, a völgyek fájnak, a mezők
fájnak, az Első látja a fáradt szemekben, a határozott, de ványadt
mozdulatokban, az ócska autók, terepjárók szélvédőin, érzi a Vonulás
szagában, ahogy baladnak a megyeszékhely felé,
feltűnnek az első helikopterek, a Kísérők, akik lecsapnak majd,
ha parancs jön, addig csak a Ha árnyékai és a bányák fájnak, az üveggyártó
kemencék fájnak, a Nagy Hagyomány oda, a fákon kerregő madarak, mintha másik
életből szólnának, Salgótarján ikertornya a Garzon, mintha megjelenne a*

távolban, pedig reálisan még nem szabadna látniuk, reálisan nekik nem sok mindent szabad, de csak vonulnak, és ürülnek ki a házak, egyre több a templomdísz, a fontos freskó, a Fényes Átlag ragaszkodik, a Fényes Átlag kapaszkodik és újraalkotja magát és vonul, ahogy előtte senki sem.

Kerekasztal

Összeomlás

HERMANN RÓBERTTEL, HODOSSY-TAKÁCS ELŐDDEL, PÜSKI LEVENTÉVEL ÉS VELKEY FERENCCEL SZIRÁK PÉTER BESZÉLGET

Szirák Péter: Sok szeretettel üdvözlök mindenkit! Egy nem túl derűs témáról, az összeomlásról fogunk beszélgetni, annak apropóján, hogy 100 évvel ezelőtt szűnt meg létezni a Monarchia s vele a történelmi Magyarország. Köszöntöm Hermann Róbert történészt a Károli Gáspár Református Egyetemről, Hodossy-Takács Előd teológust a Debreceni Református Hittudományi Egyetemről, valamint Püski Levente és Velkey Ferenc történészeket a Debreceni Egyetemről.

A *kollapszus* egy latin eredetű, főként az orvostudományban használt kifejezés, épp ezért kértem egy rövid szakvéleményt Dr. Csiba László neurológus professzortól, azt kérdezvén, hogy milyen értelemben beszélhetünk az emberi szervezet összeomlásáról. Azt írta, hogy „minden, ami pillanatokon belül történik az emberi szervezetben, azt vagy elektromos (pl. epilepszia), vagy keringési (szív) probléma okozza. (Tehát valamilyen hirtelen esemény.) Mindkét mechanizmus az agyon keresztül mediálódik, azaz az epilepszia az agyon keresztül tesz cselekvésképtelenné. Mivel az agynak nincsenek energia- és tápanyag-tartalékai, ezért összeomlik, ha a szív megáll, vagy összevissza ver, vagy a vér elfolyik.” Professzor úr mindezt át is fordította társadalomtörténeti összefüggésrendszerbe: „Ha a központ (a kormány/hadseregvezetés, azaz az agy) meghasonlik, akkor zűrzavar/epilepszia alakul ki. Ha először a kormány/hadseregvezetést fenntartó erők rendülnek meg (gazdasági, erőforrás-összeomlás=szív megállás vagy elvérzés), akkor bármennyire jó lenne még a centrum (az agy), mégse tud működni, és drámai gyorsasággal összeomlik (az állam/agy).” Hogy mennyire áll ez az analógia, az is lehetne a mostani beszélgetésünk tárgya, sőt a pszichotikus összeomlás kérdése is. Elsőként Elődtől azt szeretném megkérdezni, hogy az Ó- és Újszövetségben milyen mintázatai vannak az összeomlásnak, és ezeket hogyan lehet értelmezni?

Hodossy-Takács Előd: Azért szerencsés az Ószövetséggel kezdeni a beszélgetést, mert a Héber Bibliában gyökerező koncepciók akarva-akaratlanul tovább élnek, és a magyar felfogásban is öröklődnek olyan gondolatok, amelyek először valamilyen ószövetségi kontextusban jelentek meg. Az Ó- és Újszövetség esetében egyaránt igaz, hogy ennek a kérdésnek van egy *történeti* és egy erőteljes *teológiai* vetülete. A történeti ott kezdődik, hogy amit mi Izraelként ismerünk a Szentírásból, illetve az ókortudományból, az egy rejtélyes eredetű népcsoport, s kialakulására az adott módot, hogy *összeomlottak* a késő bronzkori civilizációk, társadalmak. A mai napig nem tudjuk megnevezni azt az egy-két legfontosabb okot, hogy miért

omlottak össze: amikor a kutatás tizenöt okot sorol fel arra, miért történt valami, azzal voltaképp beismeri, hogy igazából nem tud kielégítő magyarázatot adni. A Kr. e. 13. század utolsó évtizedeiben, tehát a bronzkor végén végbement a kelet-mediterrán térségben az akkori világ kollapszusa, és e civilizációk romjain új entitások alakultak ki néhány száz év alatt, ezek között jött létre Izrael is. Izrael megszületéséhez és megerősödéséhez Kánaán pusztulásán át vezetett az út. A másik nagy pillére ennek a történeti-teológiai gondolkodásnak a *babiloni fogság*, ami az egész Ószövetség számára az Isten és Izrael viszonyáról vallott felfogás tengelyét jelenti. Valahol mindent a fogság mérlegén szemléltek. A próféták előre kijelentik, hogy nagy baj lesz, ha elmarad a megtérés, máskor azt fejtik ki, hogy szükségszerű volt az összeomlás a bűnök miatt. Az Újszövetség teológiájára tekintve szintén csatlakozhatunk Csiba professzor úr fejtegetéséhez: ennek alapja *Krisztus halála*, a kikerülhetetlennek tűnő pusztulás. Jusson eszünkbe a rövid időtartam: virágvasárnap még úgy tűnik, minden rendben is lehet, majd villámgyorsan fordul a hangulat Krisztus elutasítása felé. Egy további, ugyanígy meghatározó történeti esemény Kr. u. 70-ben a *jeruzsálemi templom pusztulása*, ami többek között azt eredményezte, hogy a zsidóság és a kereszténység végső soron elvált egymástól.

Ezek mind-mind történetileg megragadható pillanatok, de a teológiai többlet megértéséhez látni kell, hogy mind az Ó-, mind az Újszövetségben meghatározó volt az összeomlás *utáni* pillanat: a romokon lehet építkezni, elkezdődhet valami új. Az Újszövetségben a sír nem az utolsó pont, hanem az igazi kezdet, ami a megzavarodott tanítványok számára pünkösd után jött el. Az Ószövetségben mérhetetlenül erős újjáépülés-hangulat jellemezte a második szentély korát. A bibliai gondolkodásban tehát az hangsúlyos, hogy *összeomlunk*, és ez szükségszerű, de a romokon kezdődhet valami *új*. A remény hangja meghatározó eleme a teológiának.

Szirák Péter: Amit mondtál, abban nagyon lényeges ez a váratlanság, *eseményyszerűség*, hogy egy darabig nem látszanak az okok, amelyek az összeomláshoz vezetnek, aztán egyszer csak mégis megtörténik, olyan kalkulálhatatlan, programozhatatlan dologként, amelyre utóbb magyarázatot kell keresnie a teológusnak vagy a történetírónak. Egy másik mozzanatot emelnék még ki: az összeomlás értelmezésében mindig felbukkan az a mintázat, hogy az összeomlásért valakik felelősek. Az ok és a cél kérdése mindig megfogalmazódik. Az okok tekintetében az, hogy ezt valaki büntetésül mérte ránk, gondoljunk csak a mi „babiloni fogságunkra”, Trianonra, a történeti Magyarország összeomlására, amiktől nem tudunk szabadulni, s ahol szintén egy magyarázati séma, hogy ez valamifajta *büntetés* elkövetett bűneinkért. A büntetés mellett mindig megjelenik a *bűnbakkeresés*, vagyis, hogy valaki(k) felelős(ek) ezekért a történésekért; a közösség úgy jár el, hogy valakire ráteszi a felelősség terhét. A harmadik mozzanat a forradalom kérdése. Az antikvitásban nem modern értelemben forradalomban, hanem ismétlődő ciklusokban gondolkodtak: a demokrácia káoszba fordul, az önkényuralom rendet tesz, de mint-hogy túlzásokba esik, elsöpri a demokrácia és így tovább. A modern gondolkodásban a forradalomnak az a lényege, hogy a romokon építkezni lehet, ahogy Előd utalt rá: összeomlik valami, de az egyfajta ígéretként lehetőséget nyújt arra, hogy valami fölépüljön.

Talán 1848–49-cel, tehát egy olyan történelmi időszakkal kellene foglalkoznunk, ahol az összeomlás kísértete elég hamar fölbukkan az összefüggéseket jól átlátó személyiségek gondolkodásában. A cári intervenció veszélye, úgy tudom, 1848 márciusában is teljesen világos volt a jól tájékozott kortársak számára, már csak az 1833-ban kötött müncheni egyezség miatt is, ami biztosította az Osztrák Császárságot arról, hogy a cári Oroszország beavatkozik mellette, ha valami veszélyeztetni a trónt, a birodalom épségét. Tehát már korán megjelent a horizonton az, hogy az összeomlás be fog következni, mégis egész hosszú eseménysor ment végbe, míg 1849. április 21-én sor került az oroszok segítségül hívására. Ezeknek az összeomlás-szimptomáknak milyen jellegzetességük volt 1848–49-ben?

Hermann Róbert: Az, hogy az Orosz Birodalom beavatkozhat Magyarországon, nagyjából az 1810-es évek óta nyilvánvaló volt mindenki előtt, nem is annyira a bécsi szerződések miatt, hanem mert az oroszok a poroszokkal és a Habsburgokkal előtte már háromszor felosztották Lengyelországot, és 1814–15-ben elmentek Párizsig: ha pedig odáig eljutottak, akkor nyilván Pest sem jelenthetett gondot. Aztán 1830–31-ben a lengyel felkelés leverése megerősítette ezt a vélelmet. Ez tehát köztudatban volt. Más kérdés, hogy egy diplomáciai egyezség esetében egyáltalán nem biztos, hogy azt be is fogják tartani. Nem volt tehát előre megírva, hogy 1849-ben az Orosz Birodalom beavatkozik, vagy ha be is avatkozik, akkor feltétlenül Magyarországon fog. 1849 áprilisáig nyitott kérdés volt, hogy ha a német egység megvalósul IV. Frigyes Vilmos porosz király alatt, akkor a cár, hiába voltak sógorok, odaküldte volna azt a kétszázezer katonát, nem pedig Magyarországra. Ez volt tehát az egyik modell, a *külső beavatkozás*. Mindenki tudta, hogy ha ez bekövetkezik, az oroszok le fognak bennünket tiporni, nem volt kérdés, hogy akkor csak a kezünk feltétele marad. Volt egy másik modell, ami a reformkorban szintén benne volt már nemcsak a politikai, hanem, ha úgy tetszik, az irodalmi köztudatban is, ez a *nemzethalál* látomása, azé, amelyben a velünk élő társnemzetek fogják elválni a torkunkat. Erről Kölcsey, Vörösmarty is írt, és Széchenyi volt a nagy propagátora.

Velkey Ferenc: Széchenyihez Kemény Zsigmond felől érdemes közelíteni, mert Kemény az összeomlás keretében értelmezve 1848–49-et, Széchenyit állította érvelésének középpontjába. Kemény 1849 után írt esszéiben egyszerre erősíti meg a közvéleményben, hogy megtörtént az összeomlás, minden fel lett dűlve, a régi világ elmúlt, de azt is hangsúlyozza, hogy itt az idő, hogy körültekintsünk, és a romokon építsünk egy nemzetközi realitásokra is tekintettel lévő új Magyarországot. Az összeomlás tényszerű rögzítése számára éppen azért fontos, mert csak így lehet egy új kezdetet megalapozni. Ehhez a tézishez használja eszközül Széchenyit. Az összeomlás érzékletes bemutatásához a döblingi Széchenyit idézi fel két nagy művében: a Széchenyi-esszéiben és a *Még egy szó a forradalom után*-ban. Mindkettőben abból indul ki, hogy történt egy különleges dráma, Széchenyi összeomlása, és az összefüggésbe hozható a nemzet, a rendszer összeomlásával. Legerősebben talán ő határozza meg, mi is az a fajta globális összeomlás, ami egy nemzetet érhet. Érdekes módon a Széchenyi-esszéiben írja körül ezt a jelenséget, mikor a történel-

mi analógiákat citálja, ekképpen: „Mihelyt az *állam* megtört egy csatavesztés által; mihelyt a római közjog drótsodronyai nem kapcsolták többé magokhoz és nem mozgaták a bábembereket, rögtön szétmállott a *társadalom* is. Nem látunk szívós, ruganyos, egymásfelé siető és összefolyó erőket, melyek a levert fogalmak és érdekek pulsatioját tanúsítanák. A társadalom többé nem védte magát, mihelyt az állam szerkezete által elhagyták.” Fontos kérdés lesz a mai beszélgetés során, hogy ez tényleg így zajlott-e 1848–49-ben, mert nem egészen biztos. A történelmi példa Keménynél arra szolgál, hogy kimondhassa, Széchenyi mennyire jól látta már az összeomlás veszélyét az 1840-es években, megjövendölte azt, és lényegében azért következett be az ő összeomlása 1848 koraőszén, mert a jövendölése megvalósulni látszott. Ez a nagyelbeszélés az, ami először teszi az összeomlást a magyar történelem értelmezésének kulcsdiskursusává, utána ennek hosszú folytatása lesz. A legutóbbi méretes-szakszerű Széchenyi-életrajz vonatkozó fejezetének a szerző, Oplátka András azt a címet adta eredetileg németül, hogy *Zusammenbruch*, aztán magyarul, hogy *Összeomlás*. Nem nagyon lehet Széchenyiről beszélni anélkül, hogy ezt a döblingi időszakot ne értelmeznénk, de ezt a speciális történetet abban az esetben hoznám jobban elő a mai beszélgetés során, ha ilyen vonatkozásokra ablakok nyílnak. Talán ahhoz érdemes visszatérni, hogy valójában 1848–49-ben megtörtént-e az a fajta összeomlás. A történészek mikor az összeomlás fogalmát használják, akkor egy egész rendszer történeti felbomlására, hirtelen szétesésére mindig metaforikusan utalnak. Ahol jól meg tudják ragadni, az két szektor: a *katonai* és a *pénzügyi* összeomlás. Ezeknél a szektoroknál olyan gyorsan történhet meg a szétesés, ami jól rögzíthető; viszont az, hogy egy rendszer hirtelenjében felbomlik, az nehezebben ragadható meg. Éppen Róbert egyik tanulmánya mutat rá, hogy 1848–49 után a dolgok működése számos szintén megmaradt, az intézményrendszer megyei szinteken működött, az 1848-as vívmányok egy része megőrződött. Hogy megtörtént-e valóban az összeomlás 1849 után úgy, ahogy azt Kemény Zsigmond megírja, a tekintetben vannak kételyeim.

Hermann Róbert: Egykori kedves tanárom, Katona Tamás mindig ideges volt, mikor 1848–49 esetén a „bukás” szót használták, ugyanilyen ideges volt ezzel kapcsolatban Szabad György, az első szabadon választott országgyűlés elnöke. Mindig azal szoktak példálózni, hogy *bukni* a Tanácsköztársaság bukott, 1848 nem megbukott, hanem *leverték*: idejött ugyanis kétszázezer idegen katona, akik többen voltak, mint a honvéd hadsereg együtvéve, és többen voltak, mint az a hadsereg, amelynek megsegítésére érkeztek. Napóleon óta tudjuk, hogy a háborúban mindig az erősebb zászlóaljnak van igaza. 1849-ben az ellenség létszámbeli túlereje ráadásul minőségi túlerővel párosult, hiszen a 160 ezer magyar katona nem ért fel felszereltségben, kiképzettségben, tapasztalatban az ellenséges haderővel. Meg kell jegyezni, hogy egy hónappal a végső vereség előtt a magyar hadsereg még egy győztes hadjáratot vezetett Délvidéken: úgy megverték Jellacsicsot, hogy egészen 1849. augusztus 13-áig nem merte kidugni az orrát a titeli fennsíkról, pedig egyhatodnyi erővel kellett szembenéznie. S még tíz nappal az összeomlás előtt Klapka György tábornok győztes kitörést hajtott végre Komárom térségében, amivel azért szépen ráijesztett a bécsi államférfiakra, és egy ideig úgy tűnt, tárgyalni is hajlan-

dóak lennének, ha még lenne kivel. Ezzel együtt a *katonai összeomlás* már hamar teljesen nyilvánvalóvá vált. Tudni kell, hogy 1848–49-ben nagyszabású összecsapások zajlottak a harcszíntereken, de viszonylag ritkák voltak a nagy veszteségek. Ha egy csatában ezer halott volt a két oldalon, akkor az már véresnek volt mondható, pedig itt nem kis erők harcáról volt szó: Komárom környékén időnként 60–80 ezer ember állt egymással szemben. Viszont az utolsó nagy összecsapásokban, 1849. augusztus 5-én Szőregnél vagy augusztus 9-én Temesváron a döntő csatában ezres nagyságrendben kerültek hadifoglyok az ellenség kezére, ami azt jelentette, hogy a hadsereg belső tartása kezdett összeomlani. Mikor Kossuth elhagyja Aradot, és Lugoson megsemmisíti a sereget, akkor a tábornokok mondják neki, hogy itt még együtt vannak harmincezeren, de az első puska lövésre szét fognak szaladni, azért vannak együtt, mert sokan vannak, és kicsit összetartja őket az akolmeleg...

Pénzügyileg is érdekes 1848–49. Ha a rideg közgazdasági törvényszerűségeket néznénk, akkor nagyjából 1849 januárjában, legkésőbb februárjában vége kellett volna legyen az egésznek. Ekkoriban ugyanis a bankjegyeknek akkor volt értékük, ha volt nemesfém-fedezetük, márpedig ez a főváros kiürítésekor a Pesti Kereskedelmi Bank pincéjében maradt, nem vitte magával a kormány Debrecenbe, ez a fedezet tehát kiment a pénzrendszer alól. Ennek ellenére a Kossuth-bankók még augusztusban is forgalomban voltak, olyannyira, hogy az osztrák kormány is csak 1849 májusában merete betiltani, mert addigra tudtak elegendő osztrák bankót juttatni Magyarországra ahhoz, hogy a saját hadseregüket tudják finanszírozni. Haynau tábornok még júliusban is ideges napi parancsok tömkelegét adja ki arról, hogy ne küldjenek már Kossuth-bankókat a központi pénztárba beváltani, mert be van tiltva, egy fillért sem ér. Emlékszünk, Jókai *A kőszívű ember fiai*-ban írja, hogy egy darab papírosra ráírták, hogy ez az ország pénze, és az emberek elhitték – ezt nevezik bizalmi tőkének a közgazdaságtanban, és úgy tűnik, a tényleges katonai összeomlásig ez fennállt. És még utána is látunk jeleket, pl. Nagykanizsán, hogy augusztus 17-én a heti vásárban vidáman kereskedtek a Kossuth-bankókkal, főleg azoknál a nagykereskedőknél, akik nem nagy hazafiak – nekik ez külön pénzügyi összeomlást is jelentett. 1848–49 tehát *nem összeomlás* volt, inkább földbe taposás, földrengés, ami ellen nem volt védelem.

Szirák Péter: Arra, hogy minden jel szerint összeomlás történt, de az alrendszerek még működnek, sok példa van, nevezetesen 1944 decembere és '45 januárja, mikor a körülvárt Budapesten eszkalálódik az erőszak, a nyilas pártszolgálatosok fékevesztetten terrorizálják a lakosságot, miközben a víz-, áram- és telefonszolgáltatás egyaránt működik. '56-ban hasonló tapasztalhatunk: súlyos utcai harcok zajlanak, de lehet Amerikába telefonálni. Talán Széchenyi példájára mégiscsak térjünk vissza: mennyiben jelentett jelképet a kortársak szemében az ő *személyes* összeomlása?

Velkey Ferenc: Nagyon kiterjedt a pszichohistóriai szakirodalma Széchenyi összeomlásának, nehéz – még az anyagot jól ismerő outsiderként is – tájékozódni benne. Az világosan látszik, hogy Széchenyi összeomlás-víziója nem pusztán és kizárólagosan az országra vonatkozik, hanem ugyanúgy az általa épített-féltett intézményekre és önmagára mint személyiség-egészre. Amikor összeomlásról beszél,

akkor egybefűzi azokat a narratívákat, amelyekben önmagát megkonstruálta akkor, amikor (későbbi kifejezéssel élve:) a „legnagyobb magyarként” lépett színre 1826–27 körül. Mikor reformerként azt tapasztalja, hogy valamelyik vállalkozása veszélyben van, legyen az a legkisebb gesztus egy barátja részéről – pl. nem megy el egy ülésre Wesselényi – erre úgy reagál a naplójában, hogy a *kaszinó összeomlik, Magyarország halott, nekem végem*. Lehet mondani, hogy ez egy napló-motívum, de jól látszódik, hogy Széchenyinél ezek a szintek az 1820-as évektől olyan erősen fonódnak össze, hogy elkerülhetetlennek látszik, ami történik 1848 koraszén. Amikor egy konfliktus az összeomlás lehetőségét, távlatát nyitja ki előtte, akkor mindegyik összeomlás-dimenzióban beteljesülni látja azt, amit korábban elgondolt. Nem véletlen, hogy nagy krízisként éli meg a híd 12. láncszemének Dunába zuhanását, mikor kifeszítik a hidat 1848 nyarán, holott mindössze négy hetet késett a híd átadása emiatt; nem volt tragikus fejlemény. Egy idézettel erősíteném meg ezt a gondolatot, hogy lássuk, Széchenyi esetében van valami különleges, atipikus összefüggése az összeomlás jelenségének, mégis a honi összeomlás-történeteknek legerősebb mintázatát az övé adja. Így ír egy alkalommal, mikor a Kaszinó 1832-ben veszélybe kerül: „A kaszinó is közel van a felbomláshoz. Az egészségem egészen oda. Magyarország halott. Nincs ember, aki ezt az országot megmentheti – csak egy Isten segíthet. Egészen megtörtnek érzem magam.” Úgy tűnik, Széchenyi szelfjei olyan sokrétűek, olyan sokszínű módon építi föl önmagát a különböző tevékenységeiben, annyira változékony reformer-szerepekben cselekszik, hogy azt feltételezhetnénk, egy nagy krízistől megvédi szelfkomplexitása, és identitásának egyik teréből egy másikba menekülve tudná fenntartani személyiségének integritását. Viszont amikor megszületik Széchenyi magasrendű énje, akkor azt helyezi mindegyik *én*-je fölé, ti. azt, hogy ő hivatott arra, hogy regenerálja Magyarországot. Ez mindennél fontosabb identitásképző elem nála 1826 után. Azokban a pillanatokban, amikor ez a hivatás kétségessé válik, akkor szétzuhan. Erős narratív identitást teremtett tehát Széchenyi közéleti pályájának kezdetén, és sikertörténetként beszélünk arról, hogy egy helyét kereső gróf megtalálta nemzeti hivatását, miközben ez az ő esetében egy borzasztó dráma. Hiszen ha valaki azt mondja magáról, hogy azért él (az a dolga a világban), hogy megmentse egy nemzetet, akkor amikor kétségei lesznek a sikert, jövőt illetően, akkor ő is (mint személyiség) szükségszerűen összeomlik. 1848 kora nyarán számára az a vég már elkerülhetetlenül közeledett. Próbálkozik még, részt vesz a Batthyány-kormány akcióiban, de lényegében 1848 őszen bekövetkezik nála az összeomlás. Érdekes, hogy az akkori politikai-szellemi elit jelentős gondolkodói – pl. Kemény Zsigmond és Eötvös József – is ehhez, az 1848 őszi időszakhoz kötik a nemzeti összeomlást: Széchenyi kollapszusa így tehát beleillik a reformkor és 1848 történetének (egyik) nagyvelbeszélésébe. Érdemes azt is kiemelnünk a 19. századi példa kapcsán, hogy 1849 után az első „Trianon-sokk” éri Magyarországot: nemcsak a történeti jog múlt el, hanem az ezeréves integer állam szűnt meg létezni. Ez egy egészen speciális történeti helyzet, új perspektíva és új feladat megkeresni az utat a helyreállítás felé. A döbblingi Széchenyi szemében is a történeti Magyarország szétesése (megszűntetése) volt a legnagyobb tragédia.

Szirák Péter: Velkey tanár úr hozzászólása azt is megmutatta, hogy az attitűdöknek milyen fontos szerepük van a történelemben, a személyiségek viselkedése döntési helyzetekben milyen fontos. Érdekes volna akár Kossuthot is megnézni, hogy a legyőztetés után mit kezdett a helyzettel. De előbb Elődnek adnám át a szót: a *Bibliában* mennyire totális az összeomlás?

Hodossy-Takács Előd: A teljes összeomlás: ősi irodalmi toposz. A *Bibliában* nincs részleges összeomlás. A prófétai korpuszban jól látszódnak az erre vonatkozó példák. Jeremiás próféta könyve az utolsó fejezetben (52) vállalkozik arra, hogy számot adjon, mégis mennyi embert hurcoltak el a babiloni fogságba a Kr. e. hatodik század elején. Ritka példája ez a *Bibliában* szereplő, de egészen hihető számadatoknak: háromezer-huszonhármát, aztán nyolcszázharminckettőt, majd újabb hétszáznegyvenötöt, összesen négyezer-hatszázat (28-30. vers). Konkrét számokat említ tehát, de ugyanez az irodalmi korpusz néhány fejezettel korábban arról beszél, hogy a király fiait és valamennyi nemesembert lemészárolták, a városban maradt népet és a hozzá pártolókat, valamint a nép többi részét fogságba vitték, és otthon csak a föld nincstelenjei maradtak, „kiknek semmijök sem vala” (39,9-10, Károli fordítása). Röviden: mindenkit elvittek. Teljes pusztulás, mindenki elhurcolása az egyik oldalon, összesen párezer, de egy hullámban csak hétszáz ember deportálása a másikon. Miközben – számos tanulmány szól erről – az, hogy a babiloni fogság megszüntette volna az életet Palesztinában, pusztá mítosz. Gyanítható, hogy a hadseregek felvonulása mindenkit érintett, az élet nyilván ellehetetlenült, de az agrártársadalom zavartalanul élhetett tovább. Ha a kulcsintézmények megszűnnek, az az irodalom számára azt jelenti, mindennek vége. Mai analógiával élve, nekünk furcsa elképzelni az Iszlám Államot, de a területén van/volt működő közszolgáltatás, szociális intézményrendszer, iskolahálózat. Könnyebb magunk elé vetíteni egy teljesen elnéptelenedett vidéket, hiányzó lakosságot.

A másik dolog Széchenyihez kapcsolódóan, s ennek szintén archaikus gyökerei vannak: a próféta mindig végletes, soha nem kompromisszumos. Csak 100%-ban tud erre vagy arra menni. Mikor Illés azt látja, hogy a kutya sem hallgat rá, akkor elmegy magában a barlangba, kitárja Istennek a szívét, hogy magányos, „egyedül maradtam”, mondja (1Kir 19,14). Ugyanebben a részben (18. vers) van szó arról, hogy hétezren megmaradtak az Úr mellett, de ez magát a toposzt nem érinti. Egyedül vagy, és ha buksz, akkor bukik mindenki. Ezek tehát nagyon régi képek – nem tudom, ez a naplóban mennyire lehet tudatos applikáció, vagy nem.

Hermann Róbert: Mikor Velkey Ferenc Széchenyiről mondta, hogy az ő személyiségének milyen óriási pszichológiai szakirodalma van, eszembe jutott, hogy Kossuthról nincs ilyen. Valahogy az ő lelkülete túl egészségesnek bizonyult: ő az a fajta ember volt a zempléni válságos időszakról az Országgyűlési Tudósításokon át a fogságig és a *Pesti Hírlap* elvételéig vagy a kereskedelmi társasági kudarcokig, hogy minden bukását, mint kutya a vizet rázta le magáról. Persze el volt keseredve, de mindig új és új ötlete támadt. 1848-49-ben is ezt tapasztalhatjuk. Urbán Aladár idézte egyszer Kossuthnak azt a mondatát, hogy ő nem fél előre menni; neki mindenre volt B forgatókönyve, sőt talán C meg D is. 1849 augusztusában is ezt

láthatjuk: 11-én kijelenti, hogy nincs többé remény arra, hogy az orosz és az osztrák nagyhatalmak ellen az önvédelem harcát folytassuk. De azért elmegy Lugosra, megnézi, hogy Bem seregével hátha lehet valamit kezdeni. Kiderül, hogy nem, elmegy Orsovára, majd szeptember 12-én Vidinből körlevelet ír a magyar diplomáciai ügynökökhöz, hogy hogyan lehetne a magyar kérdést megoldani. Hogy a Leuchtenberg hercegből vagy a Koburgokból kellene csinálni magyar királyt, valahogy helyre kéne állítani Ausztria szuverenitását, átvállalnánk az államadósság egy részét – mindezt egy teljes vereség után. Folyamatosan tervez: '51-ben Kütahyában nekiáll a letiport, részekre szabdalt Magyarország alkotmánytervét megírni. Mi ez, ha nem egy veleszületett optimizmus? 1867-ig ezt látjuk, hogy minden kudarc után feláll lelkiileg. Néha nagyon kicsin múlt, hogy nem sikerült valami: '59-ben benne volt a pakliban, hogy ha III. Napóleon császár kicsit bátrabb, akkor az itthoni helyzet is máshogy alakult volna. És 1867 után is – bár tudomásul veszi, hogy a nemzet elitje mást választott, mint amit ő gondolt – folyamatosan adja a tanácsait 1894-ig. Míg tehát Széchenyi a legapróbb jelekből is képes az összeomlásra következtetni, Kossuth a legeggyértelműbb jelekből sem képes vagy hajlandó azt felismerni és elfogadni.

Szirák Péter: Hogy úgy mondjam: irigylésre méltó személyiség volt. De forduljunk most már 1918-hoz. Éppen száz éve, 1918 június közepén indult és néhány napon belül össze is omlott a piavei offenzíva, a Monarchia utolsó nagy áttörési kísérlete az olasz fronton. Vele odaveszett a háború győztes befejezésének lehetősége. Ugyanakkor '18 nyarán a Monarchia hadseregei mélyen az ellenséges területen állomásoztak, s a kimerült katonák csodálkoztak, hogy miért nem lehet befejezni a háborút, mikor ők voltaképpen legyőzték, vagy legalábbis hazájuktól távol tartották az ellenséget. Mikor 1918. október 17-én Tisza gróf bejelentette a Parlamentben, hogy „ezt a háborút elvesztettük”, akkor ez a kijelentés nem csak konstatív, hanem performatív természetű is volt: nem csak megállapított valamit, hanem mintegy létre is hozta a kinyilatkoztatás tárgyát a szavaival. Tisza kijelentése súlyosan negatív hatással volt a hadsereg mentális állapotára. De a politikai elit hangulatát jellemzendő, hadd említsem meg, hogy néhány héttel korábban, 1918 szeptemberében az akkori magyar miniszterelnök, Wekerle Sándor a kereskedelmi miniszterével, Sztéryni Józseffel együtt a Vaskapunál járt, mert terveztek egy nagy vízierőművet, mely az egész Balkán áramellátását meg akarta alapozni, gondolva a (győztes) háború utáni gazdasági expanzióra – pár héttel az összeomlás előtt... Emellett a magyar kormány Bosznia Magyarországhoz csatolásán is buzgólkodott, már az új címer is elkészült... Ehhez képest október közepétől a Parlamentben a nemzetiségi képviselők egymás után mondták fel a lojalitásukat a magyar államhoz, és a hó végéig megszűnt a Monarchia, és elindult a történeti Magyarország szétesésének gyors folyamata.

Püski Levente: Sok ponton párhuzamot lehet vonni az elhangzottakkal 1918 eseményei vonatkozásában is. Ha az összeomlás hirtelen eseményére keressük a választ, akkor azt a *katonai* összeomlásban kell keresnünk. Ez az egyszerűbb oldala a történetnek: innen nézve két eseményben ragadható meg a Monarchia vég-

zetes veresége, ami aztán a bukáshoz vezetett. Az egyik 1918 szeptembere, mikor a balkáni front összeomlik, ennek lesz a következménye Bulgária kiválása a háborúból, szeptember 29-én fegyverszünetet köt, ezzel a Monarchia déli frontja meggyengül. A másik 1918 októbere, az olasz fronton következik be támadás, s ennek a november 3-i páduai fegyverszünet lesz a következménye. A dolog mégsem ilyen egyszerű. A történetnek ugyanis van egy olyan vetülete, amelyre sokan nem számítottak, mégis megtörtént, ez pedig a *politikai* összeomlás, amit úgy értelmezhetünk, hogy a történeti Magyarország megszűnését foglalja magába. Ez az a radikális esemény, ami sok kortársat megdöbbent. Az igazán tragikus az, hogy már '18 őszén, a forradalomtól kezdődően nem történik más, mint hogy újabb és újabb politikai elitök jönnek és próbálnak erre a válsághelyzetre válaszokat adni. Nincs olyan résztvevője a korabeli politikai életnek, akik azt mondanák, nem volt más lehetőség, ez volt a végzetünk, hanem mindenki okokat és felelősöket próbál találni, és megkísérelnek valamifajta válságterápiát létrehozni, megoldási javaslatokat keresni az összeomlás minimalizálására. Ahogy halad előre az idő, a '20-as évek elejéig nyilvánvalóvá válik az, hogy a tragédia negatív hatásai nem csökkenthetők: rendszerváltások jönnek, mennek anélkül, hogy sikeres válaszokat kínálnának. Ez teljesíti ki igazán az összeomlás tényét, és vezet oda, hogy felerősödik a bűnbakkeresés. Ráadásul – szemben az 1848-as kortársi tudattal, az 1918-as politikai elitnek *nincs veszélytudata*: még ez év nyarán, sőt őszén is úgy tesznek, mintha nem lenne nagy baj. Maga Tisza István is így viselkedik. A Péter által említett kijelentésnél nem szokták hangsúlyozni, hogy a vereséget nem úgy érti, hogy minden összeomlott, hanem úgy, hogy a háborút nem lehet megnyerni. Ő sem foglalkozott azzal, hogy mi lesz ennek a vereségnek a következménye. Hogy mennyire nem gondolt tragikus jövőbeli történésekre, jól mutatja, hogy napirenden volt a horvát kérdés, Horvátország elszakadása. Tisza az utolsó pillanatig ragaszkodott ahhoz, hogy szó sem lehet az elszakadásról, nincs különutas megoldás. A politikai elit – és a magyar társadalom egésze – nem volt fölkészülve arra, hogy a katonai vereségnek ilyen drasztikus következményei lehetnek politikai, gazdasági, társadalmi szinten.

Szirák Péter: Az 1918-as összeomlás szorosan összefügg azzal, hogy az első világháború egy idő után *anyagháborúvá* vált, s a Monarchia – főként '17–18 fordulójától sem élelmezéssel, sem ún. élelő-utánpótlással nem győzte a küzdelmet. A caporettói áttörés idején, 1917 őszén nagy élelmiszer- és katonai készletekhez jutottak a Monarchia katonái, be is öltöztek az olaszoktól zsákmányolt egyenruhába, a hadvezetés csak a saját zubbony megtartásához ragaszkodott, a beazonosíthatóság végett. De aztán '18 tavaszára ismét elfogytak a tartalékok, nemcsak a fronton, de a háttérben is. Persze az antant is nélkülözött, így csak az volt a kérdés, melyik félnél következik be előbb a katasztrófa. A Monarchia hadseregében '18 októberében már maguk a katonák szabotálták a háborús cselekményeket. Hadd térjek ki egy vonatkozására annak, amit Levente mondott: nem egyszerűen arról volt szó, hogy nem volt veszélyérzete a magyar politikai közvéleménynek, hanem arról, hogy egyfajta *kivételesség*-pszichózisban éltek a magyarok, azt gondolták, hogy nem érnek majd minket nagy veszteségek, mert a magyarokat általában kedvelik; az lehetetlen, hogy az ország végveszélyben lenne, ahogy az is elképzelhetetlen-

nek tűnt, hogy az együttélő nemzetiségek ki akarnának lépni a Szent Korona fennhatósága alól, hogy ezt a „szép régi világot” el akarnák hagyni. Sigmund Freud egy helyen utalt is rá tanítványának és barátjának, Ferenczi Sándornak írt levelében, hogy a magyarok tényleg elhiszik, hogy veszteség nélkül egyben tartható az ország.

Püski Levente: Az anyagháború gondolatához még egy adalékot mondanék. Attól váltak igazán tragikussá ennek a háborúnak a következményei, hogy ez már egy modern háború volt, és a magyar társadalom szinte minden rétegét valahogy érintette. Ez a győzteseknél is így volt, de egy angol vagy egy francia társadalom esetén a veszteségeket lehetett úgy kompenzálni, hogy azt mondhatták: győztünk. Politikai eredményt lehetett tehát felmutatni. Magyarország esetén nem volt ilyen. A nagy kihívás tehát az volt, hogy miként lehet megmagyarázni egy ország egészének, hogy mi volt az értelme annak a háborúnak, melyben a korabeli társadalom ötöde, olyan 3,8 millió ember katona volt, s ezeknek több mint a felét veszteség érte, és akkor még nem beszéltünk a hátország szenvedéséről – hogy mivégre volt az egész nagy veszteség? Ezzel szembe kellett nézni. Az említett veszélyérzettel kapcsolatban pedig olyan háttérjelenségekről kell beszélni, melyek mögött vannak tényszerűen megragadható dolgok, persze ezek nem abszolutizálhatók. Mikor a politikai elit úgy viselkedik ahogy, abban valószínűsíthetően óriási szerepet játszik az, hogy a dualizmus ideje alatt komoly erősödés következett be az ország életében. Ez a politikai, gazdasági, kulturális előrelépés adatokkal alátámasztható, ezért is tűnhetett úgy az elit számára, hogy a dolgok alapvetően jól mennek, nincsen jele a válságnak, az idő a magyaroknak dolgozik, és ha minden az addigi mederben halad, akkor egy Duna-menti nagyhatalom képét lehet vizionálni. Ez a magyarázata annak, hogy sokak a századelőn már azon gondolkodtak, hogy a Monarchián belül lesz majd egy súlyponteltolódás, és hamarosan Budapest lesz a birodalom központja. A veszélyérzet hiánya erre a megalapozottnak tűnő közérzületre vezethető vissza. Ez persze nem változtat azon, hogy a világháború idejének magyar politikai elitje realitásismeretből, helyzetértékelésből nagyon rosszul vizsgázik: ez érthető a régi elitre, Wekerlére és Tisza Istvánra, de az új politikai elitre, Károlyi Mihályékra is. Ők is azzal a tudattal kerültek hatalomra, hogy egy rendszerváltással mindent el lehet simítani. Nem véletlen, hogy az osztrák követ 1918 novemberében le is írja a jelentésében, hogy csodálatos, hogy ezek az emberek azt gondolják, hogy egy vesztes háborút át lehet formálni győztes háborúvá. Abban, hogy egy tartós válsághelyzet alakult ki a háború után, azt kell mondjuk, a politikai elit nagy szerepet játszott.

Szirák Péter: Valóban, sok minden nehezen érthető, mindenekelőtt, hogy hogyan gondolhatott arra bárki – különösen 1848–49 tapasztalatai nyomán – hogy a nemzetiségek nem fordulnak majd újra ellenünk, hogy ők változatlanul meg akarnak majd maradni a történelmi Magyarország keretein belül. A dualizmus tanulsága az, hogy csakis a Monarchia ereje révén lehet fenntartani a történelmi Magyarországot. A közismert gazdasági gyarapodás mellett, amit a dualizmus sikertörténete jelentett, és amelyben sokkal kedvezőbb életfeltételeket biztosított az állam, mint a korábbi időszakban, nem számoltak azzal, hogy a lojalitásnak, pontosabban a hiá-

nyának érzelmi-szimbolikus feltételei vannak. A másik kérdés az lehet, hogy hogyan lehetett ennyire alkalmatlan a magyar állam- és hadvezetés, hogy jószerével meg sem kísérelte a területi integritást megvédeni, hanem saját maga feloszlatta a hadsereget. Ismert a példa: mikor a horvátok birtokba veszik Fiumét, a szabad magyar kötővárost, akkor a magyar kormány utasítja úgy a helyi kormányzót, hogy adjon át mindent a horvát hatóságnak. Az a kormány, amelyiknek megvédenie kellene...

Püski Levente: Ez egy összetett probléma. Az alaplémma a '18 október 30-a után hatalomra került vezetői réteget érinti. Ők szembesülnek azzal, hogy nyomulnak előre az antant vagy a velük szövetséges csapatok Magyarország felé, és velük szemben mit lehet tenni. Úgy tűnik, legalábbis én így értelmezem, hogy Károlyiék túlságosan is békebeli módon gondolkodtak: olyan szituációban óriási jelentősége van, hogy egy politikus mit mond, kivel, hogyan tárgyal. Ám egy háborús helyzetben szinte mindegy, hogy mit mond, hogyan lép fel, hosszabb távon nézve a politikus súlyát azon lehet lemérni, hogy milyen *erővel* rendelkezik. Ez pedig alapvetően a katonai erőn múlik. Az egész megváltoztatta a téves helyzetértékelés. Károlyi Mihályék folyton azt hangoztatták, mennyire antantbarátok, mennyire lojálisak az antant irányába – és ezt komolyan is gondolták, nem volt szó becsapásról, ahogy több román, cseh politikus próbálta elhíttetni a közvéleménnyel. Ugyanakkor az adott helyzetben az erő számított, amit a magyar kormány demonstrált – és erőt itt leginkább olyanként érthetjük, amely felhasználható a hatalomra kerülő vezetői réteg helyzetének a stabilizálására. Egyfajta belső erő felmutatása a döntő.

Szirák Péter: A korabeli helyzetértékelésre jellemző, hogy az irodalmi élet képviselői, pl. Babits is, erősen hitt abban, hogy a mindent legyőző békevágy majd igazságosan elrendezi a dolgokat, és honfitársai sem számoltak a bosszúvágygal, ami nagyon felerősödött a háború során. Nem érzékelték idejekorán az erőszaknak a hátszakra való kiterjedését, így a visszaözlő katonák atrocitásait, majd a politikai erőszakhullámot, azt az érárt, amely mindent erővel igyekezett megoldani.

Hodossy-Takács Előd: Lassan arról kezdünk beszélni, hogy mihez kezd egy társadalom egy nagy katasztrófa után azzal, hogy megtörtént az összeomlás. A dolog magyar vetületét tekintve foglalkoztat a kérdés: vajon miben gyökerezik az, hogy tényleg elhittük, hogy velünk olyasmi történt, ami senkivel soha, csak mi vagyunk igazságtalanul verpadra hurcoltak. Nehezen tudunk belegondolni, hogy ugyanebben az időben összeomlott az Oszmán Török Birodalom. A Közel-Keleten megszűnik egy birodalom, ami elképzelhetetlen volt előtte 60–70 évvel. Jelei ugyan voltak a hanyatlásnak, többször is, de mégis egy fél évezredes berendezkedésről van szó, melynek legfőbb vezetője nem egyszerűen a politikai, de a vallási élet kulcsfigurája is. Ez is össze tud omlani. Kiseb felkelések, megmozdulások voltak ugyan, de elszennvedték azt, hogy nagyhatalmi vonalhúzókatások eredményeként korábbi területeiken mandátumok jöttek létre. A magyar gondolkodásba mélyen begyökerezett a „csak velünk történt ez meg” szemlélete, de valójában a 20. század első negyede a világ több részén is sok mindent megváltoztatott. Ezzel a magyar közvélemény nem akar szembenézni.

Teológiai szempontból nézve nagyon kontrasztos az, amit említettél, hogy tudomásul kell venni a bukást. A bibliai irodalomban megkerülhetetlen tény, hogy mindig kimondásra kerül: ezt most *elgyászoljuk*, vége. Jövőnk ennek ellenére lesz, majd egyszer. Ennek kifejezésére az eszkatológia szolgál. Gyakran bebizonyosodik, hogy erre lehet támaszkodni, ugyanakkor tudomásul kell venni, hogy elvesztettük, ezért meggyászoljuk. A *Síralmak könyvére* kell hivatkoznom. Ez a bibliai könyv szembenéz a pusztulással, és csak néhány versnyi reménység marad benne. Az egész arról szól, hogy minket gyalázat ért. Ezékiel nem a leggyakrabban emlegetett próféta, de ő a pusztulás leírása mellett az újjászületésnek is nagy teret szentel. Lesz újjászületés, biztosan, majd. A politikai elit soha nem mondhatja ugyanezt, számukra nem üzenet, hogy pár évtized múlva lesz majd pozitív fordulat. De ezek a mégis-képek élnek valahol.

Velkey Ferenc: Ehhez a gondolathoz kapcsolódnék Kemény Zsigmond egy másik szöveghelyével: „Midőn végre a forradalom árja mindent elborítván mindent elsöpört, midőn a nemzeti nagyságról készült diadalívek ledőltek, midőn a kettős kereszt, a három hegy s négy folyam országa darabokra kezd szakadni, midőn Árpádtól Görgey Artúrig, az első magyar fővezértől az utolsóig, egy ezeréves korszak fejeztetett be, most a hazai romok közt és a hazafi fájdalom szürkületében földerül a visszaemlékezés méla holdvilága, út a rekollekció ünnepélyes órája, és mi kezdjük számlálni tévedéseinket és az áldozatokat.” Kemény tökéletesen érti és érzi az összeomlás biblikus természetét. Ebben a részletben azt javasolja, hogy nézzünk körül azon a helyen, ahol vagyunk, és vegyük tudomásul, hogy ami történt, megtörtént. Kossuthot éppen azért jelöli ki Világos után bűnbaknak, mert őt olyan politikusnak tekinti, aki sosem képes arra, hogy egy pillanatra megálljon abban, ami van. Az ábrándkergető, illúziókban élő magyar politikus képét építi fel Kossuth kapcsán, s ezzel világosan épp azt fejezi ki, hogy az illúziók lehetetlenné teszik tudomásul venni a ténytyszerűségeket, amelyek az összeomlásokkor körülvesznek bennünket.

A másik, amire szerettem volna reagálni, az az elit felkészületlensége 1918-ban. Ez az 1921-ig tartó időszak, kijelenthetjük, a *teljes összeomlás* ideje: egy katonai vereségből következő periódus, melyben az intézmények világának szétesettsége, majd az összerakás ismétlődő kísérletei zajlanak. Olyan folyamat, amire, nem mondanám, hogy hanyatlástörténet, de eleve kudarcra ítélt kísérleteket látunk, hogy áthidaljanak egy menthetetlen helyzetet. Nagy a különbség azonban a felidézett 19. és 20. századi helyzet között. Ha a kortársak utólagos felfejtési kísérletei felől nézzük, akkor 1918 és Trianon borzasztóan erős számvető irodalmat generált, amelyikben az volt a kérdés, hogy kinek a felelőssége mindaz, ami történt. Két narratíva születik meg igen hamar. Az egyik, a Jászi Oszkár-féle, a birodalom felbomlását elemző fejtegetés szerint erősebbek voltak a centripetális erők, volt valami szükségyszerűség a monarchia felbomlásában, illetve a magyar elit politikájából, szűklátókörűségéből eredeztethető mindaz, ami történt. Megszületik azonban az utóbb Fejtő Ferenc nevével fémjelezhető narratíva is, mely azt mondja, hogy a birodalom jól működött volna a magyar oldal erősödésével együtt is, de olyan konszolidációba került a háborúban, ami nyomán erősebb hatalmi érdekek mutattak a

felbomlás felé. Ez azért érdekes kérdés, mert a történeti szakirodalomban újra erős ideálként jelenik meg a birodalmiság. Nosztalgikus hangvételű szakirodalmat olvashatunk manapság az Osztrák–Magyar Monarchia összefüggésében: több helyütt egy közép-európai sikeres integrációként mutatják be. Hajlamosak vagyunk szükségyszerűségek sorozataként olvasni a történelmet, a politikai elit mulasztásához, felelősségéhez, tévedéséhez, nemtörődömségéhez kötni azt, ami történt. Közben másfajta olvasatok is lehetségesek, hogy ez az összeomlás esetleges, véletlenszerű, egy háború adta helyzetből következik. Ez a dilemma eldönthetetlen. Nem kizárt, hogy megteremtődhetett volna a nemzetiségek valamiféle hosszú távú együttélése a régi kereteken belül, mintha még ennek is meg lett volna a lehetősége a dualizmuson belül. Nem tudni, hogy a háború teremtette új helyzet, indulatok, fegyveres konfliktusok, erőteljes érzelmi felindultság, az ellenségkép magasra emelkedése okozta-e, hogy ennek be kellett következni, vagy tényleg ott van, ahogy Jászi gondolja, a monarchia létrejöttében perspektivikusan. Ez nehéz dilemma. A történetész lehetősége, hogy narratívákat próbáljon meg végiggondolni, re- és dekonstruálni.

Püski Levente: Ha ezt a problematikát a 20–21. századi összefüggésbe helyezzük, akkor a magam részéről pesszimista vagyok a tekintetben, hogy az adott körülmények között, egy olyan korszakban, melyet a nemzetállamok koraként szokás nevezni, és nem alaptalanul, lehet-e úgy felépíteni egy nemzetek közötti együttműködést, hogy átlépik a nemzetállami kiépülés bizonyos folyamatát. Konkrét példát is említenék, Csehszlovákia esetét, melyet annak idején erővel létrehoztak, de mégse tudták egybetartani. Ez persze nem jelenti, hogy a jövőben ne találhatnának egymásra a csehek és a szlovákok, de úgy tűnik, el kellett jutni egy olyan szintre, hogy egy nemzetállam létrejötté része a nemzeti identitásnak. Innen nézve a Monarchiának és a történeti Magyarországnak a léte, mint egységes államalakulaté, eléggé megkérdőjelezhető. A kérdés az, hogy ez milyen körülmények között következett be. Ebben a tekintetben van jelentősége a világháborúnak. Ez nemzeti szempontból a legrosszabbkor jött, és ha volt időszak, mikor a leggyengébbek voltak az érdekérvényesítési törekvések, akkor az a háború végén volt.

A válságszituáció nagy mértékben meghatározza, hogy az adott politikai elit mennyire konfrontatív, vagy kompromisszumkész. Az 1918–21 közötti vezetésnek érdemes lett volna olyan politikai fogalmakban gondolkozni, mint az érdekegyesítés- és egyeztetés, mert ezeket láthatóan háttérbe szorították. Ha innen nézzük, a mélypontot '19 és a Tanácsköztársaság jelentette. Ez volt az a rendszer, amelyik a legkonfrontatívabb volt és a legkevésbé törekedett ilyesfajta fogalmak érvényesítésére. Ha ez hangsúlyosabban jelent volna meg a politikai elit számára, talán hatott volna az eredményességükre. De ez a kritikaalkotás nagyon ingoványos talaj.

Hermann Róbert: Elsőként arra reagálnék, hogy „csak velünk történt meg”. Ott van Lengyelország példája, velük ez igazán megtörtént a 18. században – ők a térképről eltűntek, harmadnyi országuk maradt. Mintha a lengyel történelem tanulságait a magyar politikai elit máig nem vonta volna le, hogy ők azt csinálták másfél évszázadon át, hogy ütötték a vasat, amíg lehetett – nem minden sült el jól, de ébren tartották európai szinten a saját ügyüket.

A katonai helyzetről csak annyit, hogy vannak a legendák, hogy hány százezer emberünk állt fegyverben, amivel meg lehetett volna védeni az etnikai határokat, ezt nehéz megítélni. Máig nem számolta meg senki, hogy milyen alakulatok voltak, milyen fegyverzettel, harckészültséggel, morállal (egyáltalán bevethető állapotban voltak-e) stb. A Monarchia kicsit túlnyerte magát a háború végére, azáltal hogy idegen területeken álltak ezek a csapatok, nem Magyarországon belül. Így pedig visszavonulás közben a szomszédok – többek közt az osztrákok – megfosztották őket a nehézfegyverzettől; a beérkező csapatok nem ugyanazok az alakulatok voltak, mint az orosz vagy olasz hadszíntéren, nem beszélve a pszichikai hatásokról, amelyek az összeomlással kapcsolatban érték őket.

Érdekes volt, amit Levente az erő mutatójáról mondott. Élnék egy '48-as párhuzammal: a Károlyi-kormány itthon belül nem tudott erőt mutatni. Alapvető probléma volt, hogy ha a Katonatanácsban vakkantott valaki egyet, azonnal leváltották a honvédelmi minisztert. 1848 májusában Ignaz Lederer budai főparancsnok fegyverrel vert szét egy tüntetést a várban, két napon belül kirúgták, úgy, hogy a Batthyány-kormány nem volt tényleges ráhatása a hadsereg ügyeire, de volt egy határozott miniszterelnök, aki képes volt cselekedni. 1918-ban épp a belső erő olvadt el, ami lehetetlenné tette az erő kifelé való felmutatását. Nem állítom, hogy ha Károlyi egy Batthyányra hajazó karakánabb személyiség, akkor megvédtük volna a határokat, de másként hatott volna. Ne feledjük, hogy az összeomlással kapcsolatosan feltett kérdések jelentős része történeti eszközökkel ma már megválaszolhatóan: a *törődős*-narratíva képviselői mindig találnak száz érvet az elgondolásuk igazolására éppúgy, ahogy a *törvényszerű felbomlás* alátámasztói. Ráadásul az 1919–45 közötti rendszer a törődős-narratívát erősítette, a '45 utáni inkább az utóbbi. A párbeszéd lehetőségét jelentősen csökkenti, hogy bármelyik oldal jön elő, mindig a másik szemére hányhatja, hogy az ő álláspontja mögött van egy indirekt vagy direkt politikai gondolat. Talán 150 év múlva, mikor már tényleg nem lesz az egész semmi más, mint történelem, akkor kinövünk ebből.

Püski Levente: Ma azért tudunk a közelmúlt eseményei között nagy tragikus dolgokat találni, de kinek jutna eszébe, hogy a tatárjárás felelősségéről beszéljünk. Ez alátámaszthatja az előbb elhangzottakat.

Szirák Péter: 777 éve volt a muhi csata, és a napokban olvastam arról egy fejtegetést, hogy ki volt a felelős a katonai vereségért... Mi persze – személyünkben – 150 év múlva nem fogjuk tudni megítélni az 1918–20-as összeomlást, most kellett beszélgetnünk róla. Szeretném megköszönni beszélgetőtársaimnak, hogy eljöttek és megosztották ismereteiket minderről. Záróként annyit mondanék, hogy nemigen van más lehetőség, mint az – Előd említette – *elgyászolás*. A németekkel szemben, akik sok vitát kiváltó filmet készítettek Sztálingrádról, a Harmadik Birodalom végnapjairól vagy a keletnémet besúgóvilágról, nekünk, magyaroknak ez nehezen megy. Mármint, hogy történeteket meséljünk például Trianonról, hogy elviselhetővé tegyük, amit már megváltoztatni nem lehet. Ha ennek az elgyászolásnak a vonatkozásában tudunk javaslatokat tenni, akkor már nem ültünk itt ma délután hiába.

kilátó

CZEGLÉDI PÁL

Miért kérdőjelezzük meg a piac szabadságát, amikor gazdasági válság van?

A gazdasági válság a világképünk válsága?

Miközben többen már a következő világgazdasági válság előjeleit vélük látni, az előző – 2007–2009-es – világgazdasági válság hatásai sem múltak még el. A gazdaságpolitikai gyakorlat – például az amerikai vagy az európai központi bank monetáris politikája – még talán mindig nem tért vissza abba a kerékvágásba, amelyről 2007 előtt azt gondoltuk: normális. S mintha nemcsak arról lenne szó, hogy „még” nem tértünk vissza a normálishoz, hanem mintha megváltozott volna az arra vonatkozó elképzelésünk, hogy mi a normális kerékvágás. A gazdaságról és a gazdaságpolitikáról alkotott nézeteink megváltozni látszottak az elmúlt tíz évben, mégpedig két irányba is, s e két irány – szerintem – összefügg.

Az egyik hosszan tartó következménye ugyanis a legutóbbi pénzügyi és gazdasági válságnak, úgy tűnik, az, hogy a közvélemény, a politikusok és a közgazdász szakma jelentős része is a piac szabadságával szemben kritikusabbá, az állami beavatkozással szemben pedig elfogadóbbá vált. Ezt tükrözik a felmérések¹ és az értelmiségi közbeszéd megváltozása is. A „neoliberalizmus” – amelyen általában a piacgazdasággal szembeni pozitív gazdaságpolitikai attitűdöt értenek – újra felkapott szitokszóvá vált, s már nemcsak a publicisztika,² de az alapos tudományos irodalom is hajlandó demokráciaellenes összeesküvés-elméletként tekinteni a „neoliberalisnak” nevezett szabadpiaci álláspontra.³ Az Egyesült Államok elnöke mintha éppen a globális szabadkereskedelmet ásná alá a Kínával, Európával és ki tudja majd még kivel szemben kivetett és kivetendő vámokkal. A „közvélemény” és a „néphangulat”⁴ is egyre ellenségesebb tehát a magántulajdon és az önkéntes cse-retranzakciók lehetőségére épülő piacgazdasági intézményrendszerrel szemben.

A másik ilyen – talán nevezhetjük így – kulturális következménye a legutóbbi gazdasági összeomlásnak mintha az lenne, hogy a gazdaságpolitika addigi technikai kérdéseit kulturális kérdésként, egy-egy gazdaságfilozófiát kulturális terminusokban kezdtünk értelmezni. Jól látszik ez az euró-zóna válságának üzleti sajtóbéli és szakmai interpretációiban is. Van „északi” gazdaságpolitikai nézőpont a „déli-vel”⁵ szemben, van „német” a „franciával”⁶ szemben. Formálódik a „Hansa Szövetség 2.0”⁷ is, amely „liberális gazdaságfilozófiát” képviselve szembeszállni igyekszik a „francia” gazdaságpolitikai javaslatokkal.

Nemcsak az üzleti sajtóban, hanem a tudományos szövegekben is sokkal elfogadottabbá vált a kulturális interpretáció. Felmerül a kérdés például, hogy az ún. „ordoliberalizmus” mint gazdaságpolitikai álláspont csak egy „német furcsaság”-e,⁸ a „neoliberalizmus” pedig közép-európai „globalisták” által szervezett világösszeesküvés-e.⁹ Szembekerül az „európai” és az „amerikai” közgazdaságtan,¹⁰ sőt újra divatos a gazdaságpolitikai különbségeket a protestáns és a katolikus hit különbségeire vezetni vissza.¹¹

A legutóbbi pénzügyi-gazdasági válság ezekkel a következményeivel nem áll egyedül, hiszen például hasonló irányba fordította a gazdaság működésére vonatkozó gondolkodást a '29–33-as válság is. Az a két összefüggő kérdés tehát, amelyeket az alábbiakban felvetni próbálok, talán általánosabban is megfogalmazható¹² – általában a gazdasági „összeomlásokra” vonatkozóan. Egyrészt miért változik szisztematikusan piacgazdaság-ellenes irányba az emberek meggyőződése gazdasági válság idején? Másrészt miért lesz egy válság hatására az addig technokrata közgazdaságinak vagy gazdaságpolitikainak gondolt kérdésekből kulturális kérdés?

Válságelméletek: piaci kudarc-e a válság?

Első hallásra a válasz nyilvánvalónak tűnik mindkét fenti kérdésre. Egyrészt a gazdasági válságok a piacgazdaság kudarcát mutatják, tehát természetes, hogy az emberek hite meginog. Másrészt a gazdasági kérdések „kulturalizálódása” abból fakad, hogy az egyébként is meglévő érdeellentéteket a gazdasági válság kiélezi. Az alábbiakban emellett érvelek röviden, hogy e „nyilvánvaló” válasz csak részben igaz, mert a közgazdasági szemüvegen keresztül egyáltalán nem egyértelmű, hogy a válság a piac kudarcát jelenti, mint ahogy az sem, hogy gazdaságpolitikai álláspontokról a „cui prodest?” kérdés alapján kell gondolkodnunk.

A gazdasági válságok, illetve ingadozások¹³ megértése és leírása a makroökonomia legnehezebb területe – röviden „áttekinteni” lehetetlen. Az alábbiakban csupán azzal a céllal mutatok be néhány mondatban négy, a válságok természetének megértését célzó elméletet, hogy rámutassak: a „recesszió mint piaci kudarc” értelmezés valójában a négy ilyen elméleti megközelítésből csak egyre illik egyértelműen. A keynesi¹⁴ megközelítésben a válság alapvető oka a kereslet visszaesése, valamilyen meg nem magyarázott vagy egyenesen irracionális okból. A beruházók sokszor nem racionálisan viselkednek, hanem a piaci hangulatot (animal spirits) követve döntenek, s így nem kell különösebb ok egy-egy válsághoz, ami akár önbeteljesítő is lehet. A kereslet visszaesése pedig azért okoz recessziót, mert a különböző piacok rugalmatlanul reagálnak: nem az árak és a bérek csökkennek, hanem a termelés esik vissza, illetve a munkanélküliség nő meg. Mivel a kereslet visszaesése a lényeg, a kormányzatnak ebben a megközelítésben nagy szerepe van a recessziók ellensúlyozásában. Ahogy Keynes maga ajánlotta az 1929–33-as válság idején Rooseveltnél: „segítségül kell hívni a kormányzatot, hogy pótlólagos jövedelmet hozzon létre a kölcsönvett vagy kibocsátott pénz elköltésével... A kilábalás első lépéseként nagyon nagy hangsúlyt helyeznek a kormányzati kiadásokból származó nemzeti vásárlóerő növelésére, amelyet kölcsönből és nem adókból kell finanszírozni.”

A friedmani (monetarista)¹⁶ elmélet szerint a recesszió a pénz jelenségén keresztül szemlélve érhető meg és enyhíthető. Egy-egy váratlan sokkot könnyen recesszióvá mélyíti az, ha a gazdaságban lévő pénz mennyiségét a központi bank rosszul szabályozza. Ha az emberek valamilyen oknál fogva több pénzt kívánnak tartani, akkor kevesebbet költenek, vagyis csökken a kereslet. Elvileg tehát a recesszió ellensúlyozható, ha ekkor a pénz mennyiségét megnöveljük. Ugyanakkor ez a nézőpont a keynesinél sokkal szkeptikusabb az állami beavatkozással szemben még annak monetáris politikai formájában is. Jobb, ha a jegybank arra törekszik, hogy tartósan stabil „nominális környezetet” teremtsen, és nem próbál az aktuális eseményekre ad hoc módon reagálni, erre ugyanis nem képes. A piaci monetarizmusnak nevezett újabb irányzat képviselői szerint a jegybankoknak a nominális jövedelem (GDP) stabilizálására kellene törekednie.¹⁷

A schumpeteri elmélet¹⁸ a technológiai sokkokat tekinti a válság elindítójának. A gazdasági növekedés – mint tudjuk – nem szép „sima” folyamat: a sikeres gazdasági innovációk alkotó rombolások is, mert elértéktelenítik a régi módszereket. Másrészt vannak negatív sokkok is, olyan véletlenszerű események, amelyek a termelés technológiájának hatékonyságát csökkentik. Ilyen lehet a nyersanyagárak váratlan megnövekedése, vagy a vállalatok számára költséges szabályozás bevezetése. A „válság” pedig nem más, mint a vállalatok és a háztartások ilyen sokkhoz való alkalmazkodása, s nem olyan piaci kudarc, amelyet a kormányzat kijavíthat. Ebből nem következik, hogy a kormányzatnak nincs lehetősége javítani a helyzeten. Lehet értelme például deficitet „csinálni” recesszió idején az adóemelés elmulasztásával, mert az adókulcsok növelése torzítaná a vállalatok és a háztartások döntéseit. A keynesi keresletösztönzésnek azonban nincs értelme.

A hayeki (vagy osztrák közgazdaságtani) megközelítés¹⁹ a tőkestruktúra torzulásából vezeti le a válságot. Ha fellendülés idején a monetáris politika a „természetesnél” alacsonyabb kamatot tart fenn, akkor a tőkestruktúra²⁰ eltorzul: túl sok lesz a hosszú távú beruházás, és túl kevés a rövid távú. S amikor ez „kiderül”, akkor üt be a válság: fény derül arra, hogy a beruházási és a megtakarítási szándékok nem fedik egymást, s bizonyos beruházásokra egyszerűen nincs szükség; eddig is csak úgy *látszott*, hogy van. A recesszió magvát tehát a „boom” alatt vetik el. A kereslet mesterséges növelése csak rövid távon lehet megoldás, csak amennyire a másnaposságra gyógyír egy újabb dorbézolás: minél tovább csináljuk, annál rosszabb lesz abbahagyni. A legokosabb, ha a kormányzati beavatkozás arra irányul, hogy minél szabadabban áramoljon a tőke és a munka a tévedésből vagy mesterségesen felpumpált iparágokból oda, ahol valóban szükség van rá.

E megközelítések nem zárják ki egymást: a recessziók, illetve az üzleti ciklusok olyan összetett jelenségek, hogy mind a négy elmélet csak egy-egy aspektusukat ragadja meg. Az persze elképzelhető, hogy bizonyos recessziók során inkább a hayeki, más recessziók során meg inkább keynesi folyamatok érvényesülnek. Párhuzamok is találhatók: a friedmani és a hayeki hagyomány is monetáris eredetűnek tekinti a válságot, a keynesi és a friedmani hagyományban is fontos szerepet játszik a kereslet visszaesése, a schumpeteri, a hayeki és a friedmani hagyomány is szkeptikus a kormányzat beavatkozási képességeivel szemben. Az sem igaz persze, hogy ezek az elméletek ne mondanának ellent egymásnak sok tekintetben,

főleg ami a lehetséges gyógy módok hatásosságát illeti. Legkevesbé talán a hayeki és a keynesi látásmód békíthető össze.²¹

Az esszém elején felvetett két kérdésre egy újabb párhuzam segít választ adni: a keynesi és a friedmani hagyományban²² a kormányzati szereplők cselekedetei képesek helyettesíteni a piaci szereplők cselekedeteit, a schumpeteri és a hayeki hagyományban azonban e kétfajta akció kiegészíti egymást. Mint láttuk, a keynesi megközelítésben az állami kiadás tudja pótolni a csökkenő magánkeresletet, a friedmaniban a pénztartási kedv sokkjai – elvileg – enyhíthetők a pénzkibocsátás változtatásával. A hayeki és a schumpeteri hagyomány ezzel szemben a piacok és a kormányzat azon tulajdonságait hangsúlyozza, amelyek alapján azok kiegészítik egymást: a piac a hasznos tudás felfedezésének terepe, a kormányzat pedig ehhez – az erőszak monopóliumát felhasználva – csak a kereteket tudja megszabni.

S ezzel egy lépéssel közelebb is kerültünk a megfejtéshez, amennyiben kezdjük érteni, hogy a hayeki–schumpeteri megközelítés miért van annyira elnyomva a közbeszédben, mint amennyire a keynesi–friedmani (de mindenekelőtt a keynesi) alakítja azt. A hayeki–schumpeteri hagyomány ugyanis a piac és a kormányzat viselkedésének is arra az oldalára teszi a hangsúlyt, amit a legtöbben csak a két jelenség beható tanulmányozása után vagyunk képesek megérteni: hogy a piac szám-talan ember szándékolatlan és békés együttműködése, a kormányzat pedig az erőszak – jó esetben legitim – alkalmazása. Így a „piaci vagy kormányzati kudarc-e a válság?” kérdés értelmetlen. Ha rossz a meccs, mert rossz a bíró, a játékosokat vagy a bírót kellene hibáztatnunk?

Egy az eurózóna válságának természetéről tekintélyes közgazdászok között lefolyt vita is jól tükrözi ezt a kétfajta nézőpontot. A tizenöt neves közgazdász által jegyzett „konszenzusos” nézet szerint²³ az eurózóna válságában az „igazi tettes” a magántőke országok közötti nagymértékű áramlása volt. Ezzel szemben az „árnyalt” nézet képviselői²⁴ – akik nem mellesleg az „öt bölcsként” ismert német gazdasági szakértői testület (Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung) tagjai – úgy vélik, hogy a tőkeáramlás természetes piaci folyamat, ezért a hibát abban kell keresni, ami ösztönözte azt. S mivel a rossz ösztönzők a kormányzatoktól származtak – nagymértékű költekezés vagy rossz pénzügyi szabályozás formájában – az ok kormányzati kudarc.

De honnan tudhatjuk, hogy ezek az álláspontok nem kizárólag a pillanatnyi érdekeket tükrözik? Akár magunkba is nézhetünk: egy-egy absztrakt kérdésről folytatott vitában kifejtett véleményünk ritkábban tükrözi anyagi érdekeinket, mint a meggyőződésünket. Már csak azért is, mert a legtöbb esetben egyáltalán nem világos, hogy egy bizonyos vélemény kifejtése hogyan is jár valamilyen anyagi haszonnal. Az átlagpolgár számára egy-egy álláspont kinyilvánításának haszna leginkább nem anyagi, s talán inkább saját közösségünk vagy közönségünk tagjainak elismeréséből, vagy egyszerűen abból fakad, hogy jó hangot adni saját intellektuális identitásunknak. Bármilyen meglepő, a világ egyik leghíresebb közgazdásza, a már ebben az esszében is sokat emlegetett J. M. Keynes meg volt győződve, hogy „rendkívül eltúlozzák a hagyományos érdekek erejét az eszmék fokozatosan érvényesülő hatalmával szemben”,²⁵ s ebben legádázabb ellenfelei is egyetértettek vele.

Az állam és a piac viszonyának eltérő értelmezése miatt a keynesi-friedmani és a hayeki–schumpeteri hagyomány nem egyformán jól illeszkedik azon különböző társadalomfilozófiai elméletekhez, amelyek a piaczgazdaságról való gondolkodást a 18. század óta meghatározzák, s be is épültek a kultúránkba – s ezzel az állítással jutunk el a kulturális különbségek és a gazdaságpolitikai nézőpontok különbségei közötti összefüggéshez.

A közgazdasági eszmetörténetben többször felbukkan az a gondolat, hogy a felvilágosodás óta kétféle társadalmi vízió alakult ki, a – Thomas Sowell terminológiáját követve²⁶ – korlátozott és korlátlan vízió, amelyek többek között a tudás természetéről alkotott felfogásban különböznek. A korlátozott nézet szerint egyetlen elme nem lehet az összes olyan tudás birtokában, amely a „társadalmi szempontból” jó döntés meghozatalához kell, ugyanakkor az emberek egymás tudását használják akkor is, amikor ennek nincsenek tudatában, de betartanak néhány társadalmi szabályt – anélkül, hogy e szabályok „racionális” voltáról meg lennének győződve. El kell fogadnunk tehát, hogy nem tudhatunk mindent, és sokszor olyan szabályokat kell követnünk, amelyek értelmét nem látjuk át. A hagyomány tisztelete és a szabálykövetés fontosabb ebben a vízióban, mert a társadalmi jólétet az ezek által korlátozott önérdékkövetés nem szándékolt eredményének tekintik. A korlátlan nézet az ember képességeit többre értékeli, s éppen azért nagyobb jelentőséget tulajdonít a szándékainak: a társadalmi jó eléréséhez – eszerint – társadalmi jóra törekvő emberekre van szükség.

A hayeki–schumpeteri makroökonómiai hagyomány és a korlátozott nézet közötti szoros összefüggést már csak azért sem nehéz meglátni, mert e két társadalomfilozófiai vízió alapvető különbségeit részben maga Hayek tárta fel: a korlátlanlannal szemben a korlátozott vízió, a „hamissal” szemben az „igaz individualizmus”,²⁷ a szabadság „spekulatív és racionalista” elméletével szemben annak „empirikus és rendszertelen” verziója mellett érvelve.²⁸ Ő maga a korlátlan víziót a francia, a korlátozott víziót a skót felvilágosodáshoz kötötte. Hasonlóan érvel Gertrude Himmelfarb²⁹ is, aki a felvilágosodás nem két, hanem három eszmeáramlatát különbözteti meg: az „ész ideológiájaként” jellemzett franciát, a „szabadság politikájaként” összefoglalható amerikai, és a britet, amely inkább az „erény szociológiájának” nevezhető. Himmelfarb szintén a tudás természetét állítja a középpontba, a brit felvilágosodás egyediségét abban látva, hogy az (f)elismeri egy sem az önérdék, sem az ész által meg nem magyarázható etika szükségességét.³⁰ S ami talán még ennél is fontosabb nekünk, Himmelfarb szerint³¹ e filozófiai gondolatok meghatározzák egy egész nép mentalitását, vagyis azt, amit Tocqueville nyomán³² a szív és a szellem moráljának nevez.

A korlátozott vízió inkább a hayeki–schumpeteri – s még inkább a hayeki –, míg a korlátlan vízió inkább a keynesi–friedmani – s még inkább a keynesi – hagyománnyal van összhangban. Fent úgy érveltem, hogy a piac és az állam közötti kiegészítő vagy helyettesítő viszony az egyik – és számunkra legfontosabb – különbség a két makroökonómiai hagyomány között, mert ez az a különbség, ami miatt a két közgazdasági hagyomány párhuzamba állítható a két filozófiai hagyom-

mánnal. Annak felismerése ugyanis, hogy a tudásunk korlátozott, és hogy soha nem is tudhatunk mindent, amit más emberek tudnak, természetesen következményekkel jár arra nézve is, hogy mit gondolunk az állam és a piac viszonyáról. Ha a kormányzati döntéshozók nem tudhatják azt, ami a piacon tevékenykedő egyének fejében van szétszórva, akkor hogyan is tudnák jóvá tenni az utóbbiak „rossz” döntéseit? Honnan tudhatná a kormányzat, hogy mennyit és mire költsön, vagy a jegybank, hogy mekkora a „természetes” kamatláb? A korlátlan vízió szerint azonban, ha nem tudjuk elérni céljainkat piaci eszközökkel, akkor megpróbálhatjuk elérni őket a gazdaságpolitika eszközeivel. Egyszer ez hatékonyabb, másszor az.

Úgy tűnik tehát, hogy van kapcsolat a kultúránkat is meghatározó társadalomfilozófiai víziók és a gazdaságpolitikai nézőpontok között. Hogyan segít ez megmagyarázni azt, hogy a gazdasági válság következtében a piacgazdasággal kapcsolatos attitűdök és gazdaságpolitikai álláspontok negatív irányba változnak? A válasz az eddigiekből kiindulva az, hogy a korlátlan társadalomfilozófia vonzóbb, mint a korlátozott, de „békeidőben” ennek nincs jelentősége; válság idején viszont arra kényszerülünk, hogy színt valljunk.

Miért népszerűbb a korlátlan vízió a korlátozotttnál? Talán azért, mert könnyebb megérteni, tekintve, hogy – úgy tűnik – ösztönösen afelé húz a szívünk. Természetesebbnek tűnik azt gondolni, hogy ha valami rosszul sült el, az azért van, mert valaki rossz dolgot tett. Ha válság van, akkor az ösztönünk azt súgja, hogy „valaki” okozta. Ha elbocsátások vannak, akkor az a „hibás”, aki elbocsát, ha gyengül a forint, akkor az, aki spekulál. Sokkal több kontraintuitív gondolkodást kívánna meg azt végiggondolni, hogy az ilyen típusú események úgy alakulnak ki sok ember cselekvésének összjátékából, hogy egyikőjük sem „akarta”. A tapasztalatom az, hogy az effajta gondolkodás elsajátításához sokszor 3-5 év gazdasági képzés is kevés.

Másrészt az effajta vélemények kialakításában nagy szerepet játszó értelmiségiek „hivatalból” a korlátlan nézet mellett foglalnak állást, amennyiben általában el-lenségesek a piacgazdasággal szemben a 19. század közepe óta.³³ Talán azért³⁴ van ez, mert a profithajhászást önmagában, s nem az eredménye alapján ítélik meg, vagy talán azért,³⁵ mert ebben a vízióban a világ közelebb áll ahhoz a világhoz, ahol sikeresek voltak – az iskolához, ahol egyértelmű, hogy ki a „jó tanuló”, ahogyan az is, hogy mit kell tudni, s hogy ki milyen jegyet érdemel. Ha tehát az átlagember a válság idején az értelmiséghez fordul, hogy megtudja, mi történt, akkor nagyon nagy valószínűséggel a korlátlan vízióval s a keynesi–friedmani értelmezéssel fog találkozni. Észre sem vesszük, hogy az olyan üzleti sajtóbéli közhelyek, miszerint a „pénzpumpa tartja életben az európai gazdaságot”,³⁶ vagy hogy a „rossz a világnak”, hogy a „németek” „túl sokat” exportálnak, ráadásul „nem csinálnak semmit a pénzükkkel”, mert megtakarítanak,³⁷ a keynesi hagyomány vulgarizált verzióját tükrözik, s a piacgazdaságra kooperációként tekintő gondolkodás próbáján nagyon gyorsan elbuknának.³⁸

Gazdasági válság hiányában ezek az ellentétek kevésbé éleződnek ki, mert ilyenkor a piac mindkét szempontból „jól” működik, s ilyen esetben a négy irányzat által javasolt gazdaságpolitikák nüanszokban térnek csak el.³⁹ A „válság” azonban megteremti az értelmezés igényét, s a keynesi értelmezés iránt nagyobb a kereslet, mert magyarázatai közelebb állnak a „természeteshez”, a „kicsiben” – a családban, az irodá-

ban – jól működő magyarázatokhoz. Az értelmiségre, az eszmék „eladóira” vonatkozó fenti fejtegetések pedig azt jelentik, hogy a keynesi értelmezés kínálata is nagyobb.

Ha az érvelésem helyes, és a gazdasági összeomlás a fent kifejtett okok miatt tartósan megváltoztatja a közvéleményt, akkor ez az ideiglenesen nagyobb állami szerepvállalás olyan következménye, amellyel az ilyen gazdaságpolitikát propagálók nem látszanak számolni. Pedig akár a véleményüket is megváltoztathatná, ha számolnának vele, mert abban kevés vita van, hogy hosszú távon káros, ha a piacellenes fordulat hatására a gazdaságpolitika is tartósan ilyen irányba változna. Keynes – Hayek elmondása szerint⁴⁰ – számolt vele, de optimista volt, állítván, hogy „gyorsan megváltoztatná a közvéleményt”, ha károssá válnának tanai. Állításának bizonyítására azonban már nem maradt ideje.

JEGYZETEK

Az esszé megírását az NKFI Alap (K 120686 [K_16]) támogatta.

1. A World Values Survey nevű, széles körben elfogadott értékfelmérés szerint a Magyarországon megkérdezettek 9,72 százaléka értékelte 8-asra vagy annál nagyobbra tízes skálán azt az állítást, hogy vagyonosabbá válhatunk úgy is, hogy nem mások kárán tesszük ezt. Ugyanez a szám 1998-ban 33,8 százalék volt. Ez azért fontos, mert a pozitív összegű tranzakciók lehetőségének felismerése nélkül aligha lehet megérteni a piacgazdaság érdemeit. Az adatok innen származnak: WORLD VALUES SURVEY 1981–2014 LONGITUDINAL AGGREGATE v.20150418. World Values Survey Association (www.worldvaluessurvey.org). Aggregate File Producer: JDSsystems, Madrid SPAIN. <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWVL.jsp>

2. Oláh Dániel, György László, *Magyar gazdaságpolitika és az új közgazdasági gondolkodás: egy termékeny kapcsolat kezdete*, Makronóm.mandiner, 2018. február 20., http://makronom.mandiner.hu/cikk/20180220_magyar_gazdasagpolitika_es_az_uj_kozgazdasagi_gondolkodas_egy_termekeny_kapcsolat_kezde

3. Quinn Slobodian, *Globalists: The End of Empire and the Birth of Neoliberalism*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2018.

4. Arról, hogy e kettő nem ugyanaz: John Lukacs, *Közvélemény és a néphangulat – Adalék a magyarság történetéhez*, Kommentár, 2017/4, 5–9.

5. Pl. Hans-Werner Sinn, *Europe's Keynesian Dream: A neo-classical recipe for a neo-classical problem*, The International Economy, 2015/Winter, 38–39, 56.

6. Markus K. Brunnermeier, Harold James, Jean-Pierre Landau, *The Euro and the Battle of Ideas*, Princeton University Press, Princeton, 2016.

7. Jim Brunsten, Michael Acton, *The Hanseatic League 2.0*, Financial Times, 2017. November 7., <https://www.ft.com/content/83e0427c-c399-11e7-a1d2-6786f39ef675>

8. Thorsten Beck, Hans-Helmut Kotz, *Ordoliberalism: A German oddity?* A VoxEU.org eBook, CEPR Press, 2017.

9. Slobodian, *Globalists*.

10. Csaba László, *Európai közgazdaságtan*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014.

11. Pl. Benito Arruñada, Matthias Krapf, *Religion and the European Union*, Pompeu Fabra University, Economics and Business Working Paper Series, 1601., 2018, vagy: Robert H. Nelson, *Is Max Weber Newly Relevant? The Protestant-Catholic Divide in Europe Today*, Finnish Journal of Theology, 2012/5, 420–445.

12. Statisztikai alátámasztása is van annak, hogy ha fiatal korunkban recessziót élünk meg, az állammal szemben elfogadóbbak leszünk érett felnőtteként is: Paola Guiliano, Antonio Spilimbergo, *Growing up in a Recession*, Review of Economic Studies, 2014/2, 787–817.

13. „Gazdasági válság” sokféle van. A valutaválságok vagy a pénzügyi válságok nem mindig szélesednek olyan recessziókká, amelyek során az egész gazdaság teljesítménye visszaesik, tehát például csökken a megtermelt jövedelem (GDP) és a foglalkoztatottság. Az ilyeneket nevezem válságnak a szövegben.

14. John Maynard Keynes, *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*, ford. Erdős Péter, szerk. Andorka Rudolf, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1965 [1936]. Természetesen a mai

keynesi makroökonómia sok mindenben eltávolodott az eredeti gondolatoktól, s ez igaz a másik három irányzatra is. Egy-egy névhez kötni sem lehet egyértelműen mindig őket, de ez az eljárás nagyban megkönnyíti a rájuk való hivatkozást.

15. John Maynard Keynes, *From Keynes to Roosevelt: Our Recovery Plan Assayed*, New York Times, 1933. december 31.

16. Milton Friedman, *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus. Válogatott tanulmányok*, ford. Király Júlia és Szász János, vál. Riesz Miklós, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1986.

17. Scott Sumner, *The Case for Nominal GDP Targeting*, Working Paper, Mercatus Center, George Mason University, 2012. október 23.

18. Az irányzat inkább reál üzleti ciklusok néven ismert, de visszavezethető Joseph Alois Schumpeter eredetileg 1911-ben megjelent művéig (*A gazdasági fejlődés elmélete: vizsgálódás a vállalkozói profitról, a tőkéről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúraciklusról*, ford. Bauer Tamás, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980). Lásd még: David Andolfatto, *Macroeconomic Theory and Policy*, 2nd edition, Simon Fraser University, 2008, itt: 34.

19. Az osztrák cikluselmélet modern feldolgozása: Roger W. Garrison, *Time and Money: The macroeconomics of the capital structure*, Routledge, New York, 2001. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a mai „főáramú” makroökonómiára Hayek gondolatai csak marginális hatást fejtenek ki: Lawrence H. White, *Hayek and Contemporary Macroeconomics = Revisiting Hayek's Political Economy*, szerk. Peter J. Boettke, Virgil Henry Storr, Emerald, Bingley, UK, 2017, 41–61.

20. Ludwig M. Lachmann, *Capital and Its Structure*, Liberty Fund Inc., Indianapolis, Indiana, USA, 1978.

21. Hayek különböző kortárs közgazdászok gondolataihoz fűződő viszonyáról: Roger W. Garrison, Norman Barry, *Elgar Companion to Hayekian Economics*, Edward Elgar Cheltenham, UK, 2014.

22. Talán meglepőnek tűnik, hogy Keynes és Friedman nézeteit összemossom, hiszen Friedman a keynesi gazdaságpolitikai javaslatok egyik legkitartóbb kritikusa volt, s politikai filozófiai álláspontja merőben más volt, mint a Keynesé. A Keynes-szel folytatott vitája azonban – szemben a Hayek–Keynes-vitával – empirikus volt, nem elméleti. Roger W. Garrison, *Hayek and Friedman = Hayekian Economics*, szerk. Garrison – Barry, 116–137, itt: 120.

23. Richard Baldwin és szerzőtársai, *Rebooting the Eurozone: Step 1 – agreeing a crisis narrative*, Policy Insight No. 85, Centre for Economic Policy Research, 2015 november.

24. Lars Feld, Christoph Schmidt, Isabel Schnabel, Volker Wieland, *Maastricht 2.0: Safeguarding the Future of the Eurozone = How To Fix Europe's Monetary Union: Views of Leading Economists*, szerk. Richard Baldwin, Francesco Giavazzi, CEPR Press, London, 2016, 46–61.

25. Keynes, *Általános elmélet*, 407.

26. Thomas Sowell, *A Conflict of Visions: Ideological Origins of Political Struggles*, Second Edition, Basic Books, New York, 2007.

27. Friedrich August von Hayek, *Igaz és hamis*, ford. Atkári János = Uő., *Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok*, vál. Madarász Aladár, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995, 439–464.

28. Friedrich August von Hayek, *The Constitution of Liberty: the definitive edition*, szerk. Ronald Hamowy, The University of Chicago Press, Chicago, 2011, itt: 108.

29. Gertude Himmelfarb, *Roads to Modernity: The British, French and American Enlightenments*, Vintage Books, London, 2008.

30. Uo., 30.

31. Uo., 4.

32. „Az erkölcsök kifejezést itt abban az értelemben használom, amelyben a régiek a mores szót; nemcsak a szó szoros értelmében vett erkölcsökre alkalmazom, melyeket a szív moráljának nevezhetnénk, hanem az emberek különböző ismereteire, a köztük divó különféle nézetekre, s azon eszmék összességére, amelyek a szellem morálját alkotják”. Alexis de Tocqueville, *Az amerikai demokrácia*, ford. Szabolcs Katalin, Európai Könyvkiadó, Budapest, 1993, itt: 411.

33. Deirde McCloskey, *Bourgeois Equality: How Ideas, Not Capital or Institutions, Enriched the Modern World*, The University of Chicago Press, Chicago, IL, 2016, itt: 589–607.

34. George Stigler, *Az értelmiségiek és a piac*, ford. Csontos László = Uő., *Piac és állami szabályozás. Válogatott tanulmányok*, vál. Kertesi Gábor, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989, 449–460, itt: 456–457.

35. Robert Nozick, *Why Do Intellectuals Oppose Capitalism*, Cato Policy Report, 1998/1, 1, 9–11.

36. Például: MT, *Véget ér az ingyenpénz korszaka Európában*, Index.hu, 2018. június 14. https://index.hu/gazdasag/2018/06/14/ekb_qe_mennyisegi_konnyites_lazitas_veget_ert_az_ingyenpenz_penz_pumpa_mi_lesz_most/

37. Mészáros R. Tamás, *Trumpnak igaza van: a németek tényleg nagyon rosszak*, Index.hu, 2017. június 19. https://index.hu/gazdasag/2017/06/19/nemetorszag_trump_eu_kereskedelmi_tobblet_folyo_fizetesi_merleg_tobblet_a_nemetek_nagyon_rosszak/

38. A „pénzpumpával” fenntartható gazdasági növekedést nem lehet elérni, mert a több pénz nem tesz minket termelékenyebbé. A „németek” által termelt olcsó javakból pedig mindenki hasznot húz, aki vásárol tőlük.

39. Hayek például többször is ellentmondott önmagának, amikor hosszú élete során bele-belefogott annak elmagyarázásába, hogy miben is nem értenek egyet ő és Milton Friedman (Garrison, *Hayek and Friedman*).

40. Friedrich August von Hayek, *Személyes emlékek Keynesről és a keynesi forradalomról*, ford. Atkari János = Uő., *Piac és szabadság*, itt: 511.

HALÁSZ LÁSZLÓ

Ebben az életben meghalni nem nehéz

KÉNYELMETLEN TÚNÓDÉSEK

11.

Az erőszak–szex–halál ábrázolásának triászán belül az irodalom kedvelt motívuma, hogy kellően morbid legyek, az öngyilkosság. Vajon az öngyilkosságot elkövető irodalmi hősöktől mit tudhatok az emberről (figyelem: az alkotók is azok!) és a művészet hatásáról?

Terjedelmi okokból önkényesen mellőzök egy idevágó óegyiptomi szöveget, miként hanyagolom Vergilius *Aeneis*-éből Didó, továbbá Shakespeare *Rómeó és Júlia*, *Antonius és Cleopatra*, *Othello*, *a velencei mór*, valamint *Julius Caesar*-jából Cato és Brutus sorsát. Kihívó ereje miatt Goethe *Az ifjú Werther szenvedéseivel* indítok. Amikor a címadó fiatalember megismerte Lottét, ő már Albert jegyese, nemsokára felesége. Werther többször meglátogatta, és megbarátkozott férjével. Megpillantva Albert töltetlen pisztolyát, kölcsönkérte, és hirtelen mozdulattal jobb szeme fölé homlokára szorította. Párbeszédük sokatmondó. Már sejthető a tragikus kifejlet.

Az az ember, akit elragadnak a szenvedélyei, elveszti józan esztét, úgyhogy részegnek, örülnék kell tekinteniünk – így Albert. Ezt az előbbiekből közül többen is mondhatták volna. *Hármunk közül egynek távoznia kell, és hadd legyek az én! Ó, drágám! Ebben a szétdúlt szívben sokszor és dühöngve ólálkodott a titkos gondolat – hogy megöljem a férjedet! – téged! – magamat! – Legyen hát! Enyém vagy! enyém, Lotte, örökre. Bűn? Rendben van, megbüntettem magamat érte* – olvasta a címzett megrendülve Werther búcsúlevelét. (Az idézeteket gyakran rövidítem anélkül, hogy megtörném a szöveg folyamatosságát.)

Leegyszerűsítés, hogy a viszonzatlan szerelem vezetett Werther döntéséhez. Ha a fiatalember azt érezte volna, hogy érzelmei hidegen hagyják Lottét, alighanem minden másként alakult volna. *Attól tartok, a lehetetlenség fűti annyira a vágyát – a lehetetlenség, hogy magáévá tegyen*, így Lotte mély megértésről árulkodó szavai.

A gyökeres változás minden korábbi irodalmi hőshöz képest, az érzelmes viszony az érzelmi élethez. Werther szótára tele erős és többségében fájdalomteli emóciókkal és van-e fájdalomteli annál, amit a halál hív elő? Átélésére és kifejezésére a zavartalanul beteljesült szerelemnél több alkalmat kínál a nem viszonzatlan, ám reménytelen szerelem. Túlzás volna azt állítanom, hogy Werther azért tért vissza Lottéhoz, mert pontosan tudta, hogy ebben a kapcsolatban találja meg mindazt az ambivalenciát, amire szüksége van. Ami nélkül lelki halott. De ha nem volt választása okainak és következményeinek tudatában, olyan vonzásnak engedett, ami tökéletes alkalmat teremt az önpusztításig heves szenvedély és szenvedés érzületeinek önkínzó élvezetére. Hamar értesülök, hogy Werther művész szeretett volna lenni. Bár levelei szerint jól forgatta a tollat, kevés volt ahhoz, hogy művésszé váljon – a vele egyidős Goethével ellentétben.

Pontosabban csak egyetlen, bár kétségkívül megrázó, egyéni és kerek művet volt képes megalkotni, megörökítve halálos szerelmét. Ha nem tette volna, a társadalomba jelentéktelenül belesimulóként élhetett volna, akárcsak nemzedéke számos tagja. Így viszont függetlenül viselkedett az előtte kialakított és gondosan szabályozott társadalmi mintáktól. Nem mások által előírt szerepet játszott mások által előírt módon. Közben kifejezte, kitalálta és felszabadította magát. Nem ő utánzott, hanem akár akarta, akár nem, elérte, hogy őt utánozzák. Valóban, több szentimentális fiatalember felöltötte Werther jellegzetes ruhadarabjait: kék kabát, sárga mellény és nadrág, majd zsebükből egy példányával, hozzá hasonló módon követett el öngyilkosságot.

Lám, lám, mire képes a művészet. Igazán? Minél nagyobb a művészi érték, annál nagyobb a hatás? Erősen kétlem. Durkheim, jó száz évvel később, az utánzásra készítő tényezők jelentőségét kétségbe vonta az öngyilkosságokban. Néhány évtizede azonban egy kutató felfigyelt arra, hogy miután az újságok öngyilkosságokról cseppet sem művészi beszámolókat közöltek, az öngyilkosságok aránya valamelyest megnőtt. Egy „átlagos” celeb öngyilkosságát követő hónapban az arány egy százalékkal nagyobb volt. Ám Marilyn Monroe-t a következő hónapban a szokásosnál tizenkét százalékkal többen követték az önkéntes halálba az Egyesült Államokban. Ha a számítás netán pontatlan, nem változtat azon, hogy a tömegkultúra idoljai meghökkentő modellkövető azonosulást váltanak ki (akár a pusztulásba). A maga idejében, a 18. század vége felé, adott körbe tartozó német fiatalemberek számára Werther tölthette be ezt a szerepet. Mintha ő is hús-vér alak lett volna. Noha ahhoz hasonlóan nem volt mellőzhető az esztétikai megformáltság, ahogy Monroe szuperceleb voltából művészi kvalitásai sem iktathatók ki, a kérdéses hatást mégsem művészete avatott értékelőre gyakorolta. Inkább azokra, akiknek már egy ideje annyira fáj a világ, hogy öngyilkossági készletük volt. Valószínű, ha a kérdéses impulzus nem érte volna őket, később akkor is kísérletet tettek volna az öngyilkosságra. Különösen a fiatalok sokirányú befolyásolhatóságának ismeretében, azon csodálkoztam volna, ha éppen az érintett terület mentes maradt volna tőle. Hogy indokolt-e az epidémia (járvány) szó használata, azon múlik, mit értünk rajta. Szem előtt tartom, hogy egy svéd közegészségügyi szakértő szerint egy eset nem eset, kettő már sok, három pedig epidémia.

Bovaryné és Anna Karenina jól ismert alakjai helyett Kate Chopin *The Awakening*-ének nálunk gyakorlatilag ismeretlen hősnőjére, Ednára összpontosítok. A múlt

század fordulóján a fiatalasszony a presbiteriánus Kentuckyból a katolikus New Orleansba került jómódú férje révén. Két kisgyerek anyja. Nyaraláskor a közeli szigeten egy fiatalember, Robert tanította úszni, de *fékezhetetlen rettegés jött rá a vízben*. Egy éjszaka azonban *birtelen egyedül, merészen és nagy önbizalommal, örömkialtással emelte fel testét a víz felületére. Ujjongó érzés fogta el. Messzire akart úszni, ahová nő előtte nem úszott*. Bár egy gyakorlott úszónak nem volt nagy távolság, *a halált látta maga előtt*. Egy késői este, bár férje nem akarta megengedni, kinn maradt a teraszon, és *abhoz hasonlóan érezte magát, mint aki fokozatosan ébred fel egy élvezetes, groteszk, lehetetlen álomból*. Robert társaságában tudatosította, *hogy jelenlegi önmaga mennyire más, mint volt*. Robert elutazott. Edna ráébredt, *hogy belebolondult. Amit érzett egyáltalán nem hasonlított arra, amit férje iránt valaha is érzett*. Másnap az utca, a gyerekei mint egy idegen világ darabjai *jelennek meg a szeme előtt*.

Otthoni teendőit elhanyagolta, festegetni kezdett, hogy művész legyen, de hamar felhagyott vele. *Voltak napok, amikor nagyon boldog volt, anélkül, hogy tudta volna, miért. Máskor azonban boldogtalan volt, és nem tudta, miért*. Vagyódott Robert után. Elköltözött családjától. Robert hazatért, és véletlenül találkoztak. Engedett Edna hívásának, aki *lágyan és élvezettel megcsókolta*. A férfi viszonozta; az egész *tele volt szerelemmel*. Robert bevallotta, hogy azért küzdött érzelmei ellen, mert Edna *nem szabad. Nem vagyok többé férjem tulajdona, aki fölött rendelkezhet* – hangzott Edna válasza. *Szeretlek, egyedül csak téged*.

Tudta, hogy eljön majd a nap, amikor Robert teljesen egyedül hagyja őt. Gyerekei jelennek meg előtte, mintha ellenségei lettek volna, akik legyőzték; akik lelkét élete végéig rabságba döntötték. Ismét a szigeten találom. Gondolkodás nélkül sétált a vízhez. Egyedül volt. *A tenger hangja csábította, suttogva hívta lelkét a magány mélységeibe*. Bár megtalálta régi fürdőruháját, életében először meztelenül állt a szabadban. *Úgy érezte magát, mint egy újszülött. A víz mély volt, átölelte a testét. Abogy úszott kifelé, visszaemlékezett arra az éjszakára, amikor messzire úszott, és félt, hogy nem tud visszajutni a partra. Most nem nézett vissza. Egyre fáradtabb volt. Kezdett süllyedni. Férjére, gyerekeire, elvetélt művészi próbálkozásaira gondolt. Robertre, aki nem ismerte, nem értette meg őt*.

Emma, Anna és Edna hasonló életkorú fiatal asszonyok, akiket ugyan nagy földrajzi és társadalmi távolság választott el, egyaránt a 19. század gyerekei. Mindhármukban közös, hogy férjüket nem igazán ők választották, hogy a házasságuk döntő oka az egzisztenciális biztonságkeresés volt, de érzéki magukra találásuk a házasságon kívül történt, és árát férjüknél is szembeszökőbben gyermeküknek-gyermekeiknek kellett megfizetniük. Edna nemi felébredése együtt történt női én-jének tudatosításával. Sokatmondó, hogy az óceánnal való megbarátkozás és egyesülés során zajlott le. Freudtól tudjuk, hogy eredetileg az én mindenre kiterjed. A külvilágot csak később választja le magából. Énérzésünk tehát csupán összezsugorodott maradéka egy mindent átfogó érzésnek. Normálisan énünk önállóan, egységesnek, minden mástól elkülönültnek tűnik. De felébredhet bennünk a határtalanság és mindenséggel összetartozás 'óceáni' érzése: az örökkévalóság sejtelme. Egyesülés az (ős)anyával. A szerelem, a vallás és a művészet, legalábbis az élmény csúcspontján, az én és az objektum közötti határt elmoszák. Edna a vallásban és a

művészetben hiába kereste, nem jutott el e csúcsművészethez. A feltámadt szerelem kecsgettette, de mind partnere, mind saját személyes és helyzeti alkalmatlansága megghiúsította. Szándékos beleveszése az óceánba visszatérés az őselembe; Erosz kapcsolódása Thanatoszhoz. Freud immár örökké sajnálhatja, hogy Ednát nem ismerte. Az aszkétát és a hedonistát összeköti a vágy bűvölete. Az egyik mindenáron leküzdeni, a másik mindenáron kielégíteni törekszik. Kettejük közül bizonyára az aszkéta tud többet a vágyról.

Követve az írónőt, arra törekedtem, hogy megértsem hősnője körülményeit és szándékait, indítékait és átalakulását. Nem úgy, mint a regény megjelenését követő bírálók, akik szélsőségesen elutasító álláspontot foglaltak el. A) „Nem egészséges könyv, túlságosan erős méreg az erkölcsileg éretlen emberek számára”. B) „Azt gondolhatjuk, hogy Edna öngyilkossága ima, hogy megszabaduljon az ördögtől, aki megszállta”. C) „Rendjén való, hogy az öböl vize bezárult felette, mivel az igaz kikötőtől elsodródott és a megbánás kegyében nem részesült”. D) „A regény vége felé Edna többé már nem tervszerűen, pusztán akarnok módjára viselkedik; már nem felszabadult, pusztán perverz; már nem igazságra törekszik, pusztán rosszindulatú.” Amerikai kollégám (Jeffrey Berman, *Surviving Literary Suicide*) a regényt ismerő száz egyetemistának kérte ki róluk a véleményét. Szinte egyikük sem értett egyet A-val, felük nem értett egyet vagy bizonytalan volt B-vel és C-vel, D-vel is kissé kevesebb, mint egyharmaduk értett egyet. Még ennyien sem, csak egyötödük tekintette Ednát a regény vége felé klinikailag betegnek.

A nagy változás jeleként kétharmaduk azonosult a (mai) értelmezéssel, hogy Edna újonnan felfedezett, megalkuvást nem tűrő identitása mint paradox önmentés vezetett élete feladásához. Így tudott hű lenni felébredt szelfjéhez. Összhangban ezzel, hatvan százalékuk fogadta el, hogy Edna öngyilkossága romantizált. Vajon éppen ezért jelent veszélyt olvasóira? „Arra gondoltam, a rendelkezésemre álló emberek csoportjával elszórakoztatom magamat úgy, hogy odavetem őket egymásnak és meglátom, mi történik. Sose álmodtam, hogy Edna ennyire összezavarja a dolgokat és a saját kárhozátán ügyködik, ahogy történt. Ha a legkisebb gyanúm lett volna, kizártam volna a társaságból. De amikor rájöttem, hogy miféle is ő, már a játék fele lezajlott és akkor már túl késő volt” – jegyezte meg az írónő nem csekély szatirikus éllel. Amikor a napi sajtóban fiatal nők öngyilkosságáról írtak, Chopin változtatott a hangján. „Üzletemberek naponta követnek el öngyilkosságot, mégsem beszélünk öngyilkossági epidémiáról. Miért tartjuk jellemzőnek a társasági nőkre, ha fél tucat nagyon elszigetelt szerencsétlen eldobja az életét? Egy különös öngyilkossági eset pusztán olvasása csak a nagyon neurotikus nőnél okozhatja, hogy életét hasonló módon vesse el. De nem történik meg naponta ugyanez férfiakkal?”

Ma férfiak és nők egyaránt sokkal nagyobb arányban öngyilkosok, mint Chopin idején. Indokolt volt tehát azt is megkérdezni az egyetemistáktól, hogy a regény olvasása okozott-e nekik komoly konfliktusokat vagy zavarokat? Egynegyedük határozott igennel felelt. Ahogy egyik már-már szakértővé avanzsált társuk írta: „Bizonyos, hogy az elnyomás, házassági zűr, veszteségérzés, leválás, romantikus kudarc és öngyilkosság motívumai hatalmas érzelmeket keltenek fel. Hogyan olvashatna bárki is elmélyülten róluk anélkül, hogy valamennyit átélne belőlük? Könnyen lehet, hogy konfliktusok és zavar támadnak benne.” De háromnegyedük attitűdjét az alábbi vélemény

fejezi ki: „Egyáltalán nem zavart, noha voltak konfliktusos élményeim, különösen az öngyilkosság erkölcsi és vallási implikációi miatt. Megpróbáltam egy 19. században élő nőnek a társadalmi felelősségét és korlátait tekintetbe venni.”

A lélektani realizmus mellett szól, hogy az öngyilkosság legtöbb jellemző vonása Edna tétére találó. Elviselhetetlen lélektani fájdalom, a lélektani szükségletek megghiúsulása, megoldáskeresés szándéka, reménytelenség/tehetetlenség, kognitív beszűkülés, a tudatosság fellazulása, menekülés. Ennek ellenére eltűnődhettek Edna sorsának másféle alakulásán, aminek azonban feltétele, hogy az őt körülvevő férfi és női világ, benne ő maga az elejétől kezdve másféle. Paródiának is gyatra – a *New York Times Book Review* egyik száma sajnos komolyan vette – a hiteltelen fordulat azt követően, hogy Edna beúszott az óceánba. „Mintha most végül, újra, valóban felébredne. Nem akar meghalni. Rájön, hogy mekkora értelmetlenség. Visszaindul a part felé, mérlegelve mindent, amit új élete hoz számára: válás, munka, szülésszabályozás, szingli szülő, rövidebb szoknyák. Edna erős csapásokkal úszik azzal a meggyőződéssel, hogy rátalált valamire; inkább úttörő lesz, mint halott.” Ezzel a perspektívával a helyében ismét meggondolnám magam, és ha már benne vagyok úgylis, inkább maradnék a vízben.

Alakjaim nem elmekórtani könyvből léptek ki. Ha olykor kóros vonásaik jelentek meg, nem eredendő belső, sokkal inkább körülményeik kiváltotta reaktív jegyek voltak. Nem így *A homokember* című elbeszélésben. E. T. A. Hoffmann főhőse, az egyetemista Nathanael, illetve Poe *William Wilsonja*. A hasonmás, az álomszerű, a titokzatos kísérteties motívumai az önpusztító halál előhírnökei. Náluk is megrázóbb azonban Maupassant *Horlájának* naplójárója, akit lázas betegség kínozott. *Bekövetkező szerencsétlenségtől vagy a közeledő haláltól retteg*. Lidércnyomás gyötörte, mintha valaki a mellére térdelt volna és meg akarná fojtani. A tengerpartra utazott, de hazatérve ismét jöttek a rossz álmok. *Megőrültem? Képzelsenek el valakit, aki alszik, meggyilkolják, és késsel a tüdejében ébred, meg fog halni, és nem tudja, miért*. Vízre akart inni, de megitták. *Ki itta meg? Én? Nyilvánvalóan én. De én vagyok-e én?* Tudta, mi az érzéksalódás, figyelmeztetette hát magát, hogy komoly férfinak ne legyenek érzéksalódásai. Ám hiába. *Meggyőződtem róla, hogy egy láthatatlan lény él mellettem, itt lakik a házamban, éppen úgy, mint én. Nem tudok már semmit akarni; de valaki akar helyettem; és én engedelmeskedem. Valaki diktálja tetteimet, mozdulataimat, gondolataimat. Azt hiszem, mintha kiáltaná a nevét, de nem értem. Horla. Megjelent! Itt van bennem, megölnöm!*

Felgyújtotta a házát, elmenekülve még a főbejáratot is bezárta. Kívülről figyelte, amint háza leégett. Sikolyt hallott, és a manzárdablakban cselédjei őrjöngő arcát pillantotta meg, akikről megfeledkezett. Egy máglya volt, *melyen emberek égtek, és ő is ott égett a máglyán, ő, ő, a foglyom, az új Lény, az új Hatalmasság, Horla!* Nyomban felébredt azonban benne a kétely. *Megölbette őt bármi is, ami minket megöl? Nem maradt más: magamat kell megölnöm!*

A naplójáró semmi támpontot nem adott, mi okozhatta a hirtelen rátörő rémes üldöztetési téveszmét, az elviselhetetlen énmegkettőződést. Maupassant aligha lett volna képes a kórkép klinikailag is hiteles megjelenítésére, ha személyesen ne lett volna érintett. Okkal jegyezte meg, azt fogják majd hinni, hogy megbolondult. Önáltatás volt azonban azzal elintéznie, hogy *agyunkbán annyi gondolat ötlék fel,*

amit nem tudunk megmagyarázni, annyi ösztönös félelem, hogy úgyszólván ezek alkotják életünk bázisát. Annál pontosabb a későbbi vallomás: *Állandóan hamarosan bekövetkező szerencsétlenségtől vagy a közeledő haláltól rettegek; ez az érzés csakis egy még ismeretlen betegség első jelentkezése lehet, A VÉREMBEN ÉS A HÚ-SOMBAN BÚJIK MEG A BAJ.*

A művészi ábrázoláshoz nélkülözhetetlen távolságból szemlélt naplóró úgyan nem volt azonos az íróval, de nem is volt olyan távol tőle, mint ahogy az elhárítási folyamat diktálta. Alig több mint fél évtized választotta el öngyilkossági kísérletétől, a vérbaján alapuló végzetes testi-lelki leépüléstől. Horla=hors-là: a világon kívüli, az idegen, szorongással teli víziója tanúsítja, ahogyan az író a rátörő érzelmi csatlódásokat, még uralkodva rajtuk, nagyszerű teljesítménnyé formálta. Megírhatta, de ki nem írhatta magából.

Alig pár évtized (meg egy egész világ) választotta el tőle Kafka *Az ítélet* című elbeszélését, melynek főhőse merőben másféle büntudattal teli öngyilkos komplexusokkal küszködik. *Ödipuszi féltreolvasás* című könyvem önálló fejezetében (A fiú-halál) részletesen vizsgáltam. Most elég annyi, hogy a (leegyszerűsítve: freudi) kísértet, akinek Kafka – mint mondta – leszögezte a létét, s egyúttal védekezett is ellene, az évek múltán sem vesztett erejéből. Az író azonban, ha voltak is öngyilkos gondolatai, nem próbálkozott öngyilkossággal. Mégis áldozata volt ugyanannak a kísértetnek, amitől az önmaga által elpusztításra ítélt életműve létrehozásával sem tudta megvédeni magát.

Nemsokára felbukkant Septimus Warren Smith, Virginia Woolf (*Mrs. Dalloway*) által teremtett alakja. Septimus, ahogy pongyolán szokás mondani: komplett elmebeteg. Harminc év körüli életkora talán az egyetlen, amiben hasonlít a legtöbb megismert hőshöz. A londoni Regent's Park egyik padján ülve pillantom meg, amint a tiszta égen köröző repülőgépet figyeli. *Obó, gondolta, hát ily módon jeleznek nekem. Hangzatok álltak össze, előre megfontolt szándékkal, harmóniákká. Mindez együtt nyilvánvalóan egy új vallás megszületését jelentette.* Hallotta, amint egy veréb csiripelte: *Septimus, Septimus, négyszer vagy ötször egymás után, majd arról énekelt görögül, hogy nincs bűn, hogy nincs halál.* Septimusnál, aki *a legnagyobb valamennyi élő között.* Jelentkeztek a *Láthatatlanok* is, de mindhiába, mert *ő volt a bűnbak.*

Ennyi elég, hogy a látási és hallási érzéksatlódások, nagyzasos és önkicsinyítéses téveszmék uralta szerencsétlen a paranoid skizofrénia képzetét felkeltse. Feleségének korábban többször elmagyarázta, hogy milyen rosszak az emberek, és *miért kellene öngyilkosoknak lenniük.* Amikor a lesóványodott ujjáról leesett jegygyűrűt az asszony a pénztárcájába tette, nehogy elveszítse, *Septimus megkönnyebbült, hogy házasságuknak vége. Elvágta hát a kötelet; és ő felröppent, föl a magasba. Egyedül ő volt hivatott arra, hogy megballja az igazságot, megtudja a dolgok végső értelmét.* Mikor egy terrier szaglászni kezdte, megrémült. *A kutya – emberré változott! Hogy lehet az, hogy ő tekintetével átvilágított a testeken, előre látta a jövőt, amikor a kutyák emberré válnak?*

Septimust ötévi gyerektelen házasság után (*Nem lehet mégse örökké csak szaporítani a szenvedést* – érezte, pontosabban: *semmit nem érzett*) felesége elvitte egy neves szakorvoshoz. Septimus, megelőzendő intézetbe szállítását, először egy késre pillantott, de nem akarta bemocskolni, a gázcsövet már későinek találta, a bo-

rotvapengét felesége elcsomagolta, maradt az ablak. Felmászott és *egy erőteljes mozdulattal elrúgta magát, zuhant le.*

Mrs. Dalloway aznap estélyt rendezett, és vendégei között volt az elmeorvos, aki beszélt az öngyilkosságról. Mrs. Dalloway átélte, valósággal *égett a teste.* Úgy érezte, hogy az ő életét elborító *csevegéstől-fecsegéstől* az a fiatalember megkímélte magát. A halál *kísérlet az önkifejezésre, a halálban valamiféle ölelés vár.* Ő maga megmenekült. Részvétet nem, mégis valami hasonlót érzett. *Boldog volt, hogy az legalább megtette; eldobta magától, ami eldobható.*

Akárcsak Edna öngyilkossága esetében, kollégám megkérdezte egyetemistáit Septimuséről is. „Semmiképp nem gondolom, hogy gyáva volt, de azt hiszem, hogy több bátorsággal vagy legalább valami szerencsével, képes lehetett volna a túlélés lehetőségének megragadására.” Okkal foglalkoztatta a megkérdezetteket, hogy Mrs. Dallowayban fel sem merült, vajon Septimus betegsége megelőzhető vagy kezelhető volt-e. Különös, hogy bár sohasem találkozott Septimusszal, mégis úgy érezte *valamiképp ez az ő csapása – az ő szégyene.*

A fikción belül tehát egy valóságos öngyilkosság és egy képzeletbeli, amely az előbbivel való azonosuláson alapult. A regény későbbi kiadásának bevezetőjében Woolf elmondta, hogy *az első változatban Septimusnak nem volt önálló léte, pusztán Mrs. Dalloway basonmása; és Mrs. Dalloway eredetileg megölte magát, vagy talán csak meghalt.* Mindez bőven elég ahhoz, hogy figyelmem átváltsam a szerzőre. Woolf tizenhárom és harminchárom éves kora között négyszer tört rá a kór, ami öngyilkossági kísérletekre készítette. Tizenhárom évesen, nem sokkal anyja halálát követően ugyanúgy az ablakból próbált meg kiugrani, ahogy azt Septimus sikeresen megtette. Több hónapig kezelték. Házasságát követően pontosan azok a tünetek léptek fel nála, amelyeket egy évtized múlva Septimusra vetített ki, azzal a különbséggel, hogy ő ekkor halálos adag veronált vett be, de a gyors gyomormosás megmentette. Minden jel szerint bipoláris elmebetegségben szenvedett.

Ha egyáltalán szükségem van annak az evidenciának a megerősítésére, hogy milyen nélkülözhetetlen életeseménye volt Woolfnak az írás, naplójából idézek. *Most csak élvezem az írást, mert szeretek írni és egyáltalán nem törődök mások véleményével. – A borzalmak tengerébe merülök alá, hogy felhozzam ezeket a gyöngyszemeket, azonban megéri. – Az írás agónia, mégis ez éltet.* Az írás pompás munkaterápia, de nem mindenható. Különösen amikor a betegségnek bensőségesek a gyökerei. Woolf szerint Mrs. Dalloway képviselte az egészséges valóságot, Septimus a beteget. A kettőt ugyanannak a kontinuumnak a végpontjain látta, hiszen többször átélte maga is, ahogy állapota az egyik vagy a másik pólushoz közeledett. Végül, a betegség utolsó nagy rohamában Woolf végzett magával. 1941-ben elkövetett öngyilkossága előtt hátrahagyott levelét így kezdte: *Biztosan érzem, hogy ismét megőrülök. És ez alkalommal nem gyógyulnék ki belőle.*

Férjével együtt olvasom e sorokat *Az órákban*, Michael Cunningham 1998-as művében. A búcsúsoroktól az író visszamegy tizennyolc évet, amikor Mrs. Dalloway megjelent. Az elképzelt Mrs. Woolf kifogott egy jó órát, amikor könnyedén ment az írás, folytatta a *Mrs. Dallowayt*; a hősnő öngyilkosságát tervezgette. Alkotója munka közben mindig félt a visszaeséstől. Valóságos fájdalomkötegek csaptak le fejére. Megszólaltak a hangok. Olykor *baragosak, vándlók, kiábrándultak.*

Máskor mintha szöveget mondtak volna. *Az ablaka alatt rajcsúrozó verébraj a múltkoriban egyértelműen görögül beszélt. Nyomorultul érzi magát.*

Nővére gyerekeivel meglátogatta. Egyikük egy beteg madarat hozott, amelyet a tűre fektetett. Mrs. Woolf látta, hogy a madár már nem élt. *Egy pillanatig ott marad a halott madár mellett. Szeretne odafeküdni a helyére. Hogy ostoba kis tárggyá váljon, amit semmi nem izgat.* Új regényéhez nagy reményeket fűzött, de most vérszegénynek tartotta. Sétálni indult. A gonosz hangra, a gonosz fejfájásra gondolt. *A gonosz kiszív minden szépséget a világból, minden reményt, és miután végzett, nem marad más, mint az élőhalottak örömtelen, fojtogató birodalma. A fejfájás nélkül, a hangok nélkül képes szembenézni az ördöggel.* Mrs. Woolf elképzelte, hogy csak ír és ír, ép elmével. Visszaemlékezett, hogy nővérével szájon csókolták egymást. *Elég ártatlan csók volt.* Elképzelte Mrs. Dallowayt, aki egy nőt szeretett. *Azután elképzelt valaki mást, akiben ott a zseni szikrája, a költészeté,* de a világ kezei maguk alá tiporják. *Valaki, aki a szó technikai értelmében elmebeteg, mert mindenben jelentést lát, tudja, hogy a verebek görögül énekelnek.* Mrs. Dalloway viszont épelméjű és szereti mindennapi örömeikkel teli életét, tehát nem neki, hanem *a tébolyodott költőnek kell meghalnia.* Meglehetősen könnyű a jövőbe látni, amikor az ténylegesen már megtörtént.

Nicket orvos apja elvitte egy indián nő szüléséhez. Döbbenetükre az asszony férjének a torka az egyik fülétől a másikig át volt vágva.

– *Miért ölte meg magát, papa?*

– *Nem tudom. Nem bírta a dolgot, azt hiszem.*

– *Sokan megölik magukat, papa?*

– *Nem nagyon sokan, Nick.*

– *Nehéz meghalni, papa?*

– *Nem, azt hiszem, elég könnyű, Nick* – olvasom a párbeszédet az *Indián tábor* című elbeszélésben, amelyet a kezdő író Hemingway lényegében Woolf regényével egy időben publikált. Hemingway apja ugyancsak főbeelötte magát. Gyötrelmes emléke kísértett az *Apák és fiúk* című elbeszélésben. *Csapdába esett, úgy halt meg. Nick hosszú ideig nagyon szerette apját.* Visszaemlékezett korábbi eseményekre, amit megdöbbenő vallomás követett. *A pajtában ült, a nyitott ajtóban, töltött s felbúzott puskájával a kezében, s nézte az apját, aki a verandán ült és újságot olvasott, s azt gondolta: 'Most a pokolba küldhetném. Agyonlőhetném.'* De aztán *kis híján rosszul lett arra a gondolatra, hogy a puska a kezében az apja ajándéka.* Ahogy az egyik amerikai értelmező megjegyezte, az apagyilkosság képéből arra lehet következtetni, hogy Nick olyan bűnösnek érezte magát, mintha ő húzta volna meg a ravaszt, amikor apja öngyilkos lett, és tette nehezzé, ha ugyan nem lehetetlenne, hogy apja halálát meggyászolja.

Nagyjából akkortájt, amikor a fenti elbeszélése megszületett, az író anyósának írt levelében arról számolt be, hogy nem tud aludni, de egyébként jól van, majd következett a meghökkentő folytatás: *Sobasem jött eddig rám a régi öreg melankólia, de örülök neki, mert így legalább megértem, hogy emberek min mennek keresztül. Toleránsabbá tesz az iránt, ami apámmal történt.* A tolerancia azonban nem volt túlságosan tartós, de hogyan is lehetett abban az enyhén szólva bizonytalan lelkiállapotban, ami Hemingwayt érett férfikora legjobb éveiben is jellemezte. Dos

Passosnak szinte ugyanekkor küldött levele szerint: *Hatalmas ürességet éreztem és nemléte, mintha valaha is tudtam volna baszni, meg írni és minden maga volt a balál.* Fél évvel utóbb, egy másik író társának tele lelkesedéssel kezdte vadászsikereinek felsorolását, majd hirtelen jött a fordulat. *Szeretem nagyon az életem. Olyannyira, hogy nagy felháborodás lesz, amikor agyonlövöm magam.*

A néhány évvel utóbb írt *Akiért a harang szól* fiatal amerikai főhősének, az író képzeletbeli alteregójának, Robertnek elismerően mondta egy idősebb cigányasszony:

– *Az apád még most is részt vesz köztársasági ügyekben?*

– *Nem. Már nem él.*

– *Megmondhatnád-e, hogyan balt meg?*

– *Agyonlőtte magát. De nem beszélhetnénk valami másról* – zárta le hirtelen fordulattal a témát. Eszembe juttatja, hogy végigolvastam egy kötetet, amely Hemingway meglehetősen számú interjút gyűjtötte össze. Csak egyetlen alkalommal említette, hogy apja öngyilkos volt. A kérdésre, hogy bátor tettek tartja-e, megrázva fejét, tagadón válaszolt. *Bizonyos fajta önteltség és másokkal nem törődés jellemezte.* A harag megakadályozta, hogy apja helyébe képzelje magát. Egy alkalommal meg is jegyezte, hogy *apám öngyilkossága a legjobb történet, amelyet sosem írtam meg.*

Robert közel háromszáz oldallal később egy belső monológban újra felveszi az elszakított fonalat. *Mikor apád agyonlőtte magát ezzel a pisztollyal és téged hazahívtak az iskolából, a temetés után a coroner ezekkel a szavakkal nyújtotta át neked a fegyvert:*

– *Bob, azt hiszem, a pisztolyt meg akarod tartani.* De ő másnap egy barátjával kilovagolt a tengerszemhez, lehajolt, hogy megláthassa arcát a víz színén, majd bedobta a fegyvert.

– *Tudom, miért tetted ezt az öreg pisztollyal* – mondta barátja.

– *Helyes, akkor ne beszéljünk róla!*

Az író azonban visszatért apja tettéhez. *Sosem fogom elfelejteni, mennyire kétségbeestem, mikor rájöttem, hogy cobarde volt. Mondd csak ki angolul! Ha nem lett volna gyáva, szembeszállt volna azzal az asszonnyal. Vajon én milyen lettem volna, ha más nőt vesz feleségül?* Hemingway több levelében anyját okolta, hogy apját elpusztította, és öngyilkossága miatt nem érzett lelkiismeret-furdalást. *Gyűlölöm anyámat és ő is gyűlöl engem. Apámat öngyilkosságba kergette. A maga módján, egy szuka volt.*

Robertet, készülve az ellenséges terepen a híd felrobbantására, *apjának emléke megzavarta.* Megszállottként kívánta bebizonyítani magának, hogy az ő sorsa más, mint apjáé. Miután sikerült a robbantás, csodálkozik, hogy nem pusztult el. *Úgy érezte, megérett a balálra.* Utóbb súlyosan megsérült a bal lába. Úgy döntött, hogy hátramarad. *Magadért nem tebetsz semmit, de talán a többiekért igen.* Félt, hogy kínjában elájul, de nem akarta lerövidíteni szenvedését. *Jöjjenek már végre – mondta magában. Nem szeretném az apám példáját követni.*

Az öngyilkosság a legváratlanabb helyeken is feltűnt Hemingway munkáiban. A harmincas években a bikaviadalnak szentelt könyvében (*Halál délután*), a bika előtt magát megadó matadorról azt találta mondani, hogy *a tömeg nem érzett iránta több szimpátiát, mint egy öngyilkos iránt.* Majd azzal egészítette ki, hogy *nagyon érdekel az öngyilkosság.* Ekkortájt írott *Tiszta, világos kávéház* című elbeszélésében két pincér beszél egy öreg vendégről.

- *Múlt héten öngyilkos akart lenni.*
- *Miért?*
- *Semmiért.*
- *Honnan tudja, hogy semmiért?*
- *Hát pénze van bőven.*

A fiatalabb pincérrel szemben az idősebbiknek nem okozott nehézséget felfogni az öregember kétségbeesésének a közvetlen anyagiaknál mélyebb vonatkozásait. Egzisztenciálisan a *semmi* a jelentés és a világegyetem rendjének hiányára, spirituálisan a *nada*-ra, az isten és a megváltás reményének elvesztésére utal. Pszichológiailag a bénító félelemre, a depresszióra, a magányosságra és az álmatlanságra. *Én is szeretek sokáig maradni a kávéházban, mint annyi más. Nekem is kell a fény éjszaka* – vallotta az idősebbik pincér. Állapotát: menekülést az otthonában rátörő lelki kínok elől az elbeszélés végén nagyobb nyomatékként a mindentudó elbeszélő írja le. *Egy tiszta, világos kávéház. Most nem gondolkozik tovább, hazamegy. Fekszik majd hanyatt az ágyában, s végül, mire kivilágosodik, elalszik.*

Hemingway apja a rátörő depresszió hatására hasonlóképpen egyre inkább magába zárkózott. Fia – ebben nem volt egyedül – elhárította annak mérlegelését, hogy apja öngyilkossága miként függhetett genetikai tényezőktől (is). Amikor néhány évvel idősebben, akárcsak apja, a fegyvert ő is maga ellen fordította, apja betegségének összes tünetétől szenvedett. Rendezetlen magas vérnyomás, álmatlanság, enyhe cukorbetegség, üldöztetési téveszme és súlyos depresszió. Megtetézve alkoholizmussal, májelégtelenséggel. Ebben az állapotban hogyan mehetett volna az írás? És ebből a mély depresszióból már nem tudott újra átlendülni mániás állapotba, amelyben kreativitását gazdagítón volt képes az öngyilkosság képzetét művé formálni. Az elektrosokk-kezelések csak rövid ideig segítettek. Minden eddiginél erősebben kellett átélnie, hogy az öngyilkosság nem a műveiben megörökített macsó kiállástól idegen puhányságról szól. Sokkal inkább elviselhetetlen lelki fájdalomról és teljes reménytelenségről. Annyira elütött attól a hősképtől, amelyet Hemingway magáról sikeres kompenzációként kialakított, hogy a tettét követő napokban-hetekben a véletlen baleset fegyvertisztítás közben valószínűbb haláloknak tűnt, mint a megtervezett öngyilkosság.

*Akkor valami lehajolt fölém, megragadott és rázni kezdett, mintha a világvége jött volna el. Vii-ii-ii-ii! – süvített a hang a szikráktól ropogó kékes levegőben, és minden egyes villámcsapás iszonyú erővel vágott belém. Miféle szörnyű bűnt követtem el? – az elektrosokk-kezelésről azonban nem Hemingway, hanem az ő halálát követően két évvel később az ugyancsak amerikai Sylvia Plath *Az üvegburájának főhőse* számolt be. Esther ígéretes egyetemi hallgató, ösztöndíjas, irodalmi újság szerkesztője volt, tele költői ambíciókkal, mielőtt a depresszió magához rántotta volna. Nem tudott elaludni, enni, olvasni és írni sem. Felkelni sem volt kedve. Kétségbeesett anyja vitte a pszichiáterhez. Esther figyelmét felkeltették az öngyilkosságokról szóló újságcikkek. A saját fényképét odatette egy öngyilkos lányé mellé. *Összeillett a kettő: a száj, az orr. Csak a szemek különböztek. Az én képemen nyitva voltak a szemek, míg az újságbeli képen lebunyva. De tudtam, ha valaki felbúzná hüvelykujjával a halott lány szemhéját, ugyanaz a halott, sötét, üres tekintet meredne rám, mint a fényképszemekből.**

Sorra vette az öngyilkosság változatos módjait, de egyik kivitelezéséhez sem volt elegendő ereje vagy szerencséje. Kisgyerek, amikor apja meghalt, akinek ő volt a kedvence. Most ellátogatott a sírjához, ahová anyja nem engedte, és elgondolta, hogy mennyi mindent tanulhatott volna apjától. Hosszas keresés után pillantotta meg apja sírkövét. *Eszembe jutott, hogy eddig még sosem sirattam meg apámat. Arcomat a síma márványlapra hajtottam, belezokogtam veszteségem kínját a hideg, sós esőbe.* Újabb, a korábbiaknál súlyosabb öngyilkossági kísérletét követően egy intézetben ébredt fel. Itt az elektrosokk-kezelés kíméletesebb volt. *Mo-csármély álomból bukkantam fel. Mintha megtisztultam volna minden forróságtól, félelemtől. Meglepően nyugodtnak éreztem magam. Az üvegbura pár méternyire lebetett fejem felett.* Anyja örömmel látta, hogy lánya jobban lett, és azzal biztatta, hogy úgy tesznek, *mintha az egész csak egy rossz álom lett volna.*

Amikor az orvosi bizottság szabadulásáról döntött, *biztonságérzet helyett csupa kérdőjel meredezett előttem. Felálltam, s elindultam a kitárt ajtó felé. És minden szem és minden arc felém fordult, én pedig távirányításukat követve, mintha varázsfonalon húznának, beléptem.* A kép amilyen szemléletes, olyan riasztó. A kilépés valójában belépés. A kitáruló szabadság kontrasztjaként ott lebeg feje felett Damoklész kardjaként néhány méternyire az üvegbura. Ki tudja, mikor zárul rá, megfojtva őt. Nincs nagy kedvem elképzelni Esther jövőjét. Pontosabban megalkotóját, aki a regényt egyébként először álneven publikálta. Alig három hét múlva öngyilkossággal zárta életét. A sütőbe, ebbe az alkalom adta üvegburába dugta a fejét, míg az ömlő gáz belélegzése meg nem fojtotta. Estherhez hasonlóan Sylvia is egy kiváló amerikai egyetemen volt ösztöndíjas, irodalmi újság szerkesztője, írt több mint ígéretes költeményeket – és követett el húsz éves korában öngyilkossági kísérletet, ami után analitikus kezelés következett. Esther apjához fűződő kapcsolatánál Sylviáé bonyolultabb: egyszerre apja és önmaga ellen fordított ellenségességgel, agresszivitással teli, ahogy verséből (*Apu*) kitűnik.

*Apu, most megnézheted.
A képen ahogy megőriztelek
Állad, nem lábad volt basított,
De éppúgy ördög vagy, mint a sötét
Ember, aki ketté-
Harapta piros kis szívemet.
Tízéves koromban temettek.
Húsz, hogy meghalni próbáltam,
Hogy ott legyek újra veled, veled.*

*Kettőt öltem volna veled –
A vámpírt aki a véretem
Szívta nevedben egy éven át,
Hét éven át, most tudod legalább.
Apu, most megnézheted.
Apu, te robadt, végeztem veled.*

Ha ennyi nem volna elég a gyötrelmes ödipális ambivalenciából, vádból és önvádból: *nyolcéves korom után már nem ismertem az apai szeretetet. Gyűlöltem a férfiakat, mert nem maradtak velem és nem szerettek úgy, mint az apám. Elvesztettem egy apát és szeretetét, túl korán: ezért baragszom anyámra, érzem, hogy úgy érzi, én öltem meg apát.* Férjét apja megfelelőjének tekintette. *Hűtlenkedéseinek földidézett képei visszhangozzák félelmemet, amit apámnak anyámban és a Halál Asszonyához való viszonya keltett bennem.* Freud *Gyász és melankóliája* olvastán hozzátette: *Majdnem pontos leírása az én öngyilkossággal kapcsolatos érzéseimnek és az okoknak: az anyámról magamra vetített gyilkos impulzus akadályoz engem az írásban.*

Helyzete alkalomadtán ennél is rendkívülibb. *A téboly megakad torkomon, de amint írni kezdek, szétfoszlik és betűk alakját ölti: az írás mint terápia?* A kérdőjel jogos. Amit nem lehet meggyógyítani, azt nem lehet meggyógyítani. De ami egyfelől gátolta az írásban, másfelől nyersanyaggal látta el, és amíg úgy-ahogy el tudta viselni állapotát, serkentette. *Úgy érzem magam, mint Lázár (Lazarus): a történetnek olyan bűvereje van. Föltámadtam halottaimból, sőt az öngyilkosságban, a halál közelségének szenzációértékében még menedéket is találtam, rögzítette említett öngyilkossági kísérlete után három évvel, egyúttal előrevetítve a jövőt. (Naplók)*

*Hát újra megtettem.
Tízévenként egyszer
Ez sikerül.
Halni
Művészet, mint akármilyen más
Hát én nagyon jól csinálom*

*Úgy hogy olyan, mint a pokol.
Olyan való, mi itt honol
Tisztára mint egy bívatás.
(Lady Lazarus)*

Több kritikus szerint Plath lidércnyomásos szenvedéseinek tanújává teszi olvasóit. Szadisztikus voyeurré, aki a másik kínjait alakítja át élvezetté. Valóban kérdés, hogyan képes az olvasó az áldozat fájdalmát anélkül átélni, hogy maga meg ne sérülne? Hogyan képes a karikatúrának és a paródiának Plath választotta distanciáló eljárásaira válaszolni? Egyáltalán, akármelyik tekintetbe vett mű esetében, hol vannak az empatikus olvasásnak a határai?

Kollégám egyetemista hallgatóinak két feladatot adott. „A *Lady Lazarus*ban Plath megfigyeli: *Rostok milliósza. / És a mogyoró zabáló tömeg / Tódul be látni / Hogy kezem-lábam kibontják – / A nagy sztriptíz.* Ha ezeket a sorokat allegóriaként értelmezzük, vajon az irodalmi öngyilkosságok olvasói általában és Plath késői költészetének olvasói különösen, a mogyoró zabáló tömeg helyzetében találják magukat, voyeurként nézve a művész szenvedését? Ha így van, amikor Plath azt írja, *Ara van ám / Ha látják sebeim, ára van ám / Ha szívverésem hallják* – mi az az ár vagy költség, amit az olvasónak fizetnie kell?”

Néhányan így vallottak: „Függetlenül a költő későbbi öngyilkosságától, az olvasók úgy tekintették költészetét, mint szép és művészi formát, és örültek, hogy elolvashatták. – Plath több, mint öngyilkossága, és költeményeiben több van, mint szenvedése. – Voyeurizmus csak akkor lép fel, amikor nem műveit olvasom, hanem életéről olvasok vagy hallok. Ami a költséget illeti, az abból áll, hogy nehéz kérdésekkel és érzésekkel kerülök szembe, de ez a javamra válik, tehát nem törődöm, hogy fizetnem kell érte.”

Velük ellentétben voltak, akik nem haboztak beismerni zavarukat, amit a költeményből sugárzó erőszak okozott. „Igen, voyeur vagyok, amikor olvasom Plath művét. Vagy talán nem pontosan; mert Plath kívülre helyezte magát (azaz költeményeit), hogy láthatók legyenek számomra. De az ára mégis a bűntudat. Az egészséges énem bűnösnek érzi magát Plath szenvedése miatt. – Ha a szóban forgó sorokat az olvasás allegóriájaként értelmezzük, úgy az olvasó, a közönség tényleg mogyorózábaló tömeg. A költő szenvedése a mi szórakozásunk. – Igen, úgy hiszem, hogy a legtöbb olvasó ezért vonzódik ehhez a nőhöz és költészetéhez. Bizonyos értelemben irodalmi mentőkocsi-kísérők vagyunk, elborzadva, mégis möhő szemmel nézve a tragikus látványt. Az olvasónak osztoznia kell Plath keserűségében és öngyűlöletében.”

Más a helyzet, ha a beleélés a szenvedésbe az én és a másik közötti távolság leszűkítéséhez vezet. „Akik viszonyítják Plath élményeit azokéhoz, akik maguk is szenvednek, azoknak e költészet saját érzelmeik közvetítője. Ők nem mogyorózábalók, ellentétben azokkal, akik képtelenek a viszonyításra és megértésre, akik kívül állnak a szenvedésen. Plath megveti azokat, akik odalökik őt, hogy a halál pornográfiájának láthassák.” Mivel a legtöbb megkérdezett nem igazán tudta, milyen az a súlyos depresszió, ami öngyilkosságba kerget, és általános élettapasztalata is szűkös volt, belátása korlátozott. „Vannak napok, amikor csapdában érzem magam és ellep a szemét. Úgy érzem, hogy mindenki közömbös számomra és valami nagy dolog hamisan vádol. Ördög, isten? Azonban nem soká tart ez az érzés. Jönnek a segítők. De talán Plath esetében nem volt ilyen segítő: se barát, se pszichiáter.” Mások, éppen ellenkezőleg, a pszichiáterekben fedezik fel a felelősöket. Ők akadémikus tudósokként „mohón rávetik magukat Plath részekre hullott darabjaira, hogy elemezzék. Ők a mogyorózábalók, akik gyűjtögetik kimúlásának emlékeit, megfedkezve az ember pokoli szenvedéséről, amelyen keresztülment.”

Nemhogy egy író, de egy festő vagy zenész életművének is részei a naplói, levelei. Még ha netán pikáns életrajzi intimitásuk miatt nagyobb érdeklődést keltenének fel a mogyorózábalókban, mint a jelentősebb befogadói felkészültséget követelő alaplóművek. Plath annyiban állít különös feladat elé, hogy élete legutolsó szakaszában írt egyetlen regénye, meghatározó költeményei, naplójegyzetei (meg anyjának címzett levelei) és mindtől elválaszthatatlan öngyilkossága(i) megbonthatatlan egységet alkotnak. Felismerve, szüntelen ambivalenciája ellenére publikussá kívánta tenni, mindenkinek elmondva, ami senkinek se mondható el. A legkevesebb, hogy mindkét (töredékesen idézett) vers akárhánnyadik olvastán futkos a hátamon a hideg. Ennyire alanyian és mégis tárgyszerűen, ennyi haragot sűrítve és mégis öniróniával telten, ennyi mindent szétdőlvő érzelemmel és mégis föllyenes formaérzéssel, ennyi egyetemes kinnal és mégis kivételesen eredeti módon Plath

közel a lehetetlen fölé emelkedett. Röviddel azután, hogy apapótlék-férje elhagyta őt és két gyereküket, és alig pár hónappal végzetes tette előtt képes volt feljutni a csúcra. Mi más ez, mint maga az egészség? A rövid időre visszanyert, de időtlen-né váló egészség. Korábban oly bizonytalan önértékelése is pontos lett. *Zseniális író vagyok. Életem legjobb verseit írom, híressé teszik majd nevemet.*

„A *Látható sötétség* volt az első könyv, amit William Styrontól olvastam, és azután is ez marad számomra a legimpresszionálóbbról, hogy több regényét elolvastam” – így az egyik hallgató. „Több mint öt éve küszködöm depresszív betegséggel és Styron segített érzéseimet és gondolataimat áttekinteni. A magány az egyik leg-szörnyűbb része a depressziónak.”

A könyv több mint két és fél évtizeddel Plath öngyilkossága után jelent meg. Azt a végül is sikeres küzdelmet írta le, amelyet a regényíró az öngyilkossággal kísértő depresszió ellenében folytatott. Paradox módon éppen akkor tudatosult benne az érzés, hogy *nem érek semmit*, amikor egy jelentős díjat adtak át neki. *A kedélybetegség titokzatosan gyötrő, majd hogynem érthetetlen mindazoknak, akik szélsőséges formájában nem tapasztalták meg.* Az alig elviselhető tünetek között *mindenekelőtt a fojtogató szorongás* (Plath által is használt metafora) jelent meg. *Éreztem, hogy szétűszik a két szemem, szótagokra töredezik a beszédem.*

Az öngyilkosság nem dicső tett, akkor sem, ha kiemelkedő kvalitású írók követték el. De a Primo Levi öngyilkosságát követő negatív visszhang okkal döbbsentette meg Styront. A rosszállással elegyes értetlenség azt fejezte ki, mintha a náci kezét oly sokat elviselt Levi most leplezte volna le gyarlóságát. Intő példa a Jeszenyin-Majakovszkij páros. Mivel két vers a koronatanú, félbeszakítva az amerikai író, töredékesen megidézem őket. *Ne borgezd a fejedet, / hiszen nem új dolog meghalni a földön, / és nem újabb, persze, élni sem* – olvashatók Jeszenyin, vérével írt búcsúversének sorai. *Talán ha akad az Angletterre-ben tinta, / ereit akkor nem vágja fel! / Ebben az életben meghalni nem nehéz. / Élni az életet sokkal nehezebb* – válaszolt Majakovszkij, hogy azután öt évvel később, nem igazán próféta-ként, kövesse költőtársát. (Pedig a fejlődés jelei látványosak. A 17. század közepe táján Franciaországban a sikertelen öngyilkosság még halálbüntetéssel járt. Isten és ember elleni felségsértési bűntettek egyike volt. Az öngyilkosságot megkísérlőt nemsokára már nem ítélték el, hanem elzárták, hogy ne ismételhessen meg tettét. Keze mozgását is megakadályozó ketreche tették, amelynek félhold alakú nyílása volt a fej számára.)

Styront hatvanadik évében terítette le a depresszió. *Vihar a javából, de a sötétség gomolygása. Szürkén szemerkélő iszonyat. Van valami színpadias az egészben, s az elkövetkező napokban, mikor egykedvűen készülődtem a megsemmisülésre, nem tudtam a melodráma bangulatától szabadulni, mely melodrámban én, az öngyilkolás leendő áldozata vagyok az egyetlen színész, egyben az egy szál néző is.* Meghatározónak fogadta el súlyos gyermekkori veszteségét, a bevégezetlen gyásmunkát. Mindenesetre Woolf, Hemingway és Plath élete és munkássága nem szól ellene.

Számomra a legfontosabb azonban, ami e vékony kötet végére maradt. Styron felhagyott az ivással, és amikor a kórházi kezelés nyomán állapota javulni kezdett,

ráébredt, *hogyan tapadt meg szorosan a depresszió életem peremvidékén. Az öngyilkosság visszatérő témája könyveimnek – három szereplőm öli meg magát. Megütődtem, milyen pontosan teremtettem meg a depresszió tájképét ezeknek a fiatal nőknek a tudatában.*

Legkorábbi regényének, az ötvenes évek elején megjelent *Feküdj le sötétben* fikatív hősei a klinikai depresszió mindazon tüneteit felmutatják, amelyeket több évtized múlva nyers közvetlenségükben személyesen tapasztalt meg. Az anya annyira szenvedett a házasságban, hogy egy alkalommal öngyilkosságot kísérelt meg. Az apa alkoholista, aki kész *félhalálra imádni* szépséges lányát. *Nézd Aput. Én úgy szeretem. De engem elveszített. A drága. Azt hiszem valami freudi érzelmi kötelék van kettőnk között. Csak Anyát ne vette volna el* – vallotta a fiatal, ugyancsak alkoholista és zavart lelkű Peyton. *Jó itthon lennem, de érzem, hogy ettől úgy tűzbe jöttél, hogy megfojt a füstje.* Kétévi házasság után férje otthagya, mert *legszívesebben mindenkiel lefeküdnél, aki nadrágot visel.* Hiába könyörgött férjének, hogy jöjjön vissza: *közel vagyok ahhoz, hogy megfulladjak.* Lelki betegsége szorosan kapcsolódott a vízbe fulladás és a megfojtás képzeleihez. Mielőtt kiugrott egy épület tizenkettedik emeletéről, belátta, hogy nem a férje *taszította el, én taszítottam el őt, s megtettem az első lépést, annyira vágyott, sóvárgott halálom felé.*

A két és fél évtizeddel későbbi *Sophie választ* elején mintha Peyton öngyilkossága ismétlődne meg, kissé módosítva. Az elbeszélő korábbi szépséges szerelmének, Máriának a halálhírét olvasta. Manhattanban ugrott ki egy emeleti ablakból. Peytonhoz hasonlóan nem tudták azonosítani, tömegsírba került, majd hetekkel utóbb földelték ki és temették el szülőhelyén. *Nyilván tudod, Maria Hunt tragikus családból származik* – tájékoztatta levelében apja. *Martin Hunt iszákossággal küzdött, anyja viszont kérlelhetetlen erkölcsi követelményeket támasztott, kivált Maria iránt.*

A futólag említett öngyilkos női sorsot a regény merőben más élettörténetű főhősnőjének öngyilkosságával a mindkettejüket ismerő elbeszélő kötötte össze. Brooklynban találkozott Sophie-val. *Mariával való távoli, mégis szembeötlő hasonlósága* ragadta meg, *az arcán tükröződő elkeseredés is olyan lehetett, amilyennel Maria zúdult be a halálba.* Sophie titka lassan tárult fel. A bevándorolt katolikus lengyel Sophie-t a megszállt országban a németek letartóztatták. Sophie fiú- és lánygyerekével Auschwitzba került és egy ittas német orvos választásra kényszerítette: csak az egyik gyereket tarthatta meg, a másikat órákon belül elgázosították. Sophie a nagyobbikat, a fiút tartotta meg; mire szabad lett, már róla sem tudott semmit.

Nem az a meghökkentő, hogy Sophie többször meg akarta ölni magát, hanem hogy mekkora életerő és szerelemvágy segítette túlélését. Amikor olyan messzire beúszott az óceánba, ahonnan már nem lett volna ereje kiúszni (vö. Chapman Ednája), az elbeszélő mentette meg. Ekkor mondta el Sophie, hogy *mintha időről időre rám jönne, hogy most legyen vége.* Egyszer egy kápolnában gondolt arra, hogy *ott emészteném el magam, mert engem már nem érdekelt más Auschwitz után abból, hogy van-e Isten, nincs-e.* De képtelen volt az ereit megfélelően felvágni. Életben a szerelem tartotta, ami egy rendkívül intelligens, de paranoiáján egyre kevésbé uralkodó, kábítószeres férfihez kötötte. Sophie ezúttal tudatosan belső kényszerek hatására választott rosszul. Sophie-t a beteg férfi időnként leplezetlenül feltörő halálvágya is vonzotta. Együtt mérgezték meg magukat.

Auschwitz-cal vívódott B. is, Kertész Imre: *Felszámolás* című utolsó regényének hőse. Ő az elbeszélés ideje előtt évekkel lett öngyilkos. Talán *filozófiai öngyilkosságot* követett el; gyakran emlegette, hogy mindnyájan *Auschwitz* – B. itt született –, *meg az utána következő negyven év túlélői vagyunk*. A szerkesztő-barát visszaemlékező biztatására sem írta meg történetét, mert *giccsesnek, egyszeri üzemi balesemnek* tartotta. Lakásában ott volt a *FELSZÁMOLÁS* című 1990-ben játszódó komédia (tragédia), amit valószínűleg közvetlenül öngyilkossága előtt fejezett be. Utolsó szeretőjére hagyott egy búcsúlevelet. *El kell tűnnöm innen, mindazzal együtt, amit magamban bordozok, akár a pestist. Már életem során halott voltam. Majdnem meggyilkoltak és majdnem gyilkos lettem*.

A visszaemlékező felkereste B. korábbi, orvos szeretőjét, akitől megtudta, hogy a morfinista B. fokozatosan gyűjtve a szert, készült a halálra. A nő utóbb férjének vallotta be, hogy B. megbízásából elégette regényét. Egy férfi és egy nő története volt. A nő gyerekre vágyott, a férfi nem. A nőt már-már öngyilkosságra kergette, de a végén ő lett öngyilkos. Auschwitz miatt nem volt *szabad* gyereket akarnia. *Egészen rendkívüli érzéke volt a kínos élmények felidőzéséhez. Az auschwitzi létmód avatott és kizárólagos művésze volt. A saját életében akarta rajta kapni Auschwitzot. Önmagán akarta regisztrálni a pusztító erőket, a túlélési kényszerszt*. Mielőtt a lángokba dobta a kéziratot – folytatta vallomását a nő – újból elolvasta a búcsúlevelet. *A megélt és megszenvedett felbatalmazás alapján számodra, egyedül a te számodra, visszavonom Auschwitzot*. A férj rádöbben, hogy két félzsídó gyereke nem tud semmit. *Ki fog nekik Auschwitzról mesélni?* Neki kell megmondania, hogy zsidók; *ne a rettegést tanulják*, miközben máris retteg az egésztől.

Az előttem lévő regény utolsó oldalán a visszaemlékező számítógépének képernyője villódzott. Egy félbehagyott műveletből fennmaradó *Következő lépés./Mégse* arról tanúskodik, hogy B. barátja belátta, nem tud mást tenni, mint lemondani arról, hogy elbeszélésének olvasóját legalább valami halvány reménysugár felvilantásával kecsegtesse.

Kényelmetlen tűnődéseimből hogyan maradhatna ki az öngyilkos iszlám terrorista, Updike *A terrorista* című regényének főhőse, Ahmad? Négyezer kiló alumínium-nitráttal megpakolt teherautót csúcsforgalomban kell bevezetnie a New York központját a Hudson folyó alatt New Jersey-vel összekötő Lincoln alagútba. Ha a fal netán nem omlana össze, a szellőzőrendszer akkor is elpusztul, és mindenki megfullad. *Az imám behunyja szemét a szent önkívületben. Alárendeljük magunkat Istennek, egyek leszünk vele, és egymással. Azonnal átkerülsz a Paradicsomba. Micsoda végtelen öröm az! A tárgyi bizonyítékok inhumálódnak*.

– *Inhumálódnak – ismétli Ahmad*.

– *Te nem leszel ott, hogy bármit érezz. Te abban a pillanatban Dzsannahban leszel, a Paradicsomban, és láthatod Isten elégedett arcát*.

Az öngyilkosság kizárólag emberi, ha tudatos, célkitűző lelki tevékenység következményeként határozom meg. Ám ha pusztán önpusztító aktusnak fogom fel, állat és ember hasonlóan jár el. Amikor a lemmingek túlszaporodnak, nem jutnak táplálékhoz, kénytelenek új területre szétszóródni. Eközben folyóba ugranak, és bár messzire képesek úszni, a víz sodrásában számosan elpusztulnak. Kutyák gazdájuk halálát követően visszautasítják az eledelt, ami olykor halálukhoz vezet. Betegség,

öregség, sérülés, tájékozódás elvesztése lehetséges oka állatok halálának is. Akár ön-sebesítő viselkedés révén, amilyen a madarak tollkitévése. Eltérő némely hangyafélék bizonyára genetikailag programozott önfeláldozása a kolónia javáért. Fenygetés esetén mérgező ragadós anyag kibocsátásával felrobbantják magukat, avagy a behatólók előtt lepecsételik a bolyt, és a kinnmaradók elpusztulnak. Az öngyilkosság kockázati tényezői: agresszivitás, impulzivitás, ingerlékenység és reménytelenség mint a sokkoló inger előli menekülés tanult tehetetlensége. Meghatározott szerekek kísérleti célból patkányoknál is létre lehet ezeket hozni, illetve genetikailag hajlamosakat ki lehet válogatni, majd antidepresszánsokkal csökkenthetők a tünetek.

A művek több mint egyharmadában az öngyilkosság elsődleges oka endogén eredetű elmebetegség(re való hajlam), jobbra depresszió, kevesebb mint egyharmadában szerelmi konfliktus. Kettőben a súlyos traumát kiváltó szülő-gyerek kapcsolat, kettőben a feldolgozhatatlan társadalmi trauma, egyben a halálos ítélet előli menekülés, egyben a vallás képviselőjének sugalmazása. A többiben nem tárul fel egyértelmű ok, de a depresszív jelleg tagadhatatlan. A szerzők között többen lettek maguk is öngyilkosok. Az ő esetükben kétségkívül szoros az összefüggés személyes életútjuk és megidézett alkotásaik sajátosságai között. Nem így azonban a művek többségénél. Még ilyen végletes állapot hiteles bemutatásának sem feltétele a közvetlen élettapasztalat. És még amikor külső tényezők nélkül fel sem merült volna öngyilkossági szándék, a kialakult állapot kóros jegyekkel is telített. Az öngyilkos egyén tulajdonságainak és helyzetének az olvasó személyes rezonanciáját kiváltó ábrázolása, egyszersmind a környezet tulajdonságainak, végül is a társadalmi helyzetnek az ábrázolása.

BÁLINT PÉTER

Adományozott lét

„...könyvedben minden meg van írva, / a napok is, amelyeket nekem szántál”
(Zsolt 139,16.)

„A mondások gyűjteménye sajátos szempontból összefűzött emlékirat, amely a *mostban*, a halál-előtti-pillanatban szólaltatja meg a reménységet és szenvedést, a könyörgést és hálaadást, az emlékezést és név nélkül a Felejthetlent, akitől adományként kaptuk az életet. Kimondani valamit: annyit jelent, mint tanúságot tenni az életről, a személyesen megélt tapasztalatokról. Mivel a tapasztalatokat gyakorta felülírja a belátás, a kimondottak időnként megváltoztatják a korábbiak érvényességét és jelentését. A gyűlöltből szeretett lesz, a már-nem-létezőből újból-itt-lévő, s akire egykoron nem hallgattunk, a *mostban* meghallgatottá válik: az űrt szava tölti ki. „Szavak és intelmek, könyörgések és imádságok a biblikus mondások gyűjteményének fundamentumai, megalapozó elbeszéléseket tesznek jelenvalóvá az idők kezdete óta és az eljövendő nemzedékek számára egyaránt”, mondta idős lelkipásztorunk, s most, árvaságom idején, hogy magam is mondásokat halászok elő emlékezetemből, jelenvalóvá teszem a már nem velem lévőket.

„Kicsi fiam, több mint két éve halt meg apád. Bármilyen volt is, sokat veszekedtem vele, sok keserűséget és bánatot is okozott nekem, mégis nagyon hiányzik. El sem tudod képzelni, kicsi fiam, mennyire hiányzik, elmondhatatlanul”, mondta anyám, és a tőle megszokott teátrális gesztusokkal igyekezett kifejezni apám hiányát, bütykös, görbe ujjait tördelte, a sok ízületi gyulladástól eltorzult az egykoron arcomat simogató keze, kislányosan szipogott is és zsebkendővel törölgette könnyeit az én végtelenül magára maradt és az egyedüllétet nehezen viselő anyám. Mióta apám elment, akivel valóban sokat veszekedett egy hosszú életen át, örökre szembesítette csélcsap természetével, őszintétlenségével, szinte nem múlt el nap, hogy ne emlegette volna apám hiányát, s a telefonban is csak szipogott, mondatai befejezetlenek maradtak, úgy kellett mozaikszerűen összeillesztenem őket, s hiába is vigasztaltam, vigasztalhatatlan maradt. „Nem lehet ezt a hiányt elmondani” mondta anyám, s mivel nem volt birtokában az ékesszólás tudománya, gyakorta ismételte ugyanazon mondatokat, akár egy mesemondó sajátos formuláit, ismétlései ismétlődőleg csak megerősítettek abban, hogy a halál előtti *mostban* láthatóvá váló élethiány és szeretetlenség az üdvének reménytelenségét sejtették meg vele.

Most, hogy pontosan egy éve kezdte el haláltusáját anyám, aki attól fogva, hogy az intenzív osztályra került és lélegeztetőgépen tartották, egyetlen szót sem szólhatott már hozzám, azon merengek, hogy miféle hiányt érzek halála óta. Megfogalmazható-e *szóval* vagy *szóban* maga a hiány, avagy csak artikulálatlanul morajlik a lélekben, a szívben, melyet évezredek óta az ész helyének tartanak. Elsőként a hangjának hiánya mar belém; nem volt tolakodó vagy arrogáns, nem volt éles, de fátyolos sem a hangja, inkább mondásai ütöttek szíven, olykor a reménytelenségbe taszítottak, máskor részrehajlásra ösztököltek. Ha jókedvűnek látszott, márpedig alapvetően jókedélyűnek mondhatom volt-anyámat, beszéde gyorsan pergett, kicsit hadarinak is tűnt; a cezúrát jelentő kacajai gerlebúgásnak tündek. Idős korában, kiváltképp özvegysége idején, állandóan sírásra hajló hangja elmélyült, a gyász mély fájdalma bársonyossá tette, panaszai a zsoltáros fohász komor, elcsukló, istenszólító ének módján szólaltak meg. Öregasszonyok tudnak a gyász sötét tónusában úgy recitálni, miként az anyám, mikor sírás közben beszélt: visszafoghatatlanul mondta a magáét.

Az utolsó években naponta hívtam őt, gyakorta többször is, történhetett bármi velem, vagy éppen csak hívásra sürgető hangja szólalt meg bennem, a mobiltelefonon hívtam őt, aki néhány mondat után nyomban apám hiányát emlegette, vagy az enyémét, majd mintha filmszakadás történt volna, egészen másra terelte a szót, s folyton tanácsokat adott nekem a maga aggódó stílusában. „Ne dohányozz sokat, kicsi fiam! Vigyázz a szívedre, tudod, a gyerekeidnek szüksége van rád!”, „Légy türelmes az emberekhez! Néha olyan ingerült tudsz lenni, még velem is!”, „Mindig legyen egy kedves szavad a feleségedhez! Ne feledd, neked még van társad, és annyi mindent megtesz érted! Szeretettel tartozol neki”, mondta az apám szeretetére örökké vágyó anyám, s hogy ezekre az épületes tanácsokra nem tudtam azon nyomban megválaszolni, másodpercekig csend honolt közöttünk, a két nappal elválasztó éj csöndje, mely a szavak mélyén honol, egyszeriben elsírta magát, és én a sírás jelenségét igyekeztem értelmezni. „Tudom, hogy nem szereted, ha tanítgatlak. Még most is mondom a magamét, kéretlenül, de téged féltve, kicsi

fiam. A szavaim, azt akarom, hogy megérintsenek, mint Istent a hozzá küldött könyörgéseim. Egy anyai szó érintése maga a szeretet”, mondta anyám, s noha ameddig élő szóval mondta ezeket a tanácsokat nekem, olykor valóban dühös voltam rá, máskor meg az orrom alatt mosolyogtam, de mostanában, hogy csak a hangja szólal meg fejemben, a legkülönbözőbb élethelyzetekben, semmiféle indulat nincs már bennem. „Édesanyám sok szép szava, kit hallgattam, kit nem soha”, szólalt meg bennem a népdal szövege, s bajban lettem volna, ha össze kellett volna számolnom hirtelenjében egyiket is, meg a másikat is.

Néha azon kapom magam, hogy előveszem a telefonom és hívni akarom őt: mondanivalóm lenne a számára, mindig elújságoltam neki a velem aznap történeteket, jelentőseket és jelentékteleneket egyaránt. El szerettem volna mondani, hogy éppoly meghitt és méltóságteljes volt a templomi kegyeletszertartás, mint az apámé, minden úgy történt, ahogy ő akarta, és a templomhajó alatti urnateremben a márványlapot levéve a fülkéről, az urnáját az apámé mellé tettük, hogy attól a perctől fogva mindörökké együtt lakozzanak: az *örök-mostban*. El szerettem volna mondani neki, hogy az évtizedeken át fizetett hitelből vásárolt lakásukat eladtam, s az örökség rám jutó részéből egy új autót vettem, amibe már nem ülhet bele, noha semmit sem szeretett jobban, mint a korábbi autóban velem utazni a hegyi házamba vagy bárhova, csak „utazhasson”: örök átutazó volt, sehol sem találta a helyét, mindig úgy vélte, valahol másutt jobb lehetett volna az élete: az idegenség ismeretlensége vonzotta remélt lehetőségeivel. „Kisfiam, szeretek veled utazni, melletted biztonságban érzem magam. Vigyél bárhova is, tudom, jó helyre viszel, és vigyázol rám”, mondta anyám, s hogy húsvét után halt meg, a feltámadást követően, amikor már virágba borult a kertem, és szándékomban állt elvinni őt a hegyi házamba, nem utazhatott többé velem. Helyettem a halál fogta meg az ízületi gyuladástól göcsörtös kezét szegény anyámnak: a Törvény szorításában volt.

Anyai nagyapám halála után sem engedte el a kezem, tizenegy évig beszélt hozzám, a csapdahelyzetekben bölcs tanácsokkal látott el, nem mintha élehetetlen lettem volna, halálakor már túllendültem a krisztusi koron, kétgyermekes családapává voltam, csak hát amolyan „fejfel a falnak” természetű lévén, csakis a sajátta tett tapasztalatokból tanultam, kudarcaim és büntetéseim nyomán láttam be, hogy némelyik akaratom egyenesen korlátokba ütközik. Bizonyos lehetőségek híján: a szabad élettörténet-mesélés, a krisztusi példázatértelmezés, a polgári családban áthagyományozódott értékek nyílt vállalásának hiányában úgy éreztem, megfulladok. Nagyapám volt az, aki megértette velem azt, amit később néhány filozófusnál olvastam, hogy tudniillik az embernek szüksége van az élettörténete elbeszélésére, s hogy a legnyomorultabb is érdemes arra, hogy elmeséljék. És én folyton kényszerítettem arra, hogy elmondjam a történeteimet, a feledéstől megmenteni érdemeseket és nyomorúságosokat egyaránt, s valahányszor újramondtam őket, kiszíneztem a megalapozó történetet, kommentárt és betoldást fűztem hozzá, az élőszavas mesemondás íratlan szabályai szerint, kedvemre változtattam meg egy-egy hős jellemét, csak hogy provokáljam a képzelt vagy valós hallgatóságomat, amelyik nem ritkán ismerte már mondandómat, mivelhogy előfordult, a mások történetét is úgy adtam elő, akárha velem esett volna meg, „Elloptad a történettel együtt az életemet”, mondták, és nevettek azon, hogy rajtakaptak. Egyszer egy na-

gyon tapasztalt, idős mesemondó bőrébe bújtam, mintha ótestamentumbeli aggasztán volnék, akinek a kor isteni adomány, hogy tiszteletet parancsoljak mondani-valóm iránt, ami egy család százéves történetéről szólt; máskor egy élehetetlen figura vallomásait adtam elő, talán Gogol egy őrült naplóját életre keltve saját számíze szerint; megint máskor a szenvedélyes csábítás és húsbirtoklás történeteivel álltam elő, Kékszakáll-változatoknak adva teret.

Miként mesemondóink többsége is nagyapjától vagy az apjától sajátította el a mondókéességét és elbeszéléseit, jómagam is számtalanszor nagyapámra hagytakoztam történetmondásaim idején. „Sohasem gondoltam volna, hogy nagyanyád valaha megéli azt a szégyent, hogy a háború után családját kitelepítik szülőföldjéről. Még a háború előtt hoztam magammal egy Kassa melletti kis tót faluból. Az apja magyar ember volt, postatisztviselő. A feleségével, vagy ahogy ő hívta, a mamukával tótul beszélt. Nagyanyád magyar iskolába járt, így beszélte mindkét nyelvet. A szégyenteljes kitelepítést követően eleinte marhavagonokban éltek a vasútpályaudvaron, akár a Trianon után Erdélyből hazamenekültek. Kis idő múltán Békéscsabára kerültek egy rokon családhoz, együtt éltek a Novákok, egy fedél alatt, pedig nehéz természettel bírtak. Nagyanyád egyik bácsikája gimnáziumi tanár volt, olyan nagy, fehér bajusza volt, mint nekem, Bocskait viselt, noha tót felmenőit sohasem tagadta meg. Felesége, Lajter Rozália egy sváb családból származott, az öreg Lajter tisztességes asztalosmesterként kereste a kenyerét, amíg engedték műhelyében dolgozni. Régebben olyan mives bútorokat készített segédekkel, hogy kiállításra vitték szerte a világban. Öregapjáék valamikor Prágából költöztek Pestre szerencsét próbálni, ő pedig egy vásár alkalmával Debrecenbe vetődött és itt ragadt. Sosem szakadt el a csehországi és az itteni ág egymástól. Minden Lajter fiú az ősapai mesterséget folytatta, előkelő urak vásárolták időtálló bútorait. Igen ám, de elkezdődött a lejmenet, s az öreg Lajter megkeseredett ember lett, amikor bezárták a műhelyét a többi kisiparoséval egy időben. Ettől fogva gyakran fojtotta borba keserűségét, az ital vitte a sírba is. Azt a gyönyörű komódot ő csinálta, „a Novák örökség részét képezi”, mondta nagyapám, aki számon tartotta a nagycsalád valamennyi tagját és történeteit. „Novák bácsikád történelmet és művészetet tanított a gimnáziumban, rendes, kinevezett tanár volt, ami ritkaságszámba ment akkoriban. Sok német nyelvű könyve került ide hozzánk, porfogónak, nagyanyád sokat morgott miattuk takarításkor”, mondta nagyapám, és néhányat, levéve az egyetlen könyvespolcra, a kezembe adott. A cirkalmas gót betűk elvarázsoltak, és a mitológiai alakokról készített mives metszetek is, s bár semmit sem értettem magából a szövegből, a mitológiai hősök megszólítottak.

Később, gimnazista koromtól fogva, ezen könyvek hatására is, megszállottan rajongtam a görög-római mitológiáért és a vallásbölcseletért, olyannyira, hogy filozófus akartam lenni (a hetvenes évek derekán történt mindez), csak hogy az érettségi vizsga évében tudatosították bennem, hogy filozófia szak egyedül Pesten létezik, és a sikeres felvételi egyik feltétele a politikai megbízhatóság. Márpedig annak, akinek a nagyapja a Horthy-hadseregben szolgált tisztként, és akit emiatt orosz hadifogolytáborba zártak huszonhét hónapra, az egyáltalán nem megbízható, nem is beszélve arról, hogy az áhított szakra jelentkezni kívánó konfirmált is. Mi tagadás, kedvemet szegte sorsválasztásom lehetetlensége, ettől fogva még szen-

vedélyesebben faltam a mitológiákat és vallási szövegeket. Apám megdöbbenve látta, hogy az évek alatt egész kis könyvtárnyi könyvet vásároltam összekuporgatott forintjaimból, néha szóvá is tette pazarlásomat, ilyenkor kimondhatatlanul irigytem osztálytársamat, akinek az apja, orvosprofesszor lévén, komoly könyvtárral rendelkezett, dolgozószobájában értékes festmények függtek a falon pompázatos keretben. Mitológia iránti elkötelezettségemet mi sem bizonyítja jobban, minthogy a nagyobbik lányom, akinek esténként mese helyett mitológéákat mondtam óvodás korában, a Graves-féle kötetből megalapozó történeteket, így hát jobban ismerte a görög isteneket és történeteiket, mint a krisztusi cselekedeteket és tanításokat, amiért is a bibliaismereti foglalkozást tartó óvónő szemrehányást tett nekem egy alkalommal. Nyakas református lévén nem szerettem, ha az elképzeléseim vagy nevelési elveim miatt bárki is szemrehányással illetett, illetlenségnek véltem a dolgok általam eltervezett folyásába való beleszólást: magát az eltérítési szándékot. Újjonnan megtért keresztény volt, megbocsátottam hitbuzgalmát, de fenntartásaimból nem engedtem, miként a többi hirtelen megtért serénykedését is gyanakvással fogadtam. Lányom néhány évvel később egy nagyméretű, színes Luther-könyvvel a kezében ment hittanórára abba az imaházba, melyben én is konfirmáltam, s ahol nagyapám négy évtizednél is hosszabb ideig volt pénztáros és presbiter, emiatt megkülönböztetett szeretettel foglalkoztak előbb a nagyobbik, majd a kisebbik lányommal is. „Ne állj szóba idegenekkel az utcán!” mondta a feleségem aggódva neki, egyedül járt a hittanórára, és szófogadó lévén hazafelé jövet saját nagyjával sem állt szóba a házunk előtt, anyja szavait megismételve a feddésre. A szófogadás is egyfajta értékrendről tanúskodik, miként a nemzedékről nemzedékre szálló hitvallás gyakorlása, jómagam nagyon is helyénvalónak véltem a hitélet gyermekkori megalapozását, hiszen fundamentum nélkül semmit sem lehet felépíteni: a megalapozó történetek egy életre szólnak. S mivel lányaim szerettek énekelni is, zeneiskolába jártak hegedülni és fuvalázni, esténként közösen énekeltünk bizonyos zsoltárokat és dicsőítő énekeket, melyekből jobban megértették a szenvedés és szeretetben részesülés lényegét, mintha filozofáltam volna nekik.

Noha anyám, emlékeim szerint, csak néha ment el a templomba: „Nem szeretem az áhítatos manókat, én itthon imádkozom”, mondta anyám, unokáival szívesen imádkozott együtt lefekvés előtt, amikor nála aludtak, és a konfirmációjuk alkalmával olyan büszkén nézett rájuk, akárha magát látta volna viszont lánykorában. Anyám evangélikus volt, nagyobbik lányom konfirmációjakor neki adta a Luther-rózsát ábrázoló medalionját, amit éppoly becsben tartott, akárha aranyból lett volna: lányom és én mindig olyan értékesnek tartottuk az „öregektől” kapott filléres relikviákat, mintha felbecsülhetetlen értéket képviselnének. Mai napig oly becsben tartom bácsikáim sétatálcáit, hadikitüntéseit, birtokleveleit, borotváit, megbarnult fényképeit, igazolványait, szemüvegkereteit, szipkáit és pipáit, mintha beváltható csekkek volnának: másnak megannyi lom, nekem titkos kincsestáram részét képezik. Minden egyes tárgy egy-egy élettörténet; korábban sokat gondolkoztam azon, hogy a környezetemben lévő tárgyak történetét történészi alaposággal felkutatom és megírom. *A tárgyak élettörténete* –, ezt a címet kívántam adni a sokáig tervezett kötetnek, legalábbis ezt látom egy korábbi noteszom feljegyzéseiben. Sok száz címszó alá lett volna felsorakoztatva valamennyi birtokomban lévő

tárgy, melyek egy letűnt világról adtak volna hírt, mert sokkal nagyobb hírértékkel rendelkeztek, mint a napi sajtóban olvasható, tényként bajosan kezelhető „hírek”. Nagyapám még a szocialista sajtót is olvasta, „Az újságolvasás polgári szokás, tájékozottnak kell lenni. Hogy a hírekből mit hiszünk el, azt megtartjuk magunkban, főleg ebben a velejéig hazug világban”, mondta nagyapám, de hogy mi is volt igazából a véleménye az általa olvasott napilapokról, abból következtethettem, amilyen megvető gesztussal és kísérő szöveggel vetette a kályha tűzterébe az összegyűrt példányokat. Ellenben később megtaláltam házuk fászpincéjében az 1956-os forradalom idején megjelent újságokat, madzaggal gondosan átkötve és egy kemény kartonpapír alá rejtve, úgyhogy egyetemistaként buzgón olvashattam valamennyit barátaimmal együtt: cseppet sem csodálkoztam, hogy a rólam szóló feljelentések között ebbéli tevékenységemet is megemlézték a rám különös szenveldéllyel figyelmezők.

Másodjára anyám kesernyés parfümillatának hiányát említhetem. Hogy a feleségem parfümjének illatát érzem reggelente, amikor a falitükör előtt készül megtalálni az aznapi végső ruháját, és szokás szerint megcsókolom a nyakát („Egy nő ötvenéves kora után nem mehet az utcára smink nélkül, ha nem akar szürkeegér lenni”, mondta), anyám parfümillata kel életre az orromban; leginkább a mandulára emlékeztet. Én vettem neki a párizsi reptéren, kényeztettem apám helyett is, aki sohasem tehetette ezt meg, s anyám végtelenül hálás volt, amikor megcsókolva az arcát, megdicsértem, hogy nyolcvan évesen sem hagyja el magát. „Nem vagyok én még olyan vénasszony, aki a halállal akar nászra lépni”, mondta anyám, és a felső ajka fölötti bajuszsálak huncutan táncoltak, ahogy kacagott és gyöngéden megszorította a kezemet. Emlékszem, évtizedeken át olcsó kölnvizet használt és filléres lengyel rúzszt kent ajkaira, nem futotta többre, ám ébenfekete, természetesen göndör haja kárpótolta őt a hiányzó fényűzésért, lánykorában órákig fésülte hajkefével. Számtalanszor elmesélte, hogy apámmal való esküvője után, az apósa megszólta, amiért rúzsral kente az ajkát: „Az a vén gazember olyanokat mondott rám, hogy közöltem apáddal, vagy azonnal elköltözzünk onnan, vagy elválok tőle.” A mesében az anya szavára nem tanácsos hallgatni, ám anyám megfordította a tételt, és apámat az apai szó megfogadásától tiltotta el, ugyanis apai nagyapám mindhárom fiát a feleségük ellen hergelte, folyton pipogyának titulálta őket, amiért hallgattak az asszonyi szóra: szemében ez megalkuvás volt a javából, s hogy apám ennek az ellenkezőjét bizonyítsa, gyakran perelt oktanul anyámmal, durván beszélt vele, s látva, hogy megríkatta őt, még gúnyolta is: ez méltánytalanság volt. „Hát igen, gyakran volt durva velem. Ám a lelke mélyén szeretett engem az a rongy ember. Nagyon hiányzik nekem. Mindent meg tudnék bocsátani neki, ha még velem lehetne”, mondta anyám, s úgy szipogott, mint a hiszti után lassan megnyugvó kisgyermek. „Meg tudtam volna fojtani, amikor hazajött, és idegen nő illatát éreztem rajta. Ilyenkor tehetetlenségemben ökölbe szorult a kezem, s azt kértem Istentől, büntesse meg ezt a rongy embert, de legfőképpen azokat a kis lotyókat, akiknek csapta a szelet”, mondta anyám, s láttam még most is ökölbe szorulni a bütykös kezét.

Anyám kicsit görbe orrával mindig körbeszimatolta a feleségemet és lányaimat, amikor megérkeztünk és összeölelkeztek. „Olyan finom parfümillatokat van, mindig szerettem volna sokféle parfümöt, egyet a hétköznapokra, egyet a vasárna-

pokra, egyet az ünnepekre. Egy úriasszonynak, akármilyen szegény is, nem szabad még a látszatát sem keltenie annak, hogy elhanyagolt”, mondta anyám, aki mindig adott magára, idős korában büszkén dicsekedett azokkal a parfümökkel és rúzsokkal, amiket tőlünk kapott: büszkélkedése hátterében az évtizedes vágy kielégítése és egyfajta urizálásra való hajlandóság állt. A női hiúságnak ezt az időskori fellángolását egyszerre csodáltam és tapasztaltam meglepetéssel anyám részéről; tudtam ugyanis, hogy a nyugdíjas klubban valósággal rivalizált egykori kolléganőivel, hogy apám kiszemeltjeit maga mögé utasítsa: epizódszerepet szánt nekik, magának pedig az alkony királynőjét. „Anyám testvére és a férje, gyermektelen lévén, szerettek volna gyermeküknek fogadni, de az anyám nem engedte. Milyen szép életem is lehetett volna, olyan előkelő társaságban forogtak, volt bankárokok, egyetemi tanárok, újságírók, megyei bírák ülték a kártyaasztalukat körül”, mondta anyám, s én tudtam, hogy nagyapám szavára hallgatva hiúsult meg ez az álom, mely a két család között komoly nézeteltérés forrása volt sokáig. Nagyapám nem titkolta, hogy a legidősebb lányát, az anyámat kedvelte, mert oly sok vonásban hasonlított hozzá, noha nem kevés Novák-tulajdonsággal is rendelkezett, „jóanyád hirtelen haragú, s időnként feleslegesen pereg a nyelve, s képes belemarni az emberekbe, mint az anyja”, mondta nagyapám, emlékezve arra az időre is, amikor anyám vette védelmébe saját anyjával szemben. „Nagyanyád sótlan természet volt, vagy ahogy nagyapád szokta volt mondani, sajttalan. És végtelenül puritán is volt, nem sok örömben részesítette a férjét”, mondta anyám, tüskét szűrve saját anyjába, aki a másik lányát, anyám húgát jobban kedvelte, mint őt, s ezt nem tudta feledni haláláig sem.

Anyám halála után, amikor az évtizedek alatt felhalmozott ruháit elővettem a szekrényekből, s összepakoltam, hogy kivigye abba a szociális otthonba, ahol élete utolsó három hónapját töltötte, és megkértem az igazgatónőt, hogy ossza szét a lakók között, megannyi polcon eldugva találtam színes kis parfümös üvegcséket, melyeket anyám is örökölt anyja testvérétől, még a két világháború közti időből, s hát olyanokat is, amelyeket tőlem vagy a lányaimtól kapott: hirtelenjében ezek az üvegcsék is örökségem részét képezték, nem győztem összegyűjteni és kukába dobni valamennyit; utolsó stációjukat kezdték róni. Egyetlen komoly családi értéket, egy Monarchia-beli aranyozott szélű teás és kávé porcelánkészlet képviselt, amit épp az őt örökbe fogadni vágyóktól kapott, s amit a pakolásakor feleségem csomagolt újságpapírokba, és éppen abban a pillanatban ejtett el egy kávéscsészét, amikor figyelmeztettem törekenységükre: ennyit az örökölt vagyonról és értékállóságáról. Dühösen a feleségemre kiáltottam, de már abban a percben el is szegyeültem magam, semmit sem szerettem volna örökölni, na persze tudatában voltam annak, hogy a lakáson kívül semmi értékeset sem fogok örökölni: filléres életet éltek, azt is többnyire hitelből. A Krisztustól ajándékba kapott léttel a megajándékozott rosszul sáfárkodott, mintha az ajándék egyben méreg is lett volna. Az új tulajdonosnak bútorostól együtt adtam el a lakást, három hét múlva szomorúan újságolta, hogy csak nagy nehezen talált egy vidéki szállítót, aki a fuvardíj ellenében megszabadította a sok ócskaságtól, amit a fiatalok ma hajlamosak retro bútorzatnak hívni. „Kicsi fiam, valóban nem sokra vittük ebben a világban, pedig apáddal tisztességesen végigdolgoztuk ezt az életet. Én örökre megbélyegzett ma-

radtam az apám múltja miatt, apádat pedig az apja lebeszélte a tanulásról. Sok szakmát szerzett, nem is tudom pontosan hányat, talán hetet vagy nyolcat. Sokáig bányában dolgozott, meg gyárakban, távol tőlem, csak hétvégeken láttam, de addig nyüstöltem, amíg szakoktató nem lett belőle. Ezért akartam, hogy legalább te végezzél egyetemet, pedig apád nagyon haragudott rám emiatt. Azt hittem, hálás leszel nekem. Úgy érzem, mintha neheztelnél ránk, hogy nem vittük semmire”, mondta anyám, aki nem kegyelmezett nekem még a halála előtt sem, holott semmit sem kértem számon tőle, rég túl voltam azon, hogy bármit is számon kérjek rajta.

Hiányzik anyám kacagása, merthogy apám becsstelen nőügyei és eltitkolt pénzből való mulatozásai ellenére, melyek időnként szomorúvá és veszekedőssé tették, alapvetően vidám természetű volt. Amilyen könnyen tudott sírva fakadni, éppoly könnyen és vidáman tudott kacagni is, nem harsányan és közönségesen, a harsányság és közönségesség nem fért bele polgári neveltetésébe, e két tulajdonságért megvetette a környezetében élőket, lett légyen bárki is az illető. Szinte egészen átlényegült kacagás közben, angyalivá vált az arca; emlékeimben ez a szelíd és a haláltusája közben elgyötört arca marad meg örökre. „Ne fényképezze a haladokló édesanyját! Ne ez a kép maradjon meg magában róla!”, mondta az intenzív osztályon az ápolónő, ennek ellenére számos felvételt készítettem a még-itt-lévő, távozásra készülő anyámról a telefonommal. Végtére a Halált akartam lencsevégre kapni, ahogy ott ül láthatatlanul, mégis ráérősen anyám kórházi ágyának szélén, fogja a kezét, és várja, mikor viheti végleg magával. Megdöbbenő tapasztalatom-má vált, hogy mily elszántsággal bujdosnak, menekültek apám és anyám is a Halál elől, legszívesebben, ahogy a mesékben szokás, kitették volna a lakásajtóra: „Holnap gyere!”

Anyám kacagása emlékeztetett apja sógornőjéére, szegény asszony, miután családjával hazatért Ausztriából, épp abban az esztendőben, amikor kétszázezer magyar arrafele vette az irányt, ahonnet ő repatriált, műstoppolásból és virágárulásból igyekezett kiegészíteni szűkös családi kasszájukat. Férje kémelhárítóként szolgált a hadseregben, karpaszományos volt, mivel duhajkodásért lefokozták tisztí rangjából, a háború végeztével emigrálniuk kellett az oroszok elől. Miután hazajöttek, segédmunkából élt évtizedeken át, nehezen viselte sorsát, és duhaj természete miatt sokáig rendőri felügyelet alatt is állt. Gyanítom – ma már az idősebb nemzedéket leszámítva – kevesen értik a „műstoppolás” szó jelentését. Számunkra, akik jobbára csak az örökölt ruházat vagy a szocialista konfekcióipar igénytelen és szármalmas öltözete között választhattunk, felértékelődtek a ruhásszekrényekben évtizedek óta őrzött öltönyök, vasalt élű nadrágok, kiskosztümök, gypjű pulóverek, flanelingek, a Belgiumba emigrált bácsikámtól csomagban kapott, mások által levetett göncök; ezek nem ritkán egy kis „felújításra” szorultak: parányi lyuk, láthatatlan szakadás tűnt el Emma néni szorgos kezei alatt. Kertjére néző ablak előtt állt egy ormóttan asztal, melynek sarkához egy nagyító volt rögzítve, körös-körül megannyi cérnagomolyag, szövetdarab, tüsdoboz, gomba alakú stoppolófa, szemüveg; Emma néni a nagyítón át vizsgálta és javítgatta a szöveten vagy más anyagon esett „foltot”, melyet nem neveznék szégyenfoltnak, sokkal inkább a szegénység örökösén eltüntetendő jelének. „Ne félj, fiacskám, senki sem fogja látni ezt a kis lyu-

kacsát a pulóvered ujján, nyugodtan csaphatod a szelet a fruskáknak!”, mondta Emma néni, akinek a szemüvege az orrbegyére csúszott le. Emma néni varázsló volt, „csak egy-két öltés és volt lyuk, nincs lyuk”, mondta nekem, s miközben a nagyító lencséjén keresztül nézte, miként szalad a tű a szakadás egyik pontjától a másikig, majd vissza, halkán kacagott, hogy sikeresen elvégezte a „restaurációs munkát”. Ma már tudom, hogy a műstoppoló pontosan olyan gondos és hasznos munkát végzett, akár egy műemlékvédelemben tevékenykedő restaurátor: erről is meggyőződhettem, amikor szabad szemmel akartam megtalálni a néhány perccel előbb még látható lyuk vagy szakadás helyét. Néha arra is tett célzást, hogy az emberek közti szakadást egy nála elhivatottabb műstoppoló, az Úr Krisztus Jézus képes eltüntetni, s noha fogalmam sem volt róla miképpen képes erre, csakis úgy képzeltem el, hogy Krisztus olyasvalaki lehet, mint a körzetorvos, aki olykor injekcióstűvel szúrt a karomba, aminek viszont néhány napig látható nyoma maradt. „Emma egy kicsit hibbant, még a virágokkal is beszélgetni szokott. Az emberekkel alig, de a virágokkal igen”, mondta anyai nagyanyám, aki gőgösen lenézte sógor-nőjét, amiért reggelente biciklijével kosarakban hordta a vágott virágokat a piacra, azt sem bánta, hogy rendszeresen megbüntetik, mert engedély nélkül árulta tulipánjait és rózsáit. Kacagott a világon; miután Ausztriában elveszítette a kislányát, és a repatriálásuk alkalmával szerette volna exhumáltatni és áthozatni a gyermekét, s ezt a kívánságot megtagadták tőle, kizárólag a kis lyukakkal diskurált és a virágokkal trafikált. Emma nénihez havonta küldtek szüleim kölcsönt kérni, s ilyenkor mindig dugott a zsebembe egy papír tűzest, és a pulóveremre vagy az ingem gallérjára tűzött egy picinyke rózsát, amitől úgy néztem ki, mint egy gavallér: „Így ni, bolonduljanak érted a fruskák!”, mondta, és kacagni kezdett a kitűzött kis rózsa látványán és megszeppent fizimiskámon. Stoppolt pulóver és illatozó vörös rózsá: mondhatni gyermekkorom létszimbólumai voltak. Tavasztól őszi mámorító illat lengte be virágoskertjét; ócska, kitapodott bőrcipőben lépdelt az ágyások közti keskeny sávban, egy-egy virág felé hajolt, megszagolta, s én naiv, azt hittem, rögtön meg is csókolja, ahogy anyám szokta volt az arcomat. „Olyan kislányos pofid van fiacskáim”, mondta anyám, és kacagott megállapításán, én viszont jobban szerettem volna, ha már tíz évesen is olyan nagy bajuszom nő, akár anyai nagyapámnak, vagy olyan bozontos szakállam, akár az egyik bácsikámnak, aki leginkább egy zsidó rabbira hasonlított, s amikor ezt szóvá tettem, megneheztelt rám, mintha szitkozódtnam volna. Egyszer nagyobbik lányom meglepő kérdéssel fordult hozzám: „Mondd, apa, te öregebb vagy, mint nagyapa?”, „Miből gondolod kicsim?”, „Mert neked nagyobb bajuszod van” –; s amikor Lisszabonban tanult egy fél évet, és meglátogattam őt, diáktársai azt kérdezték tőle, hogy a nagyapja vagyok-e, mert arrafelé csakis a nagyapáknak van ilyen bajuszuk. „A bajusz a magyar ember méltósága”, mondta idős lelkipásztorunk, akinek nem volt olyan tekintélyt parancsoló bajusza, mint nagyapámnak, éppen csak megpederni tudta, s mi kacagtunk ezen a hívságos gesztuson, viszont annál emberesebb hangon recitálta a zsoltárokat, ujjával nagyobb tempót diktálva, mert nem szerette, ha az Urat szólító, hozzá fohászkodó zsoltárokat „elnyújtják, mint a rétestésztát”. Úrvacsoraosztáskor és a temetéseken is az ő hangja csengett a legércesebben; lányaim később is mindig szóvá tették, ha a gyülekezetben „nyújtják a rétestésztát”, és jó szívvel emlegettük lelkipásztorunk mondását.

Hiányzik nekem az a *jelenlét* (esetünkben jóval többet mond el ez a szó, mint a fellépés), mellyel anyám bárhol és bármikor sajátos „aurát” teremtett maga körül. Kevesen tudtak olyan határozottan, az éppen aktuális élethelyzethez alkalmazkodva, a hangnemváltásokat időben megtéve, visszafogott vagy széles gesztusokat váltogatva, egy finom kézmozdulattal mások véleményét elutasítva és az elutasító viszontválaszt elhárítva jelenvalóvá tenni a személyét, mint az én alacsony termetű, apró tánclépésekkel tipegő anyám. „Ja, fiam, anyád igazi úrikisasszony volt. A nővéremmel mindig fenemód előkelő társaságban forgott kislánykorától fogva. Kényeztették, és ő kényeskedett is eleget”, mondta anyai nagyanyám, aki évtizedeken át irigykedve vette tudomásul lánytestvére urizálását, irigysége olykor komikus durcáskodásba, olykor meglepő viszálykodásba torkollott. „Ugyan, ugyan anyuka, butaságokat beszélsz megint. Sosem nyafogott, csak te nehezen viselted a lányod határozott fellépését”, mondta anyai nagyapám, ellentmondva feleségének, aki azonnal durcás képet vágott, és tüntetőleg faképnél hagyta férjét, aki kezével legyintett a gyermeki viselkedést látva. Ha kellett, egy névestéről vagy baráti vacsoráról, nyugdíjas klubban rendezett mulatságról szándékosan elkésett anyám, igaz csak pár percet, mert apjától a pontosságot tanulta, éppen csak annyit késett, hogy ő legyen a társaságba legutolsónak érkező, hogy mindenki észrevegye belépőjét. Ez az időskorban felvett szokása éppoly mulatságosnak tűnt, mint az egyik köztisztelőben álló aggastyán presbiter feleségéé, aki mindig az istentiszteletre hívó harangozás után érkezett a gyülekezeti terembe, széles karimájú kalapja, marokba fogott pár bőrkesztyűje, báli kistáskája feltűnést keltett, s mielőtt elfoglalta volna az első sorban a helyét, a körötte ülőknek kesztyűjével integetett, „pá drágám!”-mal köszönt, úgyhogy a lelkésznek várnia kellett az igehirdetés kezdetével. Anyám szegénységünk idején is figyelmesen válogatta meg, válogatta össze szegényes, de mégis elegáns ruházatát, ennél fogva még a nála tehetősebb asszonyok is kénytelenek voltak dicsérni finom ízlését. „Tudod fiacskám, egy nő nem hivatkozik, de nem is szürke kisegér, nem hivatkozón csábító, ellenben nem is rejt el értékeit. Óh, az asszonyok nem figyelnek eléggé magukra, a munkára és a fáradtságra hivatkozva hanyagolják el magukat. Nincs önérzetük és büszkeségük”, mondta anyám, akinek önérzetébe és büszkeségébe oly sokat rondított bele apám. „Egy nő idővel elveszíti szépségét, fiatalságát, de nem veszítheti el soha a tisztességét és önérzetét”, mondta anyám, ezt az életvezetést meghatározó véleményét adtam át örökségként a lányaimnak.

Született színésznő volt, mondogattam is mindig, úgy tudott tüsténkedni a konyhában vagy vendégségben, a sajátjai vagy idegenek között, hogy nem lehetett nem rá figyelni. Valósággal kikényszerítette, hogy mindenki csakis rá figyeljen, lehetett valaki okosabb, tapasztaltabb, módosabb vagy idősebb nála, miután pillanatok alatt felmérte a helyzetet, úgy terelte a beszélgetést, hogy rá kellett figyelni, még ha nem akartuk is. Lehetett szó bármiről, ha úgy vélte, kimaradt a társalgásból, vagy nem ő áll a középpontban, kéretlenül is beleszólt az aktuális témába, kifejtette véleményét, de úgy, hogy ne váljon a multság tárgyává, átvette a szót, s olyan terepen igyekezett mozogni, ahol otthonosnak hihette magát. Ha másként nem tudta a maga oldalára billenteni a mérleg serpenyőjét, egy tálca sós vagy édes süteményt tett a vendégek elé, borral kínálta a férfiakat, csak hogy figyelmességét

dicsérjék udvariasságból, amit hálásan megköszönt, s máris nyeregben érezte magát az én született színésznő anyám, mert a családi receptet kezdte el mondani, részletekbe menően, vagy a gáztűzhely előnyeit ecsetelte. „A csirkét nem is lehet olyan ropogósra sütni, csak a lerben. A múltkor, fiacskám, hogy a feleséged sültjét néztem, hóka maradt. A villanytűzhely alkalmatlan a sütésre”, mondta anyám, s lányaim osztották a véleményét, imádták a sült csirke vörösesbarna bőrét, amit én a tányérom szélére félretoltam, ők pedig egymással versengve lopták el onnan.

Már özvegy volt és bottal járt (igaz, csak odahaza, az utcán sosem használta volna, hiúságból), kínzó fájdalmak gyötörték az ízületeiben, és a világ számára sem volt semmi lényegi mondanivalója azon kívül, hogy mennyire nehezen viseli el apám hiányát, de mindezt úgy tudta előadni, hogy azonnal magára vonta a figyelmet. Ha elakadt a szöfűzésben, ha kifogyott a mondanivalóból, emlékezőtehetsége sietett segítségére, századjára is elismételt egy történetet, melyet mindenki ismert, s ha változtatott rajta valamit, lányaim szövé is tették, mint egykoron én apámnak, ha eltévesztette a nekem mondott mesét. Ha nem figyeltek rá, miként végső stádiumában a szociális otthon lakói tették, ugyanis gögösnek és elzárkózónak vélték, megsértődött, és látványosan visszavonulót fűjt, duzzogott, dehonesztáló megjegyzésekkel illetett másokat, végül gyermeki zsarnoksággal pityergett, hogy vele foglalkozzanak.

Amondó vagyok, hogy apám egy egész életen át tartott tőle, nehezen viselte az „úrikisasszony” szokásait és rigolyáit, holott nagyapám fél évszázados házassága után is azt hangoztatta a szeretetről, hogy az nem más, mint együtt megöregedni és megszokni a másik rigolyáit. Anyám megkövetelte apámtól, hogy: a családi ünnepeken is öltönyt vegyen és nyakkendőt kössön („Anyátok meg akar fojtani”, mondta nevetve apám); kibokszolja a cipőjét; szövetzsebkendőt hordjon a zsebében; ne káromkodjon, mint egy kocsis; ne beszéljen vele gorombán, ahogy a „prolik szoktak” (anyám meggyőződése volt, hogy a prolik már csak ilyenek). Felsőrolni sem tudnám anyám elvárásait, melyek minden időben záporoztak ránk, s egy idő után már én sem voltam vevő rájuk, holott tudtam: igaza van. „Apja lánya”, mondta apám, és lemondóan legyintett kezével, egyszerűen meghajolt akarata előtt, de nem hódolt be neki. Gyanítom, anyám megszámlálhatatlanul sok elvárása elől menekült apám az anyámnál egyszerűbb nőkhöz, a borissza kollégákhoz; apám nem tudta palástolni, ha rövid ideig is egy társaságban volt velük, s nem is a rúzsfoltos ingnyakra, a szájából áradó alkoholszagra gondolok, hanem a mámoros állapotában szokásos hetvenkedő beszédmódjára. Ilyenkor legyűrte kisebbrendűség-érzetét, elvesztette gátlásait, s minden elvárásnak ellentmondott, „csakazértis”, „miheztartás végett”, hogy anyám orra alá borsot törjön, a színésznőt megírkassa, mert tudta, hogy anyám gyűlöl mindent, ami közönséges, alpári vagy sérti a jómodort. „Szarok az úri szokásokra, a jómodorra, arra, hogy folyton oktatsz engem, másokhoz hasonlítgatsz”, mondta hetvenkedve ittas apám, ilyenkor behúztam a nyakam és igyekeztem eltűnni, mint a kámfor, tudtam jól, hogy a vita végén az én nyakamba hullik minden sértés és gorombaság, mert részrehajló voltam, anyám pártjára álltam kiszolgáltatottsága okán.

Fényképek garmadáját pakoltam két nagyméretű szatyorba, hogy a garmadából később kiválasszam a rá legjellemzőbbeket, ám ahogy lenni szokott, a halála

utáni „összepakoláskor” leültem egy fotelbe, s egy fényképekkel teli fiókot vettem az ölembe. „Ülj az ölembe, kicsi fiam, mint régen, amikor még valóban kicsi fiú voltál!”, mondta anyám, noha már felnőtt ember voltam, s nem igen akaródzott törekeny anyám ölébe ülni: szégyenből és féltésből. A fényképek utóélete akkor kezdődik, amikor a rajtuk látható Alany már nincs közöttünk, s nem-itt-létében is egy-egy történetet mond el annak, aki ismeri azt az életszituációt, amelyben a fényképfelvétel készült, mégis egészen más távlatból látszik minden; a dolgok egyszerre veszítenek jelentőségükből és nyernek új jelentést: a *már-nem-itt-van* jelenlét, a *volt-vagyok* egzisztenciáját közvetíti. Ha időm volna, gondoltam, egyenként szétpakolni a garmadányi fényképfelvételt, beterítve velük a szobák padlózatát, és egy általam tetszés szerint választott szempontból sorba raknám őket, a volt-vagyok létezése egyszerre mondaná el a múltat és azt, amit a képeken eleve túlélésnek szánt jelenlét önmagáról mond. S bárhányszor változtatnék a sorrenden, újabb élettörténeteket mesélhetnék el, egészen addig adva életet az újabb variánsoknak, míg gyermeki módra félre nem söpörném a kirakós játék elemeit, és az enyészetnek dobnám valamennyit. Sok lomot azonnal az enyészetnek adtam át, zsákokba gyűrve vittem le a szemeteskukába, ám ezt a garmadányi fényképfelvételt megőrizni szándékoztam: vizuális emlékiratként. A több nemzedék emlékeit és emlékezetét magába foglaló családi archívumból sok dokumentum hiányzik, vettem tudomásul anyám fényképeit lapozgatva, az a néhány fénykép, mely déd- és nagyszüleim, ismerősök és ismeretlenek életéről tanúskodtak, nem mutatkozott elegendőnek saját élettörténetük elbeszélésére, csak mint „részecske” kapcsolódtak szüleiméhez. Anyám halála azzal is szembesített, hogy nem maradt több hiteles tanú, aki tanúságot tehetne a képeken látható rokonok és idegenek kilétéről, családtörténetünkben játszott jelentős vagy feledhető szerepéről. Anyám régebben szerette elővenni a fiókokból a régmúltat őrző fényképeket, s én szomjasan ittam az általa elbeszélte történeteket, emlékezetembe ívódtak, leülepedtek, de hogy évtizednél is régebben hallottam őket, némelyik feledésbe veszett, s úgy néztem az „idegen” emberek fizimiskáját, mintha soha semmi közünk nem lett volna hozzájuk, pedig tudom, hogy anyám pontosan meg tudta nevezni őket, név szerint beazonosította mindegyiküket, és egy-egy kacajjal kísért történetmondása engem is felvidített. Anyám kacaja zenei kíséret volt a fényképekről mondott történethez; kacaja, akárcsak a mesehősöké, nem gúnyos, nem zavarba ejtő, nem kárörvendő volt, épp ellenkezőleg, olyasfajta természetességet, egyszerűséget árasztott, mintha az élet normális rendje néhány tételmondatban vagy példázatban elmesélhető volna. Anyám nem volt bonyolult lélek, noha hétköznapi színi előadásait hatásosnak mondhatnám, belépői és jelenetei egy évtizedek alatt mindinkább szomorúvá váló asszony vergődéseiről s csak olykori önfeledt pillanatairól szóltak: ezt látom a fényképeken. Kacagása teljesen váratlanul fordult át pityergésbe, majd visszanyerte kedélyét; nagyon későn értettem meg, hogy e különös hangulatváltásnak nincs más oka, minthogy egy-egy történet elbeszélése közben hirtelen felrémlett benne egy, a történethez tartozó szomorú epizód, ám a túlélőösztöne természetesen lendítette át a holtpontra, s nyomban kedve támadt énekelni, mintha az egész élet egy olcsó operett volna, melyben könnyed tánclépésekkel lehet haladni valami boldog végetérés felé. „Kicsi fiam, ne töprengj annyit felesleges dolgokon! Ne

emészd magad! Hidd el, kicsi fiam, minden megoldódik az Úr akarata szerint. Erős vár a mi Urunk!”, mondta anyám, aki sohasem igyekezett túlbonyolítani az életét, megtette ezt apám helyette is, emiatt anyám gyanakvó volt apám elbeszéléseivel szemben. „Ha örökké csüggednék apád füllentései okán, előbb-utóbb megzavarodnék. Annyi, de annyi fájdalmat okozott nekem az elmúlt évtizedekben, csoda hogy nem bolondultam meg”, mondta anyám, „hidd el, nagyon hiányzik ennek ellenére is”, mondta az egyedülletet nehezen viselő anyám. Ilyenkor megesett rajta a szívem panaszai hallatán, de lélekben felkészültem a következő jelenetére, nehogy meglepetésszerűen érjen. „Bácsikád, amikor hordágyon vitték a mentősök, a Csárdáskirálynőből énekelt egy részletet, ez volt a hattyúdala”, mondta anyám, aki a szociális otthonban is hangosan szerette hallgatni az operetteket és műdalokat, azt sem bánta, ha másokat zavar ez az egyszemélyes mulatozása.

Egy alkalommal, hogy ráértem a garmadányi fényképfelvétel között „turkálni”, semmi különös célom nem volt, találomra vettem a kezembe képek tucatját, meglehetősen vegyes érzések kerítettek hatalmukba; a múlton hatalommal bíró képek egy jelentős része ugyanis érdektelen felvétel volt. Anyámban inkább a mindent megörökítés szándéka munkálkodott, semmint esztétikai vágy, ezért aztán előttem ismeretlen városokban lekapott utcarészleteket, tűzfalakat, templomtornyokat, kapukat, valamilyen kiránduláson látott erdőrészeket, nádassal övezett tavat, virágágyásokat, a nyugdíjas klub rendezvényein résztvevő ismeretleneket örökített meg: ezek nem túlságosan sokat vagy semmit sem mondtak számomra. „Anyád, akár egy gyerek, ha fényképezőgépet kap, összeviszsa kattingat”, mondta csipkelődve apám, s hogy mennyire igaza volt, most láttam igazán, hogy belevesztem a fényképek garmadájába. A rosszul exponált felvételek homályossága, a testrészek hiányossága (fej nélküli emberek, félbe vágott alakok) dühítő volt, némelyik képet dühösen téptem ketté, némelyiket a szemetesbe dobtam. „Pénzkidobás az egész”, mondta apám, amikor anyámmal újránézegetve a felvételeket, közös élményeiket idézték, s anyám kacagott apám szemrehányó megjegyzésén, restelkedésnek nyomát sem fedeztem föl arcán. Ezek a képek éppolyan rendezetlenségről, szétszórtságáról, megfontolatlanságról tanúskodtak, mint amilyen anyám élete volt. Hogy az általa készített fényképeket nézegettem és kettejük élettörténetét felelevenítettem, nem láttam egyéb következetességet anyám életében, mint a család mindenáron való egyben tartását: ezen mesterkedett, s ügyesen leplezte önmaga előtt is apám kilengéseit, ám gyakorta mondott magában történeteket, amikor úgy vélte, senki sem látja. „Talán az első nőügyekor kellett volna kitenni a bőrröndjét az ajtó elé. Megszántam, meg aztán a közösen szerzett otthonból mégsem dobhattam ki”, mondta anyám, aki, hogy elhessegesse fájdalmas élményeit, melyek mélyen beleívódtak idegeibe, múlhatatlan sebeket ejtettek szívén, házasságuk korai emlékeivel vigasztalta magát, s unokáinak igyekezett szebb képet festeni a valóságnál, nehogy életkedvüket szegje; nekem jutott a retusálás kínos művelete az emlékezés óráin. Megvolt benne a szándék a fölülírásra, a rosszat jóra való átlazúrozásra, végtére is önmagát mentette. „Az édesanyja menthetetlenül arra az útra lépett, ahonnan nincs többé visszaút”, mondta az ügyeletes orvosnő, és annak a két és fél éves fiúcskának a riadt arca rémlik föl most bennem írás közben, akivel azt közölték, hogy az éppen megszületett fiútestvérét magukkal vitték az angyalok. Sokáig bír-

kóztam álomban az önző és testvérgyilkos angyalokkal, s éppoly gyilkosnak véltem őket, mint amilyen kegyetlen gyilkosok a mesebeli tündérek. Anyai nagyapámtól sem hallottam soha semmit az angyalokról, azt hiszem, istenhívő létére is mellőzte az angyalok dicséretét; dús, fehér bajusza alatt mosolygott egyik fia megjegyzésén: „A nők arcán angyali mosoly ül ki, amikor az élvezet csúcsára jutnak.” Óh, ő mindig mosolygott a bajusza alatt, és mélyen hallgatott, amikor a fiai a nőügyeikről beszéltek, hencegtek; részben szemérmes természet volt, részben túl öreg ahhoz, hogy hajdan volt nőügyeit feltárja. „Nekünk az orvos receptre írja föl a szeretőket”, mondta nagyobbik fia, az idegenbe emigrált bácsikám, „érdekes módon nekem a vérnyomáscsökkentőt írja föl”, mondta nagyapám, és mi férfiak, mindannyian sírva neveltünk megjegyzésén. Anyai nagyapám megtestesítője volt a szemérmességnek, „úri ember hallgat a nőügyeiről, ezzel tiszteli meg kedvesét”, mondta, de nem volt képmutató. Sohasem káromkodott, sosem mondott kétértelmű vicceket, ezeket elhárítani igyekezett egy csendes, de határozott figyelmeztetéssel, sohasem ítelt vagy szólt meg másokat, mint tette nagyanyám oly könnyedén. „Minden családban van fájdalom, gond és megannyi titok is, de Isten a családnál jobb közösséget nem talált ki az emberek együttélésére”, mondta nagyapám, és szavát követve gyermekei sohasem váltak el, noha lett volna rá elég okuk. Egyedül a háború utáni meghurcoltatását és évtizedekre szóló megbélyegzését panaszolta föl, mert nehezen viselte, hogy megbélyegzett lett: politikailag megbízhatatlannak nyilvánított. „Ott voltam Erdély visszafoglalásakor az orosz fronton, életben maradtam a szibériai kőbányában, ahol sokan meghaltak, és mégis bélyeget viselek, mintha szégyenkeznem kellene a haza szolgálataért”, mondta nagyapám, s cseppet sem vigasztalta, hogy a kilencvenes évek elején „rehabilitáltak”, és csekély összeget kapott kárpótlásként a hadifogságban töltött évekért. „Hogyan lehetne kárpótolni huszonhét hónap távollétet a családtól?”, kérdezte nagyapám, aki egész életében tisztességgel szolgált jó hivatalnokként és család-apaként és presbiterként, és nem kívánt bosszút, mint aminek ő áldozatául esett. „Hálával tartozok az Istennek, hogy életben maradtam, és nagyanyád összetartotta a családot távollétemben”, s hogy élete végéig ne fogyjon ki a megpróbáltatásból, józan esztét veszített nagyanyámat ápolta haláláig. „Visszaadtam neki valamennyit szolgálataért”, mondta nagyapám, s két kezét a háta mögött összefonta a megtörhetetlenül szolgáló bajuszos ember, aki egy hónappal élte túl a feleségét, akivel együtt öregedett meg, és megszokta a rigolyáit.

szemle

A mezőgazdálkodás vége

ORAVECZ IMRE: *ÓKONTRI*

Oravecz Imre „faluregény”-folyama, a sorozat harmadik, úgy tűnik, befejező darabjával, amely a (talán nem igazán megkapó) *A rög gyermekei* változatot rögzítette végleges főcímként, *majdnem* szimmetrikus szerkezetet tár fel a mintegy száz évet felölelő cselekmény, az Árvai- (illetve egy időre, minthogy Amerikában *lebull az ékezet*, Árvai-) család története mögött. Míg az *Ondrok göndre* (2007) az Amerikába való kivándorlás melletti döntéssig vezető utat, a *Kaliforniai fürj* (2012) pedig a kivándorlást, a letelepedést és a visszaköltözésről való lemondást meséli el (és látja el szilárd alapokon nyugvó narratív indoklással), az *Ókontri*ban Árvai Steve/István repatriálását követi nyomon az elbeszélő. A '30-as évek nagy gazdasági válsága nyomán, részint talán annak egyik gazdasági-egzisztenciális következményeként megszülető elhatározás 1938-ban, Ausztriának a náci Németországhoz való csatlakoztatása alkotta történeti kulisszák előtt valósul meg, Árvai István megérkezik Szajlára és (eredeti szakmájáról lemondva) megérkezik a mezőgazdálkodáshoz. A trilógiát azonban végül egy újabb, kissé talán sietősen előadott kivándorlás zárja le, Steve/István családjával együtt Ausztriába menekül az 1956-os forradalom leverésének napjaiban, vagyis: a cselekmény koherenciáját nem a kivándorlás–letelepedés–visszatérés ciklusa, hanem az otthon kényszerű elhagyásának ismétlődései által szabott ritmus adja, a rög gyermekeinek generációkon keresztül húzódó, szándékaikkal vagy terveikkel ellentétes, ám rendre racionálisan megalapozott képtelensége a meggyökeresedésre.

Ezt a tragikus, bár szerencsére nem sulykoltan előadott tragikus mintázatot ismétlődések és tükörszimmetrikus ellentétek rendszere támasztja alá az *Ókontri* szorosabban vett cselekményében is. A már Amerikában született Árvai Steve-et az említett gazdasági, valamint egzisztenciális körülmények (első családjának szétesése) terelik vissza gazdálkodó szülei életformája, az óhaza állítólag jobb (mint később kiderül: gyengébb) minőségű termőföldje iránti szülői nosztalgia pedig a hírből is alig ismert Magyarország felé – szorosabban viszont az, hogy az apai örökség szétdarabolódása miatt nincs kilátása arra, hogy megfelelő földterület szuverén művelője lehessen, vagyis pontosan ugyanaz, ami az előző generációt a kivándorlásba kényszerítette. Ekkor már ő lesz az, aki az Amerikát „életben tartó” marhatartás mellett érvelő apja groteszk szónoklatát végighallgatva („a marha a múlt, a jelen, a jövő”) szembefordul a szülői autoritással, és új gazdasági tervet készít (amivel egyben vissza is tér egy korábbi gyakorlathoz), ő is megkíván és be is szerez egy biciklit, majd egy motorbiciklit Szajlán, és a regény a későbbiekben is jó-néhány alkalmat kínál az olvasó számára arra, hogy ismétlődéseket azonosítson a fiú és az apa vagy akár a fiú és a nagyapja között (Steve történetének egyik csúc-

pontja az a jelenet, amikor, fia születését követően, egy dombtetőről tekint végig az óhazában felépített otthonán és birtokain, és amely akár Idős János baljós álombeli repülését is felidézheti az *Ondrok gödréből* – az ilyenek egy része a szereplők számára sem marad felismeretlenül. Magáról a hazatérésről is elmondható, hogy az bizonyos értelemben tükrös ismétlése az Amerikában egyre nyugatabbra hatoló apa utazásának. Értelemszerű, hogy az *Ókontri* nem szentel figyelmet még egyszer Amerika keresztülseelésének, ezúttal keleti irányban: most a (Nyugat-)Európát apjához hasonlóan térképpel a kezében végigvonatozó Steve útjának állomásaira kerül a hangsúly, bár sajnos nem azzal a megkapó, érzéki részletességgel, amelyet az előző regény Kaliforniába vezető utazásából ismerhet az olvasó.

Noha Steve ugyanolyan tettekre, ügyes és sikeres gazdának bizonyul az óhazában, mint a felmenői, az ő története mégsem tükrözi teljesen szimmetrikusan azokét, ami éppen a szerves családi kontinuitásmintázat vonatkozásában igazán látványos. A regény lényegében egy olyan család szétesésével kezdődik, amelyet Steve egy mexikói feleséggel és annak nem vele nemzett fiával alkotott. A házasságtörésen kapott nő eltűnése után Steve sokáig egyedül neveli a később az óhazában már várható módon rendre cigánynak bélyegzett fiút, ennek a (talán önéletrajzi vonatkozásokat is hordozó) apa-fiú kettősnek nagy teret szentel a regény, például a családi intimitás nagyjeleneteinek egyikét is. Szajlán ugyan születik egy saját fiú is a második, magyar feleségtől (1943-ban, vagyis Oravecz Imrével azonos évben), de ez a család nem tervez további „szaporulatot”. Steve ráadásul szexuális értelemben is esendőbbnek, illetve inkább balszerencsésebbnek mutatkozik, mint az elődök: a regényben első alkalommal az első feleség házasságtörésének, utolsó alkalommal pedig egy szexuális kudarcnak a színhelyeként bukkan fel a házastársi hálószoba, a második házasság nem szerelmi indíttatású, mindenekelőtt pedig Steve viszonylag hosszú ideig magányos (és ennek van bizonyos következménye a regény narratív arculatára nézvést is – erről később).

Általában véve is fontos és nem minden kockázatot nélkülöző tétje a regénynek, hogy miként oldja meg annak a tükörszimmetriának (ha ez ugyan az) a megjelenítését és feldolgozását, amely a kivándorlás és a visszaköltözés között óhatatlanul keletkezik. Nyilván nem érdemes szem elől téveszteni azt, hogy ennek a regénynek a főhőse Amerikában született, és nem rendelkezik közvetlen tapasztalattal (eleinte közvetett sem nagyon) szülei hazájáról. Ezt a regény különböző eszközökkel hangsúlyozza is, például kulturális közterek alkalmazásával (Steve kedvenc reggelije természetesen a juharszirupos palacsinta), illetve azzal, hogy – különösen a cselekmény még Amerikában zajló szakaszának ábrázolása során – szokatlanul nagy figyelmet szentel az előadott jelenetek nyelvének és akár a szereplők aktuális belső nyelvhasználatának. (Aligha létezik olyan kultúrafogyasztó, aki ne akadt volna már fenn több helyszínen játszódó vagy különböző nemzetiségű szereplőket felvonultató regények vagy filmek esetében, márpedig ilyenekből nem kevés van, azon a gyakran ignorált kérdésen, hogy valójában milyen nyelven szólalnak meg abban a jelenetben, amelyet a szöveg az egyik lehetséges nyelven ábrázol. Oravecz regénye ebből a szempontból – is – példásan realista. Még akkor is jelzi, hogy például Steve és az idősebb fiú, Georgie angolra váltanak egy párbeszédben, amikor magát a párbeszédet magyarul adja elő.) Nem túl meglepő, hogy

mindenekelőtt a különféle idiómák kínálnak alkalmat a nyelvek közötti (akár: kulturális) távolság érzékeltetésére. Az egyik ilyen párbeszédnél Steve apjáról ki is derül, hogy „nagyon szerette az idiómákat” (itt a narrátor végzi el a fordítás munkáját), amikor pedig Steve úgy dönt, elpusztítja amerikai életének emlékeit, és meggyújtja „még azt a még mindig illatos, piciny, fehér horgolt kosárkát is, amelyet a feleségétől kapott udvarlása idején a születésnapjára”, az elbeszélő közbeveti, hogy „nem örült volna neki, ha már akkor ismeri a magyar *kosarat ad* kifejezést”. Ez természetesen különös mértékben fontos egy olyan regényben, amelynek nyelve (akárcsak az előzményeké is) előszeretettel építkezik idiómákból, ami hol valamiféle személytelenséget kölcsönöz az elbeszélés nyelvi világának (és időtlenséget – Oravecz regénytrilógiájában távol tartja egyfelől az archaizálás kísértését, másfelől talán a mainak hangzó beszélnyelvi elemek egy részénél arra tehet figyelmessé, hogy nem is annyira maiak), hol pedig valamiképpen az ábrázolásmód (és talán az ábrázolás tárgyának – hiszen a regényben mindig a nyelv is tárgya az ábrázolásnak) kulturális beágyazottságára irányítja a figyelmet.

Mindazonáltal nemigen, még a fenti észrevételek ellenére sem lehetne azt kijelenteni, hogy a kivándorló Amerika-tapasztalatának bemutatásában rejlő kihívások minden tekintetben hasonlóak a hazatérő Európa- és Magyarország-tapasztalatának bemutatása által támasztott feladatokhoz, legalábbis egy magyar regényben. Oravecz főhőse itt az a feladat hárul, hogy tárgyasítsa egy valamiképpen *idegen* perspektívát, melyet Magyarországra irányít, amely azonban mégsem oly módon idegen, mint a *Kaliforniai fűrj* főhőse számára volt Kalifornia vagy éppen az amerikai demokrácia mindennapjai. Az ez utóbbira való rácsodálkozás tükrös ellentéte ismétlődik meg (itt is helyenként kicsit didaktikus módon) Steve magyarországi élményeiben: a magyarul beszélő utast tegező határőrben, a politikai gyanakvás különféle gesztusaiban, a falusi közélet antidemokratikusságán való ismételt felháborodásokban vagy a vonatkozó értetlenségben és így tovább. Ennél talán érdekesebbek a hazai tájra vetett pillantásai, már csak Steve (és Oravecz) hasonlítási eszköztára miatt is: meghökkentő, de egyben revelatív is, amikor a budai hegyek Budaörsnél felbukkanó kopár oldala Dél-Kaliforniára emlékezteti; vajon felvetette már valaki ezt a tulajdonképpen tényleg nem teljesen megalapozatlan hasonlóságot? A legtanulságosabb minden bizonnyal az, hogy Oravecz, még ha nem is konzekvensen, de megkísérli valamiféle „résztevő megfigyelői” pozícióba helyezni Steve-et. Ez a leglátványosabban természetesen akkor válik észlelhetővé, amikor a főhős tulajdonképpen valóban valamiféle látens etnográfusként ismerkedik a magyar falusi élet szokásaival például a karácsony megünneplésekor vagy saját házasságkötése alkalmából, de talán általánosságban is elmondható, hogy a Szajlára való visszatelepülés elbeszélése az újra, illetve először fellelt sajátának, az olvasó számára elvileg ismerősnek (?) az *idegenségét* is meg tudja nyilvánítani. Szép feladat volna egy részletesebb elemzés számára ebben a vonatkozásban (és természetesen nem rögtön különbségeket előfeltételezve) összehasonlítani az *Ondrok gödre* és az új regény faluábrázolását. Az alábbi, megkapó részlet egyenesen a „szemlélő” pozícióját kínálja fel a falu közösségi tereinek értelmező érzékeléséhez, oly módon azonban, hogy eldöntetlenül hagyja, vajon a narrátor irányítja ebbe a pozícióba a főutca felé haladó hőst, vagy éppen ez utóbbi tudatának a köz-

vetítéséről van szó, vagyis arról, hogy az éppenséggel nem tekinti külső „szemlélőnek” magát: „Szeptember vége volt, langyosan süttött az őszi nap. A fecskék már régen elmentek, elvirágozott a kiskertekben a mályva, és a patakparti akácfákról eltűntek az alvó éjjeli pávaszemek. Csend honolt a portákon. Az utcákon se kocsi, se gyalogos. Ha nem lettek volna tisztára söpörve, és a szemlélő nem tudta volna, hogy az Úr napja van, azt hihette volna, hogy járvány végzett a lakosokkal, vagy elmenekültek valami veszedelem elől, olyan kihaltak tetszett a falu.”

Mindazonáltal az elbeszélő (vagy a Wayne C. Booth által „implicit szerzőnek” elkeresztelt instancia) nem mindig, nem feltétlenül hagyja határozott értelmezés (akár kulturális vagy politikai sztereotípiákat is alkalmazó értelmezés) nélkül főhősének észleleteit. Persze, nem könnyű ezeket takarosan körülhatárolni az olyan elbeszélésmód esetén, melyben annyira domináns szerepet játszik a szabad függő beszéd, mint az *Ókontri*-ban, amely jóval pregnánsabb a regény narratív építményében, mint volt az előző két kötetben, és egyébként kiterjed a szereplők vagy általában a szajlai társadalom „diskurzusára” is (pl.: „Mindenki úgy okoskodott, hogy megtérül ez majd egyszer. Ennek a Pista gyereknek pénze van, dollárja, ajánlatos vele jóban lenni. Vesz még földet is, nagyban játszik, és a segítőjének is csurran-cseppen valami.”). Olykor finom nyelvi eszközökkel igazít el a szöveg abban a tekintetben, hogy mikor adja át a legteljesebb mértékben, saját diskurzusán ugyanakkor belül maradva, a szót a narrátor a főhősnek: például az olyan esetekben, amikor a regionális nyelvhasználat bizonyos sajátosságai, mint a nem hasonuló képzés („őszvel” stb.) átlépnek a párbeszédekből a történetmondás vagy a leírás tartományába. A kritika, az elvárhatónál olykor kevesebb megfontoltsággal, rendre a „mindentudó elbeszélő” kategóriáját vetette be a trilógia első és második darabja narratív arculatának jellemzésére és Oravecz realisztikus ábrázolásmódjának megértésére tett kísérletei során, ami nem mindig volt igazán találó (és valójában valószínűleg a regényekben felvonultatott tárgyi ismeretek bőségének magyarázatára szolgált). Az új kötetben talán több alappal lehetne az ilyesfajta jellemzéssel próbálkozni (ami most is megtörtént, lásd: *ÉS-kvartett*, Élet és Irodalom, 2018/23.), mindenekelőtt azért, mert az *Ókontri* főhősének belső perspektíváját, tudatát, képzeletét stb. jóval gazdagabban vagy tágasabban közvetíti az elbeszélés, mint a korábbi kötetekéit. Ennek az egyik lehetséges, igaz, talán túlságosan egyszerűnek hangzó magyarázata abban a fentebb említett körülményben rejlik, hogy Steve sokszor magányos. Amit Árvai István gondolatairól, szándékairól, motivációiról, értékalkotásáról a *Kaliforniai fűrj* olvasója megtudott, azt gyakran a környezetével, különösen a feleségével folytatott párbeszédeiből és nem valamiféle tudatábrázolásból deríthette ki, Steve-nél ellenben sokkal jobban rá van szorulva a szereplői tudat narrátori közvetítésére. Lehet persze példákat hozni olyan helyekre, ahol nehéz volna eldönteni (persze: kell-e?), hogy egybeesik-e az elbeszélő perspektívája a főszereplőével. Az alábbi részlet (amúgy egy tipikus vagy klasszikus Oravecz-mondat, amely paradox felépítésével és a lecsengésével akár az 1972. szeptember nyelvére is emlékeztethet) azért lehet érdekes ebből a szempontból, mert éppen valaminek (annak, hogy Steve a lagzi véget értevel végre magáévá teheti ifjú feleségét) a tudatosulásáról számol be, ugyanakkor a mondat második (a nő magatartásának megértésére vállalkozó) fele éppen azzal szembesít, hogy ennek a tuda-

tosságnak megvannak a maga korlátai, nem világos, hogy ezekről a korlátokról itt Steve maga is tudomással van-e, vagy inkább az elbeszélő ábrázolása és értelmezése távolodik-e el az övétől: „Akkor tudatosodott benne ismét, mikor a szélső házat elhagyva újdonsült felesége egyszer csak hozzábújt, mintegy védelmet keresve az ellen, amit tesz majd vele, de az is lehet, hogy csak fázott, mert hűvös volt, és köd ülte meg a Tarna-völgyet.”

Mindez persze nem jelenti azt (ez ellen az eddigi recepció is tiltakozott, az említett kritikuskvartett mellett lásd még: Nagy Imre: *Szajla – Kalifornia – Ókont-ri...*, Jelenkor online, 2018. 07. 25.), hogy a „lélektani” regény irányába mutató fordulat állt volna be a regényciklusban (az álmok, méghozzá javarészt nem különösebben individualizálható álmok státusza és jellege nemigen változott az előzményekhez képest), és az sem mondható, hogy individualításában jóval transzparensebbé tenné a záró kötet főhősét, mint az elődjeit. Steve nyelve, tanult magyarja, minden idegensége ellenére is feloldódik abban a frázisok, idiómák, mai beszélt nyelvi jellegük ellenére is időtlen vagy időtlennek ható köznapi nyelvi formulák, személytelen fordulatok által alakított, ironikus megvilágításba helyezett, a maga prózaiságában nagyon is heterogén nyelvben (vajon mióta használják a magyarban azt a formulát, hogy „kábé”? – többek közt ez a kérdés ütött szöveget a recenszens fejébe az olvasás során; némi utánajárás nyomán arra jutott, hogy már a 20. század elején is használatban volt), amely Oravecz olvasói számára évtizedek óta ismerős lehet. És amelyet – lehetne rögtön hozzáfűzni – bizonyos összefüggésekben a stiláris karambolok veszélye is ismételten megkísért. Oravecz írói szuverenitása többek között talán éppen abban nyilatkozik meg a legmeggyőzőbben, hogy ezeket a karambolokat rendre elkerüli, illetve pozitív értelemben a szöveg javára fordítja, mindazonáltal megjegyzendő, hogy az *Ókontri*ban akadnak olyan megfogalmazások, szóválasztások, amelyek meglehetősen stilisztikai türelemre apellálnak. A legtöbb esetben azonban inkább arról van szó, hogy ez a nyelvi világ valamiféleképpen a maga soknyelvű, sokhangú eredetének töredezettségét nagyítja fel vagy tükrözi vissza, mint valamiféle cserepeire zúzott tükör megsokszorozott fénytörésében – oly módon, hogy ez a töredezettség mindig ironikus, olykor akár morbid perspektívát teremtet. A regény egyik tragikus epizódja a Steve-ék által egy ideig sikeresen bűjtatott menekült zsidók pusztulásával végződik, a lánya megerőszkolását megakadályozni igyekvő Csillagnét (akinek magyarított neve az egyik lóéval cseng egybe) agyonlövik az orosz katonák. A katonák távozása után az udvarra oda-fagyott holttestet „spaknival” kell kiszabadítani. Ez sikerül is, amit az alábbi kommentár követ: „Más gond nem volt Csillagnéval. De lehetett volna, ha zuhanás vagy agonizálás közben karjait oldalvást vagy előre nyújtja, hogy belekapaszkodjon valamibe, mert akkor úgy mered meg és lehetetlen vagy legalábbis bajos koporsóba tenni.” Más gond nem volt vele – mennyire másként hangzik, ha például a még élő menekültől beszél így a bűjtatója, és ha egy holttest eltakarításáról van szó. Az egy éves Jancsikáról kicsit korábban ezt a mondatot lehet olvasni: „Jancsika nemcsak *ennivalóan édes* volt, hanem rendkívül kíváncsi is, és miután élete első évét betöltve *a helyváltoztatásban jelentős előrehaladásra* tett szert, szokásává vált, hogy felmászott a hálószoabaablakba” – egymástól nagyon távoli nyelvek, nagyon távoli hangok beszélnek ebben a személytelen mondatban, amely egészen széles

fesztávját mutatja fel azoknak a diskurzusoknak, amelyek a kisgyerekekről való beszéd lehetőségeit szabályozzák (a két szélsőséget lásd kiemelve), és amelyek itt talán szükségszerűen ironikus megvilágításba kerülnek, méghozzá anélkül, hogy ezt az ironikus perspektívát egy másik, *saját* nyelvhez kellene kötni. Talán az egyetlen olyan rétege a szövegnek, ahol a nyelv érzéki gazdagsága mintha bűvkörébe vonná – és szókatalógusszerű felsorolásokra, hosszas mellérendelésekre készíti – az elbeszélőt, az, nem túl meglepő módon, a földművelés és a növényzet szókinccse. („Ott voltak a vadnövények, az aszat, a bogáncs, a katáng, a paraj, a csormó, a folyóka, a csenkesz, a pernyefű, a fűz, az akác, a galagonya, a vadrózsa, bodza, a trenka, a szeder is, és a természet megannyi növényi [és egyben, teszi hozzá a recenzens, nyelvi] alkotása.”) Amikor Steve rájön, hogy egy kukorica is lehet „ilyen szép”, akkor ehhez azonnal párosul a szavakban való gyönyörködés is. Mindez nem meglepő, hiszen fontos motívum a regényben a főhősnek a földdel való érzéki ismerkedése: többször szájába veszi, megnyalja a rögöket, és a már említett csúcsponton, amikor egyszerre mintha minden megvalósulna, amiért az óhazába utazott, a föld egy nagy, termékeny ölnék látszik számára, amelyet a kontinuitásában helyreállított család tölt ki, „mintha ő maga is meg lenne sokszorozva”. Az elbeszélő itt – igaz, múltó – „eufóriát” emleget, amely talán kevésbé találó az ezúttal is tárgyas-anatómiai perspektívából ábrázolt szexuális cselekedetekre, és különösen kevésbé az ezeket előadó nyelvre: Steve vágját „rendes, magzatkihordásra alkalmas medencét” közrefogó csípők váltják ki (megintcsak: kié ez a leírás vagy észlelés, a testet megkívánó főhősé, vagy a biológiai magyarázatot felvillantó elbeszélőé?), a feleség pedig egy intim pillanatban „nemi életnek” nevezi azt, aminek elmaradásáról panaszkodik, a házasság „elhálásának” jelenetéhez csupán néhány oldallal később pedig a Georgie által meglesett lőfedeztetés részletes ábrázolása kínál közvetlen kontextust. Ami ennél (is) jóval érzékibb, az a föld.

A nyelvhasználat fentebb kiemelt sajátosságai nyilvánvalóan azzal a, ha nem is kockázattal, de narratív kihívással járnak, hogy az elbeszélés individualizálásának is bizonyos gátakat szabhatnak. Mint az már az első kötet kritikai fogadtatásán megfigyelhető volt, a regény olvasóinak egy része valamiféle monotóniát, gépieséget, krónikaszerűséget detektált Oravecz prózájában, és valóban vannak olyan helyek az *Ökontri*-ban is, például a különböző földművelési munkafolyamatok előadásában, amelyek ebben az értelemben krónika- vagy naplószerűek, és mindezekelőtt bizonyos jól eltervezett és tervezhető események nyugtázásaként valósulnak meg („Maga a cséplés rendben zajlott le.”). A regénytrilógiának tulajdonképpen általános jellemzője, hogy az ábrázolt paraszti világban minden esemény tervszerűen, racionális és gazdasági megfontolások által prefiguráltan, kiszámíthatóan következik be (a recenzens kétszer is „számtani”-nak olvasta a „szántani” kifejezést a regényben), vagy legalábbis felmutatja a kiszámíthatóság attribútumát. Nem arról van szó, hogy az Árvai család generációi ne ütköznének bele jelentős számú véletlen, megjósolhatatlan, sorsfordító eseménybe, bal- vagy tűzesetbe, a természet szélségeibe, a történelem beavatkozásába és hasonlóba, de maga a regény a szerkesztésben is kicsit szkeptikusnak mutatkozik a kitérők, megszakítások, fordulatok jelentőségét illetően. Erről tanúskodik a történetalakításnak az a – már a *Kaliforniai fűrj* számos pontján is megfigyelhető – sajátossága, hogy a nagyobb részeket

rendre a központi cselekményből sokszor térben is kivezető, váratlan epizódok zárják le (nem tervezett séták, kirándulások, eltévedések, gyerek- vagy szexuális kalandok stb.), amelyek viszont rendre csattanó nélkül maradnak, és nem is nagyon kapcsolódnak vissza vagy gyakorolnak hatást a cselekmény további alakulására. Ez is egyfajta realizmus persze: nincs minden eseménynek vagy kalandnak tanulsága, messzire kisugárzó értelme, sorsfordító jelentése vagy jelentősége. Az Árvai család történetében, a föld hátrahagyásának sorozatos ismétlődésében talán pontosan az a letaglózó, hogy mindezek ellenére nem valósul meg az, amit kigondoltak vagy előkészítettek.

És tulajdonképpen ez a kudarc a történelem. A regénytrilógiának ebben a záródarabjában érhető leginkább tetten az a törekvés, hogy az Árvai család történetének ábrázolásából valamilyen mértékben a történelmi regény konvenciói is kivegyék a részüket, igaz, Oravecz itt is csak a legkézenfekvőbb, legmeghatározóbb események jelzésére (Hitler hatalomra jutása, a világháborús front átvonulása a falun, zsidóüldözés és -mentés, a kommunista uralom, a „kulák”-bélyeg, az 1956-os forradalom) szorítkozik. A regény utolsó fejezetei, talán meglepő módon, mindenesetre a várhatónál kevésbé kidolgozott formában vezetik keresztül Steve-et a földtulajdon és a személyi szuverenitás elvesztésének stációin, a főhős által eleve kételkedve szemlélte, „álomnak” minősített forradalomig és az azt követő újabb emigrációig. A *Halászóember* eredetileg „verstanulmányoknak” elkeresztelt költeményeihez képest itt talán kevesebb hangsúlyt kap Oravecz azon meggyőződése, amely – az *Egy hegy megy* egyik darabjának címét kölcsönvéve – „a mezőgazdálkodás végét”, vagyis, lényegében, a téjeszesítés és az azt követő fejlemények eredményét egy kultúra megszűnésével, a falu elnéptelenedésével állítja megkérdőjelezhetetlen összefüggésbe. Az *Ókontri* (bizonyos, formai értelemben: nyitott) zárata az osztrák határ túloldalán való megérkezésről, a kivándorlás ismételt bekövetkezéséről való megbizonyosodásra fut ki, és azt lehetne mondani, hogy, ennyiben legalábbis, keményen ellenáll minden olyan kísérletnek, amely meghatározott értelmet igyekezne hozzárendelni a száz évet átfogó családtörténetnek. Marad a kudarcok, nem személyes kudarcok sorozata, annak kényszerű belátása, hogy egy kulturálisan és talán gazdaságilag is helyettesíthetetlen életforma generációkon át képtelen volt önmagát önnön legfontosabb feltételéhez (a tartós földbirtokláshoz) kötve fenntartani és megújítani. Oravecz nagyszabású regénysorozata pátosztól és melankóliától mentesen, szigorú racionalitással regisztrálja (és: *archiválja*) ezt a folyamatot – és éppen ezzel újítja meg, egészíti ki vagy tetőzi be a 20. századi magyar (szociografikus és regény-)irodalom ebből a szempontból releváns hagyományát.

Végezetül egy kérdés, *to whom it may concern*: nem kellene ezt a trilógiát megfilmesíteni? (*Magvető*)

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN

Posztapokaliptikus road movie

TOTTH BENEDEK: *AZ UTOLSÓ UTÁNI HÁBORÚ*

Az olyan, az olvasóközönség és a kritika körében egyaránt kedvező fogadtatás után, mint amilyenben a *Holtverseny* – méltán – részesült, a *második* regény tétjei és kétségei talán még súlyosabbak vagy jelentőségteljesebbek, mint a debütáló kötet esetében. Mi az, ami folytatható, mit lehet továbbgondolni, mennyiben olvassuk más előfeltevések alapján egy immár kétségkívül befutott, sikeres szerző szövegét, és hogyan kerülhető meg az a nagyon is vonzó csapda, hogy a sikeres szerző belemerevedjen saját (sikeres) megoldásaiba, ugyanakkor azonban mégis formát kezdjen öltetni az a titokzatos, gyakran nehezen megragadható fenomén, amit karakteres, jól azonosítható szerzői hangnak nevezünk? A második regényből már tendenciák látszanak kirajzolódni: sikere vagy kudarca visszahathat akár az első regény megítélésére is. (Esetünkben már csak azért is megkerülhetetlen ez az összevetés, mert még a borító is megidézi a korábbi, „a Holtverseny szerzőjének új regényeként” ajánlva a könyvet az olvasók figyelmébe.)

Az utolsó utáni háború ilyen értelemben (is) bátor, ha nem éppenséggel vakmerő vállalkozás, még akkor is, ha az alapvető elbeszélői szituáció egyik legkarakteresebb eleme, a belső fókuszú homodiegetikus elbeszélés (vagyis a gyerek- vagy kamasznézőpont) megmarad. A változások azonban más tekintetben igen jelentősek: elbeszéléstechnikailag a leglátványosabb (és talán kevésbé szerencsés) különbség, hogy míg a *Holtverseny* jelen időben íródott (és ez, kiegészülve az aprólékos leírásokkal, a szöveg filmszerűségét erősítette, a „belső mozizhatóság” pedig kétségkívül nagyban hozzájárult a szöveg élvezetéhez), addig *Az utolsó utáni háború* elbeszélője múlt időben meséli a történetet – ami viszont azért, hogy megkerülhetetlenül szembesít az olvasottak „elbeszél” jellegével, magára az elbeszélésmódra is jobban ráirányítja az olvasó figyelmét: nem oldódhatunk fel önfeledten a posztapokaliptikus road movie-ban (másfelől persze azt a logikailag fontos kérdést is nyitva hagyja, vajon egy ismeretlen végkimenetelű, lezáratlan történet esetében melyik az a pozíció, ahonnan egyes szám első személyben elbeszélhető volna mindez...).

A *Holtverseny* felől olvasva hasonlóképpen kockázatos a műfaj-, a kor- és a helyszínválasztás: hiszen a „disztópia” éppen a *Holtverseny* egyik legizgalmasabb regiszterét – a fikciót a szociografikus pontosságú megfigyelésekkel és leírásokkal mesterien ötvöző, az eseményeknek egyszerre nagyon is jól ismert és közben mégis megközelíthetetlenül idegen világként való olvashatóságát – lehetetleníti el. (Még akkor is igaz ez, ha az egyes álmjelenetek – amelyek a *Holtverseny*ben mintha jobban betöltötték volna értelmező funkciójukat –, visszaemlékezések vagy például a romok közt megmaradt tárgyak felvillantják olykor az egykorvolt „normális” világ egyes momentumait.) Mivel azonban *Az utolsó utáni háború* éppen azokon a pontokon marad szükségszerűen eszköztelen, ahol a *Holtverseny* a leg-sikeresebb volt, talán túlságosan is kénytelen kiszolgáltatni magát annak a műfaji hagyománynak (nagyon szerencsétlen kifejezéssel: zsánernek), amelyben íródik. (Míg például a *Holtverseny* „filmszerűsége”, „mozizhatósága” elsősorban az elbe-

szélemódban, költői eszközökben és az olyan szerkesztési eljárásokban gyökeredzett, mint a jelenetek ritmusa, *Az utolsó utáni háborút* olvasva elsősorban tematikus panelek, nem ritkán maguk a „zsáner” kötelező elemei kelthetik a filmszerűség érzetét; pontosabban ezek kínálják föl a – redukáltabb nyelvi eszközökből adódóan sokkal problémátlanabb – megfilmesíthetőség lehetőségét.

Vagyis a kritika kérdése innen nézve elsősorban az lehet, hogy mennyiben használja ki, teljesíti be, jobb esetben mennyiben tudja továbbgondolni Totth Benedek szövege a „posztapokaliptikus regény/film” vagy „disztópia” műfaji, formai hagyományait; konkrétan pedig: ez a műfaji hagyomány mennyire lehet dialógusképes például (szintén szerencsétlen kifejezéssel élve) „magasirodalmi igényű” kérdéses érdekeltiségekkel; nem feledve, hogy az ilyesfajta negatív utópiák elsődleges intenciójuk szerint az olvasó által is ismert, „valós” világról fogalmaznak meg állításokat.

A regény alapszituációja egy ismert szerkesztési mintára, a regény szereplőinek és olvasóinak kontrasztos valóságtapasztalatára épül: a szereplők szempontjából természetesként mutat be egy olyan világot, amely az olvasó számára a legkevésbé sem az. Az atomháborúban elpusztult város (egy utalásból úgy tűnik, talán Budapest) romjai között túlélő (nevükben is jelzetten magyar) gyerekek a számukra már megszokott mederben élnek háborús mindennapjaikat, ugyanúgy fociznak, játszanak, ugyanúgy szerelmesek és ugyanúgy rivalizálnak, mint a békében élő gyerekek, és már jószívről alig tudnak reflektálni arra, hogy a rendszeres amerikai bombázások, a civilekre hobbiból vadászó szovjet katonák, a sugárfertőzött kannibálok, valamint az állandó éhezés egyáltalán nem természetes velejárói az életnek: „Néha eszembe jutott, milyen jó lenne, ha nem szívnánk ezzel a rohadt háborúval, és úgy élhetnénk, mint a normális gyerekek, de aztán rájöttem, hogy tők felesleges ezen rágódnom.” (10.) A katonai konfliktus háttéréről, a szembenálló felek motívációjáról épp olyan keveset tudunk meg, mint arról, miért éppen Magyarországon zajlik az összecsapás, a városban túlélni próbáló civilek, így az elbeszélő nézőpontjából úgy tűnik, mindez teljesen érdektelen.

A regény tulajdonképpen cselekményét egy első ránézésre marginálisnak tűnő esemény vagy veszteség indítja el: a névtelen főhős-narrátor ugyanis nem csupán a szüleit veszítette el, de a gondjaira bízott kisöccsét, Teót (ne feledjük, a név jelentése: ’merész’, ám a „Theos” ugyanakkor ’istent’ is jelenthet); és – ami a történet-szervezés szempontjából különös jelentőséggel bír – azt az öccse által rábízott bábut, a „fekete katonát” is, amelyre Teo egyfajta talizmánként tekint – és amely, jóllehet áttételesen, de az események valószínűtlen láncolatában végső soron be is tölti majd a talizmán funkcióját: a narrátor például azért éli túl az óvóhelyüket ért bombatámadást, mert számalom ébred benne egy valóságos „fekete katona”, a civilben New Orleans-i gitáros James – Jimmy – Hendricks iránt, és az óvóhelyet titokban elhagyva a segítségére siet, amit Jimmy „Teo” megmentésével viszonzoz majd.

Ahol azonban nem az ilyesfajta „metaforikus”, pontosabban ikonikus kapcsolódások szervezik az eseményeket, ott a posztapokaliptikus regény- és filmklisék veszik át a szerepet, lényegében a „veszélyhelyzet”–„megmenekülés”–„rövid és csalókának bizonyuló biztonság” ciklikusan ismétlődő sémájának megfelelően. Az egymást követő jelenetek ebben a rendszerben már semmiféle ok-okozati kapcsot

latban nem állnak egymással, a regény fordulatai kivétel nélkül extrém módon valószínűtlen (sorsszerű?) véletlenek eredményei: leglátványosabban a Teót ábrázoló fénykép felbukkanása (éppen abba a házba menekülnek be, ahol a fotó van, a fotós éppen abban a pillanatban szánja rá a magát a képek elégetésére, amikor a főhős is jelen van, majd éppen jókor hagyja el a helyiséget, hogy hősünk még ki menthesse a fotót, amelyről korábban nem is sejtette, hogy létezik, és éppen abban a pillanatban lesz a fotós öngyilkos, amikor a főhős megtudhatná tőle, hol készült a fotó stb). Nem kevésbé valószínűtlen Teo megmentése sem, másodpercekkel a kivégzése előtt, mintegy véletlenül összefutva a hullahegy tetején.

Az események előrehaladtával egyre gyakoribbá válnak ezek a „véletlenek”, a narrátor minden megjegyzés nélkül veszi tudomásul, hogy korábban halottnak hitt szereplőkkel (Zoé) vagy elpusztíthatatlannak tűnő lényekkel (a révész) találkozik; vagyis egyre erősebbé válik az olvasó azon meggyőződése, hogy egy – már a regény fiktív világához képest is – fiktív történetet olvas: az egyre megbízhatatlannabb elbeszélőnek bizonyuló főhős-narrátor egyre vadabb fantazmagóriáit, rémálomtomásait, vágyainak egyre képtelenebb teljesüléseit, majd ezek újbóli bukását. A történet egyébként igen korán, még a regény „valós” regiszterében reflektál az elbeszélő ilyen hajlamaira: „aztán elmeséltem, hogyan találkoztam a fekete ejtőernyőssel a padláson. A többiek kiröhögtek, de nem hagytam magam, és addig erősködtem, hogy a Jenki tényleg létezik, amíg végül elhitték. Ha valami izgalmas dolgot láttunk vagy hallottunk, a srácok mindig azzal nyaggattak, hogy folytassam a történetet, merthogy nekem volt a legélénkebb fantáziám. Szerették, ha meséltem. Talán ezért fogadták kétkedve a fekete ejtőernyős történetét.” (43.)

A fenti szövegrészletet már csak azért is érdemes külön kiemelni, mert a fekete ejtőernyőssel való találkozás egyébként nem teljesen valószínűtlen történetét a narrátort jól ismerő hallgatósága épp annyira tartja hitelesnek, mint azokat a mutáns katonákról szóló meséket, amelyeket amúgy bevallottan sci-fi és fantasy képregényekből merített: „Miután elmeséltem a találkozásunkat, azzal folytattam, hogy az amerikai hadseregnek van egy titkos kísérlete, amiről semmit nem lehet tudni, mert annyira szupertitkos, de annyit azért mégis, hogy egy szupertitkos katonai bázison, egy kísérleti laboratóriumban mutánsokat fejlesztenek ki. Kicsit csaltam, mert a nénikém – aki a háború után, mármint az előző után, kivándorolt Kanadába – mindenféle sci-fiket meg fantasyket küldözgetett nekem. Képregényeket is kaptam. Az egyik az amerikai hadsereg szupertitkos kísérletéről szólt.” (43–44.) (Aligha meglepő mindezek után, hogy a jelzetten kitalált, képregényekből származó mutáns vagy élőhalott katonák a regény záró fejezeteiben valóságos alakokként jelennek meg a narrátor számára, hogy elpusztítsák a szintén duplán fiktív – esetleg túlvilági – partizántábort.)

Beszédes mindezek mellett az is, hogy a narrátornak mintha elsősorban magát kéne meggyőznie a valószínűtlen események hitelességéről: „kezembe akadt egy fotó, amin egy szőke kisfiú állt egy kihalt mezőn. Ismerősnek tűnt, de nem esett le rögtön, hogy honnan. Már majdnem félredobtam a képet, amikor rájöttem, ki az. Kővé dermedtem, és megszédültem. A kisfiú *pont úgy nézett ki*, mint az öcsém. Pontosabban a Teó, *ahogyan a képzeletemben élt*, csak idősebb volt és szomorúbb.” A narrátor láthatóan tisztában van azzal, hogy a képen látható fiú nem az

öccse (nem is mondja ki, hogy az volna), pusztán egy kisfiú, aki nem is a „valódi”, hanem csupán a narrátor „képzeletében élő” Teóra hasonlít. Még egyértelműbb e tekintetben „Teo” megmentésének jelenete, ahol viszont már épp ez a jelzetten kétes hitelességű fénykép, valamint a jelzetten nagyon nehezen felidézhető emlék- vagy fantáziakép lesz az azonosítás referenciapontja: „*Csak nagy erőfeszítés árán ismertem fel az emlékeimben élő és a fotón szereplő fiút, mégis biztos voltam benne, hogy ez a gyerek az öcsém.*” (194.) „Teo” viszont természetesen nem ismeri föl a narrátort, majd anélkül hal meg, hogy akár egyetlen szót is válthatná, vagyis abban egészen biztosak lehetünk, bárkit is látott a fotón, és bárkit is mentettek meg (ha megtörtént egyáltalán), az nagy valószínűséggel nem Teo volt.

A regény (és a háború) logikájából következően nem csupán a „fikción belüli fikció” és a „fikción belüli valóság” megkülönböztetése mosódik egybe és válik egyre inkább lehetetlenné, de az olyan szubsztanciális differenciáké is, mint az élők és a halottak közti különbség. Ez, az elpusztíthatatlan zombihadsereg végső jelenetében kicsúcsosodó probléma épp olyan alaposan előkészített a regényben, ahogyan a fikció és a valóság egybemosása: a halottakat ugyanis rendszeresen élőnek, míg az élőket rendszeresen halottnak látja az elbeszélő: „Tudtam, hogy meghalt, mégis vártam, mikor szólal meg végre. Haragudtam rá, hogy játssza a halottat. Aztán megtapogattam az arcát. Hideg volt és kifejezéstelen, mint egy simára kopott folyami kavics.” (29.) „Még sosem láttam élőben halott feketét.” (35.) „Ahogy néztem a tehetetlen testet, megint elborult az agyam. Nem tudtam eldönteni, bóbiskol-e, vagy meghalt”. (60.)

Aligha túlzunk, ha fikció és valóság ilyen egybemosódását összefüggésbe hozzuk a narrátor arra való képtelenségével, hogy feldolgozza az őt ért veszteségeket, a regény egyik legbizarrabb, ugyanakkor legérzelmesebb jelenetéből legalábbis úgy tűnik, nagyon is érdekelt abban, hogy a holtakat élökként lássa, saját fantazmagóriáit pedig valóságként élje meg: „Sokáig feküdtem a Zoé kihűlt testét ölelve a tetves matrac alatt, a hideg földön. Egy örökkévalóságig ott tudtam volna maradni mellette, azt hiszem. Az sem zavart, hogy a teste hideg és néma, egyáltalán nem féltem, sőt néha, mikor a szemébe néztem, mintha valami halvány fény pislákkolt volna lenn a pupillája mögött, a két sötét kút mélyén. Végül arra riadtam a nagy romantikázásból, hogy az idegen elbődül, tiszta erőből falhoz vágja a vésőt, és törni-zúzni kezd a kalapáccsal. A csapkodással meg az üvöltözéssel visszarángatott a földre, pedig közben teljesen úgy éreztem, mintha a Zoé elkezdett volna felmelegedni.” (76.)

Különösen nyomasztó mindezek fényében az, hogy a narrátor fantáziavilágának eseményei végül éppen ugyanabba az apokalipszisbe torkollanak, mint a „valódi világ” eseményei, csak ha lehet, még brutálisabb és látványosabb díszletek között: a „fiktív” Teo másodszor is éppúgy meghal, mint a „fiktív” Zoé, vagyis a cél nélküli, mégis elkerülhetetlennek tétélezett rombolás „ott kint” és a narrátor gondolatvilágában egyaránt zajlik; a pusztítás ilyen értelemben bensővé tett mintázatai pedig nem csupán a feldolgozhatatlan traumákat a művészet vagy a fikció eszközeivel domesztikálni igyekvő technikákat leplezik le illuzórikusként, de paradox módon mégiscsak – az akár valós, akár fiktív – „háborús tapasztalat” egyszerre külső és belső valóságáról adnak – a körülményekhez képest a lehető leghitelesebb – hírt. (*Magvető*)

MÉSZÁROS MÁRTON

Gondolatkísérlet forradalommal

POTOZKY LÁSZLÓ: ÉGÉSTERMÉK

Potozky László 2017 végén megjelent második regénye, az *Égéstermék* egy jól követhető tendenciát követ, illeszkedik az elmúlt években megjelent azon kötetek sorába, amelyek negatív jövőképet rögzítenek a társadalom drámai hanyatlásán keresztül. Potozky politikai disztópiája egy rövid időn belül eszkalálódó, véres forradalom vízióját láttatja egy fiktív, de evidens referenciákkal bíró, így könnyedén azonosítható kelet-európai országban. Sok helyen elsősorban generációs regényként hivatkoznak rá, hiszen a revolúció a 2010-es évek fiataljainak társadalmi és közéleti felelősségvállalásából ered.

A Horváth Tamás által tervezett, a Magvetőtől megszokott módon ízléses borító azt a tömör és súlyos atmoszférát sugallja, amelyet egy ilyen téma természetesen megkíván. A közterek tisztántartását szolgáló, egyszerű seprűből harceszköz válik, a megtisztítás fogalmát ideológiai célokhoz rendelve, míg a szablyszerűsége száradt vér képe jelöli a lázadás fizikai következményeit: így fordul át lélektanilag a tüntetés forradalommá. A címet a metaforikus szerkezet szempontjából frappánsnak találom, nem túlságosan magától értetődő vagy direkt, és lehetőséget ad a továbbgondolásra. Az égéshez három alapfeltétel együttes megléte szükséges: az éghető anyagé, az égést biztosító közegé, valamint az anyag gyulladási hőmérsékletét elérő hőé. Az égéstermék – amely az eredmény referenciája – kétféle lehet attól függően, hogy tartalmaz-e további éghető elemeket: tökéletes és tökéletlen. A cím tehát absztrakt szinten magába sűríti egy forradalom szerkezetét, illetve annak lehetőségeit is.

Mindez egy különlegesnek mondható perspektíván keresztül reprezentálódik, ahogy a fülszöveg írja: „alulnézetből látjuk, hogyan válik egy kívülálló a népfelkelés részévé”. Nem feltétlenül unikális az ötlet, hogy a nagyszabású, történelmi pillanatokat egy kvázi neutrális nézőpontból követjük végig a dolgok sűrűjében közvetlenül résztvevő, aktív személy szemszögének aktiválása helyett – részben például Ménes Attila *Folyosó a boldra* című regénye is hasonló ebből a szempontból. Az írói döntés logikus: a kívülálló pozíciója szükséges az események objektívebb, elemelkedett láttatása végett, hiszen egy szenvedélyesebb attitűdöt képviselő szereplő nézőpontja talán fontos körülmények kizáródását eredményezné. A regény elbeszélőjének neve nem derül ki, egyedül anyja szólítja meg a repetitív „Küncsöm” becenéven, de ez sem egyeditő, hiszen testvéréhez ugyanúgy kötődik. Többnyire rezignált és szorongó, szótlan karakter, aki nem kommunikál megfelelően a környezetével, nem artikulálja saját véleményét, azonban visszaemlékezései mintegy illusztrálják az olvasó számára bezárkózásának, frusztráltságának indikátoraként ható eseményeket. Múltjából kiragad egy-egy kardinálisnak ítélt gyerekkori emléket, amelyek párhuzamosan tűnnek fel az utcai eseményekkel, így a könyv a társadalom számára fordulópontot jelentő rendszerváltást összegecsiszolja egy egyéni sorssal. Barátnője, Nikka szenvedélyes és hangos forradalmár, a kettejük közt feszülő erős ellentét, valamint kapcsolatuk dinamikáján keresztül reprezentálódik a felkelés. A forradalom teljesen mást jelent egyikük és másikuk számára,

ahogy a Konrádon az ő csapatukhoz csatlakozó „szkinhedeknek” is. Bár különböző társadalmi rétegeket vonultat fel a könyv, a fronton egyetlen kormányellenes brigáddá olvadnak össze – ez az erősen didaktikusnak ható tanulságszerű tétel azonban szerencsésen megsemmisül a forradalmárok társaságán belül fokozatosan növekvő ellentét és agresszió által. A szembenállás elsősorban a felelősségvállalás kétféle módjából eredhet: a regény hangsúlyozza a társadalmi hasznosság két különböző oldalát. Egyfelől színen vannak a „bölcsesek”, akik szervezőerőként lépnek fel, folyamatosan analizálják és reflektálják a kialakult helyzetet – stratégiák, akik a szellemi ellenállást, a morális erő kifejtést képviselik. Mellettük lépnek fel a szélsőjobb oldali érzésű, nácinak mondott „szkinhedek”, akik a fizikai erő általi demonstrációban hisznek, vállalják a testi összecsapást, sőt, keresik azt, tehát szerepvállalásuk konkrét tetteikben mutatkozik meg.

A humán értelmiségi réteg társadalmi hasznosságának megkérdőjelezése aktuális problémáról referál. A kortárs irodalom reflexívnek mondható abból a szempontból, hogy az érzékeny, kevésbé pragmatikus, idealista entellektüel karakterén keresztül rendszeresen rámutat: a fiatalabb generációk körében egyre inkább tapasztalható a humán értelmiségi fokozódó társadalmi elszeparáltsága. Potozky könyve azonban ezt sokkal erőteljesebben teszi meg, amennyiben ironizálja és túlráajzolja a romkocsmákban üldögélő, filozófiából táplálkozó „bölcsezeti létmódot”. Kissé maliciózus módon bár, de rajtuk keresztül illusztrálja a kritikai gondolkodás fontosságát, a felismerés és megértés jelentőségét, és azt, hogy ennek valóban van társadalmi értéke, még akkor is, ha közvetetten mutatkozik meg. A regény egy olyan kiélezett, feszült helyzetet teremt, amely a társadalmi értékrend szinte laboratóriumi vizsgálatát teszi lehetővé, és ebben egy arra vonatkozó kritikai hang is érvényre jut, hogy voltaképpen merre lenne érdemes elmozdulni. A főhős e tekintetben is neutrális pozíciót foglal el, ő ugyanolyan kívülálló szemlélője és megfigyelője mindennek, akár az olvasó. Valójában kezdettől fogva megtestesíti az egyszerű ember karakterét, akinek nincsenek nagy elvárásai, elfogadja, ami neki jut, végzi a dolgát, bármi legyen is az. Számára a forradalom jó darabig szinte közömbös, s később sem nyit nagyobb perspektívát, nem igazán érdeklik az összefüggések, félelmei abszolút mértékben személyesek. Retteg, de elsősorban ön magát és a családját félti, míg Nikkát a nemzet jövőjének sorsa mozgatja, saját igényeiről nem vesz tudomást. A fiúban intenzív kötődés alakul ki a heves lány iránt, akitől retteg elszakadni; tulajdonképpen végig kizárólag miatta vesz részt a harcokban.

Az antihős-koncepció – bár funkcionális – mégsem tűnik minden szempontból ideális döntésnek: az átható nemtörődöm-attitűd minden aktivitást szükségszerűen ironizál, ami érdekes látószöveget nyit meg, ugyanakkor túlonként súlytalanná, ténélkülivé teszi az eseményeket. Természetesen nem a pátoszos felhang volna a cél, de a kívülállás zavarba ejtő lehet, nemcsak az ellenállókat teszi képlekennyé, hanem az egész háborút feloldja valamelyest. A hiábavalóság tapasztalata persze nagyon is aktuális létélménynek mondható, és a könyv erénye, hogy ezt színre viszi a politika relációjában. Emellett a „valakiével” szemben kirajzolódik a „senki” profilja, ami tipikusan az új század emberének holisztikus lenyomata. A konkrét tettek képviselnek értéket, ezek alapján formálódik az identitás, a nyelv csupán narráció –

semmi sem mutatja ezt annál jobban, mint hogy az elmélet emberei, bölcsészek a lándzsás élharcosok. „Felkerült egy kép a Facebookra, hiába csinálták drónnal, még a parlament se látszik rajta jóformán, annyira bejelölték magukat, nincsenek fejek, esernyők se, csak rengeteg név.” Ha valaki jelen van, az nevet kap – talán ez is az oka, hogy az elbeszélő mindvégig névtelen marad. Ő csupán közvetíti, amit lát és tapasztal. Felmerülhetne, hogy ez afféle krónikás szerep, de valójában annak sem tesz eleget, mert egyáltalán nem törekszik az események hiteles rögzítésére, sokkal inkább lekötik személyes, hétköznapi problémái. Ennek a figurának tulajdonképpen alig van köze ahhoz a lázadáshoz, amelyet környezete intenzíven átél.

A forradalom a köztudatban egyé vált bizonyos nevekkkel és gesztusokkal, az önfeláldozással, a dicsőséggel és a hősiességgel; a szóra jellegzetes és élénk asszociatív képek tolnak az elmébe. Jelen kötet azonban újrakonstruálja ezt a fogalomkört. „A forradalommal az a baj, hogy unalmas. Végtelenül sok benne az ácsorgás, a semmittevés, az emberek kínlódnak, azt se tudják, mit csináljanak.” Egy másik oldala mutatkozik meg a lázadásnak, amely hangsúlyosabban passzív, abban az értelemben, hogy az ellenállók türelmét és kitartását teszik elsősorban próbára. Az idő fontosabb tényezővé válik bárminél, hiszen a forradalom sikeressége azon múlik, hogy meddig képesek kitartani a felépített barikádok mögött. A kormány is kívár, annak reményében, hogy az utolsó kis csapat is felszívódik a nyirkos, hideg éjszék alatt. És valóban: a kezdeti eufóriát, amelyben egyesül a különböző emberek vágyálma egy jobb világról, meglepő gyorsasággal követi a széthúzás, az egyéni érdekek feltörése, és a kezdetben egységes cél széttöredezik.

Az a létállapot, amelyet a regény megjelenít, a legkevésbé írható le az intimitás fogalmával, hiszen annak szükséges feltétele az ismerősség, kiszámíthatóság, biztonság, tehát az otthonosság érzése. Az intimitást az azonosság formái hozzák létre, és fő komponense az érzelmi kötődés. A forradalom minden szempontból hátrányos helyzet, de a regény erényének érzem, hogy ebben az esetben főként az intimitás hiánya felől nézve, a főszereplő perspektívájából válik azzá. A fiatal férfi kívülről állása olvasható azon szükség alapján, hogy valakihez vagy valamihez képes legyen kötődni: ez látszik Nikkához fűződő ragaszkodásában is. Nem szerelmi történetről van szó, sokkal inkább arról, hogy a fiú egy tőle teljesen idegen szerepet vállal, részesévé válik egy forradalomnak, hogy tartozhasson valakihez, legyen egy név, amellyel elaludhat és felkelhet. A fiú családja nem képes olyan bensőséges háttérrel biztosítani, ami védhet az egzisztenciális szétmorzsolódástól – erről az emlékek formájában is tájékozódik az olvasó. Az aktuális helyzetet folyamatba ágyazzák a múltbéli jelenetek, a szöveg lassanként kontextusba helyezi azt az idegenséget, ami a két testvér, valamint az anya viszonyát jellemzi. Olyan idegenség ez, amely mögött elevenek még a családi kapcsolatok, de mélyen át van itatva lemondással is. A férfi félti az öccsét, aki rohamrendőrként minden egyes utcai összecsapás alkalmával életveszélynek van kitéve, de az, hogy a harcban ellentétes oldalon állnak, talán szimbolikus: két külön világról van szó, amelyek között nincs sem megértés, sem átjárás. A megjelenő kapcsolatokat főként az agresszió hatja át, ami eleve ellehetetleníti bármiféle intimitás létrejöttét. Ennek az érzésvilágnak számos formája vonul fel a regényben, az elfojtott dühtől az explicit erőszakig – mindebben szintén a szöveg erejét látom, mert nagyon pontosan ábrázolja az ilyen típusú

határhelyzet lélektanát. Nikka fellépése is határozottan agresszívnek tűnik, habár kizárólag a jó ügy érdekei lebegnek a szeme előtt.

Érdekesnek tartom az *áldozatiság* kérdéskörét, hiszen a forradalom struktúrájában szükségszerűen benne rejlik valamiféle érték, amely feláldozandó a cél érdekében. Nem pusztán az emberélet képviselheti ezt, a regény épp arra világít rá nagyszerűen, hogy mit követel meg még ezen túlmenően egy efféle küzdelem. A címbeli metaforára visszautalva: mivel kell a tüzet táplálni, hogy kitartson? Egyfelől ilyen lehet az intimitás is: a fiatalok közti alapvető vonzalom nem fejlődhet tovább, a front felzabálja annak lehetőségét. A szöveg nem rejti el, mindvégig a szemünk előtt tartja az áldozatokat, de nem reflektált, nem lényegi kérdés az, hogy minek kellett elvesznie. A brutalitás nem közvetlen módon eszköze a regénynek, a felkelők számára semmi sem tragédiaként hat igazán, hétköznapi érzékenységüket elvesztik, érthető módon megváltozik a prioritási skála: minden egy másik értelmi rendszerbe helyeződik át a forradalom neve alatt. A front transzformálja a résztvevőket, de ez szükségszerűen lemondással jár. Nagyon finoman kidolgozott az, hogy ezek a többnyire absztrakt értékek hogyan alakulnak át – mindez pedig egyetlen elbeszélő perspektíváján keresztül valósul meg, ami azért is különösen nagy teljesítmény, mert ez az elbeszélő nem kifejezetten analitikus alkat, nem elemzi a környezetét, ritkán referál külön az észlelt viselkedésmintákról. Fontos megfigyelései vannak, amelyek intelligenciájáról, érzékenységről tanúskodnak, de ezeket nyelvi szinten soha nem helyezi ok-okozati összefüggésbe egymással. „Nikka kezét figyelem, a hüvelykujja oldalán kapargatja a bőrt, száraz és repedezett, ezt csinálja, ha izgul, észre se veszi, hogy mindjárt vérzik, a telefonjáról magyarázza, hogy merre hajtsak...” A szöveg hasonló jeleket hagy rendre hátra, amelyek lassanként komplex lenyomatokká állnak össze.

A regény nyelve egyszerű, letisztult, szinte fakó. Folyamatosan az észlelések, a látottak, átéltek rögzítése viszi előre a szöveget, mintha az elbeszélő nem fektetne munkát abba, hogy bármit összefüggőbbé tegyen a tapasztalataiból. Mindvégig érzékelhető a nagyfokú távolságtartás, de az nehezen eldönthető, hogy ez egy introvertált világ elzárása az események sodrása elől, vagy a létrehozott nyelv sajátja, és az olvasó felé „szűrt” az információáramlás. A szereplő jelleméből fakad, vagy valamiféle elbeszéléstechnikai döntés, ami voltaképpen a forradalomról igyekszik többet mondani?

Az absztrakció kerülése végett a nyelv képszerűen működik, intenzív látványokat fest, határozott kontúrvonalakkal megrajzolt képeket hoz létre a szöveg, de anélkül, hogy figyelne az apróbb részletekre. Talán nem is volna hiteles, ha valaki hosszabb elmélkedésbe kezdene két halálfélelem között, ugyanakkor a világból való végleges kiábrándulás sem termékeny talaja a nyelvi leleménynek, hiszen az apátia az egyszerűsége törekszik, s a nyelv lassan kiszárad. Van, hogy már csak a képekre marad idő: ők dolgoznak helyettünk.

Generációs regényt írni nehéz, bár ez talán sosem eredendő cél, inkább utólagos pecsét a borítón. Úgy gondolom, hogy e műfaji megnevezés kötelező előfeltételei nélkül Potozky László regénye igazán ígéretes kötetként olvasható. Talán nem a legalaposabban kidolgozott szöveg, de ennek ellenére izgalmas irányokba tapogatózik, és képes arra, hogy újat mutasson. A szerző előző kötetéhez, az *Éles*

hez képest új, csiszoltabb hangról van szó, ennek tükrében izgatottan lehet várni a továbbiakat az életművel kapcsolatban. (*Magvető*)

PINTÉR DÓRA

Ipiapacs egy, kettő, három...

JELLEN! KORTÁRS IFJÚSÁGI NOVELLÁK; 2050 – IFJÚSÁGI NOVELLÁK A JÖVŐRŐL

Utazáskor valahogy mindig elmozdulnak bennünk a hangsúlyok. Az újonnan megismert tájak, emberek és közösségek mellett önmagunkról is újabb és újabb dolgokat tudunk meg. Így valójában nemcsak a szuvenírként vagy a trófeaként begyűjtött tárgyak révén vagy az új élmények, ismeretek és kapcsolatok által válunk gazdagabbá, hanem azon keresztül, hogy ilyenkor valamennyire mindannyiszor kénytelenek vagyunk újra/átgondolni a világról és az önmagunkról kialakított korábbi nézeteinket.

Egy ilyen emlékezetes utazást biztosít olvasói számára a 2016-ban a Móra Könyvkiadó és a József Attila Kör közös gondozásában *Jelen!* címmel megjelent – ifjúsági kategóriában az Év Gyerekkönyve díját is elnyerő – kortárs ifjúsági novelláskötet. Napjaink különös, máskor pedig nagyon is megszokott helyeinek zegzugait járja be a kamaszok és családjaik, illetve a fiatal felnőttek hétköznapijait, problémáit bemutató tizenhét novella. A szövegek a 2015-ben *Jelen!* jeligével meghirdetett ifjúsági novellaíró pályázat nyertes és beválogatott műveiből, illetve felkért szerzők alkotásaiból áll. Együtt olvashatjuk tehát a pályázat első három helyezettjének (Nagy Ildikó Noémi, Molnár T. Eszter és Falussy Móric) írásait Acsai Roland, Béres Tamás, Garaczi Zoltán, Gáspár-Singer Anna, Magyar-Nagy Mariann, Majoros Nóra, Sulyok Rozi, Véssey Miklós, Bencsik Orsolya, Dragomán György, Kalapos Éva Veronika, Krusovszky Dénes, Mán-Várhegyi Réka és Potozky László műveivel.

A kötetben felismerhetünk már korábban megjelent szövegeket is, ilyen többek között Dragomán György *Máglya* című regényéből beemelt részlet, Krusovszky Dénes *A fiúk országa* című kötetének azonos című elbeszélése vagy Mán-Várhegyi Réka *Boldogtalanság az Auróra-telepen* című novelláskötetének nyitó darabja. A *Jelen!* írásai közötti kapcsolódási pontok e beemelt szövegek révén is bővülnek, hiszen különleges színfoltot teremt például a mágikus szemléletmódot idéző rituálé, ahogy az osztályteremben a kamasz lány a levegőbe szórt por segítségével keresi az eltűnt/ellopott hajgumit, és szintén fontos és egyben megrendítő egy fiatal férfi szemszögén keresztül szembesülni a felidézett kamaszkori abortusszal. Ennek a keresésnek és múltidézésnek a lendülete ragadható meg a *Jelen!* több novellájában is. Kamaszok és fiatalok a családjaik, otthonaik és kapcsolataik szétesése közben, vagy meglepetésekkel teli találkozásokat felelevenítő drámai pillanatok és fordulatok közepette keresik azt, ami az övék: a helyüket, a biztonságot, az otthon(ost) az otthontalanságban, a valamilyen biztos pontot az idegenségben. Máshol éppen a különbözőségüknek és egyediségüknek jegyeit, ami kísérik a főszereplőket az őket körülvevő megszokott, de már-már szorongató „otthonosságból”. Ez

utóbbi történik a kötet két utolsó, Gáspár-Singer Anna *Strand* és Mán-Várhegyi Réka *Viszlát kamaszkor!* című írásában, amelyek mintegy egymás tükörírásaivá válnak, miközben a kamasz főszereplők énkeresése mindkét esetben egy-egy bányató melletti füledt családi együttlét alatt éleződik ki és teremt bonyodalmakat, ahogy a lányok az én- és testképük körvonalait igyekeznek megtalálni.

A *Jelen!* legtöbb írásában hangot kapó szereplők számára a továbblépéshez és egyáltalán a túléléshez fontos kapaszkodó a humor, de jellemzően nem a tréfás, könnyed fajtáival találkozunk itt, hanem sokkal inkább az irónián, önirónián, szarkazmuson, abszurdon át a groteszk változatos formáival. Legtöbbször a velük járó, egy-egy fanyar felismerés mozdtítja ki az olvasót a komfortzónájából és szembesíti a mindennapok számos visszásságával, s talán részben fel is szabadít annak nyomása alól azzal, ahogy újra és újra átgondolásra készítetnek e szövegek bennünket világunkról, kapcsolatainkról és önmagunkról, amivel időnként változtatásra is sarallhatnak.

A jelenbeli világaink összetettségét és többszörös rétegzettségét tükrözi a novellák sokszínűsége is, helyenként megmutatkoznak bennük napjaink szépségei, de leginkább mégis a hiánnyal, nehézségekkel és a mindennapok azon árnyoldalaival való szembenézés tartja össze e kötet írásait, amelyekkel a kamaszok vagy a fiatalok kénytelenek találkozni. Az időkezelés tekintetében viszont kiemelkedik a kötet szövegei közül Acsai Roland *Aki bűjt* című novellája, ami a jelenből való kiszakítottságon/kilépésen keresztül, azaz egy időutazás révén mégis a jelenre mutat rá mint a mai ember életének esszenciális terére és ezzel együtt ellentmondásaira. A novella főszereplője egy kamasz fiú, aki egy bűjőcskázás közben eszmél rá, azért maradt egyedül, és azért tűnt el mindenki mellőle, mert ő „valahogy kiesett a jelenből, és a múltba került. Nem a távoli múltba, csak egy nappal korábban.” (74.) Mindenki más a jelenben maradt, azaz számára a jövőben, onnan nézve viszont a jelen, akármilyen is az, az egyetlen biztonságot nyújtó világ, amit bármi áron el kell érnie.

Az utazás folytatódik az idei könyvhétre szintén a Móra és a JAK gondozásában megjelent *2050 – Ifjúsági novellák a jövőről* című antológiával, amely viszont a jelenből és a közelmúltból a jövőbe repít bennünket. Az előző kötethez hasonlóan egy tematikusan meghirdetett novellapályázat eredményeként jött létre ez a novelláskötet is, ezúttal viszont az a kérdés került a középpontba, hogy milyen lesz 2050-ben a kamaszok élete, illetve milyen lesz akkor Magyarországon élni. A vállalt cél részben az ifjúsági novella műfajának revitalizálása volt, másrészt pedig pályázat nyerteseinek (Makai Máté, Bégányi Dániel és Lapis József) novelláit, további beválogatott szerzők (Farkas Balázs, Garaczi Zoltán, Gáspár-Singer Anna, Jassó Judit és Zelei Bori) pályaműveit, valamint felkért írók (Brandon Hackett, Lackfi János, Moskát Anita, Szöllősi Mátyás, Totth Benedek) műveit tartalmazza.

A két novelláskötet közötti átjárást Acsai Roland említett novellája teremti meg, hiszen a *2050* 13 rövidprózájának jövővíziója mintha Acsai időben tett bűjőcskázását folytatná: „Negyvenkilenc... ötven... Aki bűjt, aki nem, megyek!” – kiáltotta Max, a novella kamasz főszereplője, mielőtt kinyitotta volna a szemét, és elindult volna felfedezőútjára. (76.) Ezek az írások azonban nemcsak a huszonegyedik száz-

zad derekára kalauzolja el az olvasókat, hanem az időutazás révén tükröt is tartanak a ma embere számára, ezáltal olyan jövőbeli lehetséges világokat mutatnak be, melyeknek falán végigfutó szakadások valójában a jelen oldalán egyre szélesedő repedéseket és törésvonalakat leplezik le. Napjaink számos köztudott és burkolt problémájának kérdéskörét dolgozzák fel e novellák és vetítik ki a jövőbe, megmutatva azok elképzelt folytatódását és lehetséges hatásait. Ide sorolhatóak többek között az életmódunk hatására megváltozott környezetünk megállíthatatlannak tűnő folyamatai; több novellában feltűnik az ívóvízhiány, a globális felmelegedés, légszennyezés, az éghajlatváltozás, a virtuális és a valós élettér összemosódása, ellentmondásai és veszélyei, az ember és a gépek viszonya vagy a migráció. Mindezek függvényében a 2050-es év megidézett világa igen izgalmasnak mutatkozik.

A 2050 tehát a jövőbeli életéről, a három évtized múlva létező családokról, majdani városokról és környezetről készít egy igen alapos és sokszínű tablóképet. Mindegyik novella több síkot, témát, motívumot és réteget működtet, ilyen értelemben több írás is jóval túlmutat magán, egy-egy lehetséges regény csírait is magukban hordozva. Közülük Lapis József *Protokoll* című művét emelném ki, amelyet minden bizonnyal sokan olvasnának tovább regényformában is, vagy Brandon Hackett *Életjáték* című, fordulatokban gazdag, igen lebilincselő írását. Utóbbi szöveg szintén egy ma is aktuális és roppant fontos problémakört dolgoz fel a jövőből. A történet szereplőjét, Petrát, a Budapesti Virtuális Gimnázium tanulóját egy ismeretlen alak zaklatni kezdi, meghekkeli a gondolatait és emlékeit. A zaklatás és a magánszféra megsértése során való áldozattá válást, illetve a továbblépés pszichológiai stációit ábrázolja hitelesen a szerző, mintegy utat mutatva a túléléshez felnőttek és kamaszok egyaránt. Érdeemes lenne e szöveget minden kamasznak megismerni.

Rendkívül izgalmasak a kapcsolódások e szövegeken belül, de az egyes novellák között is, ahogy több szálon is kötődnek egymáshoz. Így a kötet alapján egy olyan jövőkép körvonalazódik, ami különféle, sok esetben érzékeny társadalmi és emberi kérdést emel előtérbe, miközben szembesít az egyre tovább tökéletesített technikai fejlesztések és a digitális világ lehetőségeinek előre látható majdani áldásaival vagy épp veszélyeivel és csapdáival. Ezek további kérdéseket is generálnak az emberi voltunkról. Az antológia több írásában visszatérő motívum az emberségüket elvesztő humán lények képe, a legkiélezettebben Totth Benedek apokaliptikus hangulatú, egy lehetséges atomháborút vizionáló *Átkelés* című írásában láthatjuk őket emberekre és gyerekekre vadászó katonák alakján keresztül. Erős kontrasztot képeznek a több novellában is feltűnő nonhumán lényekkel, akik olykor mégis erőteljes emberi vonásokkal bírnak, fontos helyet kapva családok életében, például pótyanyává és pótnagyivá váló droidokként. Ez utóbbi természetesen szintén csak ideig-óráig működhet, hiszen a droidok mögött is emberek állnak, akik hatalmi vagy önös érdekeikhez használhatják eszközként őket. Elgondolkodtató a kötetben megjelenő kapcsolatoknak és élettereknek az elsivárosodása, kiürülése. Jó példa erre Gáspár-Singer Anna *Pacsirta* című novellája, melyben egy kamasz lány szemszögén keresztül láthatjuk, hogyan csalja az apa az édesanyját, mit él át a féltékeny anya, a szülei válságát végignéző lány, hogy üresednek ki a kapcsolataik, és milyen képet nyújt az új felhőkarcolókkal és plázákkal tarkított város,

amit beterít a szmog. Kérdés természetesen, hogy ezen a sivárságon túl lehet-e lépni: valóban a mindent látó pacsirta, vagyis az anya kémkedő drónja adhatja a megoldást a szülők kapcsolatának helyrehozatalára, és felülemelkedhet-e a család a már élehetetlenül légszennyezett városon azzal, hogy az egyik felhőkarcoló tetőtéri lakásába költöznek, ahol még tiszta a levegő? Mindeközben megrendítő a szellemileg és testileg hanyatló, korábbi önmagát egyre inkább elveszítő nagyival való találkozás is. E jelenetben egy, csak látszólag meghitt családi ünneplés pillanatainak lehetünk tanúi, amikor például az unokának készített születésnap tortát is tilos megkóstolni, hiszen nem tudni, mi minden került bele pusztán szórakozottságból. A nagy nemcsak egy idős, beteg ember alakját idézi, hanem érezhetően egy el/kitaszított társadalmi réteget testesít meg, amely számára már nincs hely a városban, jó esetben megtűrtként létezhet az ún. „szigeten”. Ez valójában nem igazi sziget, hiszen „a külvárosban fennmaradt, régi kertés házakat nevezik így, amelyeket az új lakónegyed építésekor a tulajdonosaik nem engedtek ledózerolni. A hatóságok körbekerítették őket, még nem tudni, mi lesz a sorsuk.” (162.) Ez a jövőbeli kép korábról is ismerős lehet: akár Erdélyből a kommunizmus ideje alatti falu- és városrombolások képsoraiból, akár a jelenből is sokszor látott városrendezési eljárásokból, amely során az élhető, kertvárosi vagy zöld részeket is felszámolják az új lakótelepek monstroi miatt.

Szintén kiemelt helyet kap az ún. „halál utáni élet” kérdése, azaz hogy kikerülhet-e a gyász, s az elhunyt helyét átveheti-e például egy szoftver, vagy a hozzátartozó személyiség- és fizikai jegyeivel beprogramozott, felruházott robot? Lapis József novellájában az elvesztett édesanya helyét Kloé veszi át, a család droidja, aki a gyerekekről anyjuk helyett gondoskodik, amíg a no-droid mozgalom és az országban történő terrorcselekmények hatására el nem kobozzák a családtól a háztartási droidot. „Pár éven belül két anyát veszítettünk el, és egy épkézláb apát is. Kitti előbb a háritásba menekült, majd a lázadásba” – idézi fel Zalán, a novella kamasz elbeszélője. Az édesanya képe és Kloé alakja eggyé olvad a gyerekek szemében, s ez utóbbi elvesztésével az időben elodázott gyász megélése a család számára már nemcsak kikerülhetetlenné válik, hanem hatványozottan tör elő. (9.) A Lapis-novellában nagyon is emberarcúvá válnak tehát a droidok, szinte megkülönböztethetetlenül vegyülnek el az emberek között. Zalán és a húga, Kitti is csak akkor kénytelenek szembesülni azzal, hogy emberismeretből valahogy mégis alulmaradtak, amikor lehullik a lepel a legjobb barátaikról.

Moskát Anita *Gumicukorszívó* című novellájában kiélezetten térnek vissza e kérdések: az édesapa váratlan halálát eltérő módon éli meg az özvegyen maradt édesanya és a gimnazista lánya. Míg Lina meggyászolná édesapját, az emlékeiben szeretné őrizni őt és élni tovább, addig az édesanya átrendezi az otthonukat, s a Szellemnek nevezett szoftver segítségével igyekszik az apa állandósított jelenlétét biztosítani a lakásban. Így az apa egyfajta hologrammá átminősülve van jelen az életükben. Lina a szülei ellen indított perben valójában nemcsak az intimitáshoz való jogáért küzd, hanem az emlékeiért és az édesapja halála után megélhető gyászhoz való jogáért is.

beesetten keresi az utolsó hozzáfűződő közös emlékeit, aközben a virtuális és a valós élet közötti különbségek is erős kontrasztot kapnak. Brigi ezekkel szembe-sülve ismeri fel, hogy nem az apáról elmentett felvételen fogja megtalálni őt, hanem az apukája által képviselt értékek megismerése közben, hiszen: „azt akarná, hogy olvassam a könyveit, hogy emlékezzek arra, ki volt ő igazán”. (92.)

Garaczi Zoltán *Hibbantak Jeruzsáleme* a humor és az irónia eszköztárán keresztül közelít a felvetett kérdéshez a nagyfater történetében, aki nemrég maradt özvegyen. „Nagyfater a hatvanötödik születésnapjára meglepte magát egy droidnagyi-val. Minden előzetes felvezetés nélkül meghívta a családot egy kis ünneplésre. Ott állt droidnagyi a szoba közepén, a nagyfater meg vigyorgott, *meglepetés*. Anyu hisztériás rohamot kapott.” (168.) – olvashatjuk a kamasz narrátor szövegét, aki majd Hollandiából meglátogatja az időközben egy magyarországi nyugdíjas domb-házakból álló telephelyre emigráló nagyfater, mivel az a vízszint emelkedése miatt Magyarországon talál új életteret magának.

A fentebb felsorolt példák további kérdéseket is generálnak: hol van vagy lesz a határ az ember és a gép között? Hogy élnek majd együtt az emberek és a gépek, kinek hol lesz a helye, mi lesz a szerepe? A segítségként szolgáló eszköz mikortól veheti át az irányítást az ember felett, mikortól önállósodhat, vagy mikortól válhat már veszélyes fegyverré? Hogy alakul a jövőben az emberi élet értéke? Mi fogja majd összetartani a majdani család(ka)t vagy akár a szerelmeket? Hogy fognak élni az emberek és a családok? Milyen lesz akkor az iskola, milyen tárgyakat és hogyan fognak tanulni a gyerekek? Milyen lesz az ember szűkebb és tágabb környezete? Különbőféle lehetséges válaszokat kapunk e kérdésekre a kötet további novelláiban: Makai Máté *A szürke program* című írásában például az oktatás és a vizsgák egy olyan virtuális világban zajlanak, ami teljesen összemosódik a valóság és a mindennapok helyszíneivel; Lackfi János *Tervezett kapcsolata* egy modern, többszörösen megcsavart Pygmalion-történet a tökéletes társ megteremtéséről, s felmerül a ki teremt kit kérdése is; Bégányi Dániel *Vuduja* esetén elgondolkodtató, ahogy a kamaszok közötti kommunikáció félrecsúszásának jelenetét kivetíti a jövőbe; Zelei Bori *Hangyafarmja* egy, akár napjainkban is játszódó, három nézőponton keresztül elmesélt megcsalástörténet is lehetne; Jassó Judit *Sors bona* című novellája egy Magyarországra hozott indiai testvérpár történetén keresztül majdani társadalmi változások bekövetkezésének vízióját teremti meg; a kötetzáró novella, Szöllősi Mátyás *Gerely* című írása töredékesen egy szerelmi csaldás jelenetén keresztül a kamasz fiú legváltozatosabb érzelmeit jeleníti meg, tetézzve a megidézett apokaliptikus hangulattal.

A fenti kérdések sorát érdemes bővíteni és további kapcsolódási pontokat keresni e novellák között, hiszen ezen írárok remek alapot teremtenek a jelenünk és jövőnk viszonyáról való gondolkodáshoz. S bár a kötetnek nem vállalt célja, mégis figyelemre méltó, ahogy az írárok nagy részében fel-felvillan hosszabb-rövidebb időre egy-egy jövőbeli budapesti helyszín. Általuk Budapest jövőbeli városi tér-szerkezetének képe és elképzelt, lehetséges változásai is körvonalazódnak. Itt fontos megjegyezni, hogy a 2050-nel egy időben jelent meg az idei könyvhétre egy másik ifjúsági novellaantológia, a *Budapest Off* (Tilos az Á), amely a főváros egy-egy népszerű vagy kevésbé ismert helyszínét járja körül, bemutatva e város vonzó

vagy épp viszolyogtató arcait is, amelyeket olykor csupán egy-egy utca köt össze vagy választ el egymástól.

A *2050* egy erős, egységes képet nyújtó, izgalmas novellagyűjtemény, úgy kalauzolja el olvasóit a jövőbe, hogy egy pillanatig sem veszítjük el lábunk alól a talajt. Szárnyalni segít majdani, a fantázia által legváltozatosabb formákkal és technikai megoldásokkal kialakított járműveken, épületek között és leendő otthonokban, de szereplői érzései, vágyai, kapcsolatai és szorongásai a mai emberéi is. Az antológia a témák és a szereplők révén elsősorban a fiatalokat szólítja meg, azonban ajánlom minden szülőnek és felnőttnek, kapcsolódjanak be ők is e kötet olvasásába, mert nemcsak remek olvasmányélményt nyújt, hanem kiváló alapot teremthet a kamaszokkal és fiatalokkal való beszélgetésekhez a legkülönbözőbb akadályok leküzdésében. (*Móra Könyvkiadó – JAK*)

ZÓLYA ANDREA CSILLA

Égéstermék

AL BERTO: *TÜZVÉSZKERT*, FORD. URBÁN BÁLINT

Valami egészen megrendítőt állít a keresztény emberképről, jóllehet magáról az emberről az, aki a gondviseléssel együtt elvonja a történelemtől a metafizikai vonatkozásokat. Arról az emberről, aki nem tud megszabadulni a transzcendencia utáni honvágytól, hiszen már pusztán azzal, hogy halandóságát valamiképp elgondolni képes, „metafizikára kárhóztatott lény” (Leszek Kołakowski: *Metafizikai horror*, Osiris–Századvég Gond, 1994, 23.). Érdemesnek látszik megfontolni ezt egy olyan kötet esetében, amely már címével is „az önmagát felégető idilli hely, a *locus amoenus*ból *locus horrendus*ba váltó tér toposzá”-t (Urbán Bálint kötetéhez írt utószava, 60.) hozza mozgásba, és amelyben a szenvedés útjára, úgy tűnik, a kiüresedett (nemzeti) ideológiák, az otthonként már nem elgondolható haza vagy épp az öregedésével, megbetegedetten árulóvá vált test kényszerít.

A *Tűzvész kert* „passiótörténete” talán nem egyéb, mint maga a feltámadás és megváltás lehetőségeitől megfosztott testi szenvedés, és az ebből is következő otthontalanság egyetemes tapasztalatának nyelvi artikulációs kísérlete. Így nem is kevesebb, mint a leküzdhetetlen jelenlétigényből mindig is következő szerepproblémák színrevitele – mondhatni, annak az általános érvénnyel megfogalmazott elméleti belátásnak a sajátos, központi poétikai kihívássá emelése, amit L. Varga Péter így összegez: „[a] jelenlét utáni vágy jellegzetesen a nemlét ellenében dolgozik, vissza akar hatolni a születéselőttre, és túl akarja lépni a halált, miközben az elnémulás, a csönd pillanataiból táplálkozik. A történelembe vágyó jelen a történelem utáni kor szimptomája lesz, aminek egyik következménye, hogy az *esztétikai* nem értelmezhető *etika*ként” (*Az értelem rácsai*, Palimpszeszt+PRAE.HU, 2014, 19.). Az semmiképp sem állítható, hogy a szerző az utolsó, még életében megjelent (mind-
eddig egyetlen, közel húsz évvel később magyarra fordított) kötetében a moralitást a nyelv öncélú morajlására cserélné. A delíriumos látomások, lázálmok, prófétai

kinyilatkoztatások és enigmatikus jóslatok sorozatának tűnő *Tűzvészker*t magányt is mozgalmassággal, hiányt is zsongással kifejező verseiben viszont kérdéses, hogy mikor ki vagy mi az, aki-ami nekilát „önmaga” újraértésének a rendet, biztonságot, otthont ígérő világmagyarázatok, ideológiák összeomlásának egyedüli tanújaként. Ahogy erről aligha leválaszthatóan az is, hogy egy feloldhatatlanul és egyetemesen negativisztikus valóságérzékelés színrevitelének nyelvi-esztétikai teljesítménye lehet-e a megszólalás sikerre vitt kudarca, a létesülni mindig kész, stabilizálódni képtelen szerepek és beszédhelyzetek kidolgozása. „úgy érzem végig tudok menni a csend éles nyelvén, / egyszerűségén, tisztaságán és mélységén / úgy érzem el tudok számolni ezzel az ürrel, és le tudok számolni magammal is” (*naplójegyzetek*)

Amint arra a *Tűzvészker* szempontgazdag, hiánypótló utószavában a kötet fordítója, Urbán Bálint rámutat, az 1974 után kibontakozó portugál posztmodern költészet egyik legmarkánsabb hangú és legradikálisabb képviselőjének tartott alkotó a polgári nevének elhagyásával és az Al Berto szerzői név felvételével a képzőművészetből az irodalomba történő mediális átlépését kívánta jelezni. Azzal a pszeudonimával, amely „a keresztnév megszakításából, a referenciális identitás és élet-történet felszakításából, felsebzéséből keletkezik, egy olyan sajátos költői ént jelöl, aki egyszerre mutatja meg, nyilvánítja ki és rejti el magát a szövegben” (60.). Ennek a megállapításnak a második része talán inkább hangzatosnak, mintsem pontosnak tűnik elsősre (hiszen ez, megkockáztatom, számos költői életműre jellemző), viszont ha a pszeudonimára mint olyan poétikai funkcióra tekintünk, amely a neki mindig alárendelhető – részlegességében ekképp újraszituálódó – lírai ének létesüléseért felelős a versekben, akkor, úgy gondolom, ebben a *Tűzvészker*t egyik legizgalmasabb sajátossága mutatkozik meg. A kötet versei folyamatosan megteremtik és korlátozzák a biografikus olvasatok lehetőségét: az elsősre jól azonosíthatónak tűnő életrajzi vonatkozások (személyek, életesemények, helyszínek stb.) is képzik a kötet nem identikusan ismétlődő motívumainak és az ezekből kibontakozó metaforáinak hálózatát, amelyek az egyes verseken belül sem teszik legtöbbször lehetővé a rögzíthető viszonyok kiépülését, amellet, hogy az én szerepeinek destabilizációjával a megszólalások deiktikus centrumai is fokozatosan elmozdulnak, áthelyeződnek. Megképződnek látszólagos (ön)ellentmondások, eldönthetlenségek: a túltöltekezésekhez a kiüresedés és felszámolódás („ne feledd a fénnel rakott hajót / a poros vágyakkal – ne feledd az aranyat / az elefántcsontot – a hatvan halálos tablettát / reggelire” [*üzenet*]); az egyedülléthez a mozgalmasság („éjjel / a ház szűköl remeg felizzik és lehül / egy üres székben / ülő árnyékok / hideg szemtükreben” [*bázis*]); a testiség, az intim közelkerülések színreviteleihez a betegség és a hiány képzetei társulnak („és már semmi sem mozdul a másodpercek / örvényében – minden hiányzik” [*aid*]). Sőt, sokszor a versek is ekképp lépnek egymással párbeszédbe. Míg a *nyomok*ban azt olvassuk, hogy „ma / már egy szót sem lehet leírni / egy szótag sem marad meg a száraz kövek között / vagy terjed szét az alkohol- és rézrozsda szobában / kiterített testen – ott éjszakázunk // ahol tudunk – egy korlátozott és rögeszmés szokincsben”, addig a *naplójegyzetek* sürgeti, talán nem minden ironiát nélkülözve, hogy „istent minél előbb le kell cserélni versekre [...] valódi, élő és tiszta testekre”.

Ha elfogadjuk, hogy ebben a költészetben az önkifejezés mindig is a nyelvi ön(re)prezentációra való ráhagyatkozás és ráutaltság (hiszen a vers, ha nem csupán önmaga a valóságvonatkozása, lehet-e „valódi, élő és tiszta test”?), mindez párbeszédbe léptethető azzal az antropológiai állítással, plessneri tétellel, mely szerint „az ember »képalkotó elevenségnek« tekinthető, aki excentrikus pozícionáltságából kifolyólag képi feltételezettségű létezéssel bír. Ez azt jelenti, hogy mediálisan közvetített ön(re)prezentációkra szorul, de nem tud feloldódni egyikben sem, hiszen nincs olyan autentikus identitása, amihez képest egyszer s mindenkorra központosíthatná önképeinek polifón játékát.” (Nemes Z. Márió: *Esztétika és antropológia: Az antropológiai színrevitel mint esztétikai dehumanizáció*, doktori disszertáció, 2013, 5–6.) A *Tűzvészker*tben a referencialitás feloldódik a nyelvi önműködésben, szétfoszlatja bármi mimetikus leképzésének illúzióját. Minden az énből levezetetten a megnevezésével azonos: „saját arcodat nézed a tükörben / nevet tested és mozdulatokat adsz magadnak” (*báz*). Al Berto, amint az a kötet második, *Rimbaud halála* című ciklusából kiderül, nem csupán sorspárhuzamot von a kultikus költővel, hanem azt átértelmezve vissza is talál a dekadens esztéta dandy szerephelyzetéhez, amely „igyekszik magát kívül helyezni az általa kritizált társadalmon, ennek megfelelően választja a dekadens szerepét, miáltal az esztétikai szféra evilágba vetítésével a primer érzékletek mesterségesen megalkotható sajátosságára helyezi a hangsúlyt” (Bednatics Gábor: *Kerülőutak és zsákutcák*, Ráció, 2009, 181).

A megrázóan szép *Tűzvészker*t alapélménye a magány: hol feszültség, hol pedig megnyugvás benne a képlékeny köztességekben zajló egyedüllét – mondhatnánk, bensőséges utazás ez az egyetemesben, a határokig történő keserves eljutás nem ígér feloldozást, helyreállítást, a kezdet megismételhetőségét: „és láttam az életet elsodródni, mint egy hajót. láttam, hogy ez a hajó vissza akar jutni a kikötőbe – de a kikötők hatalmas szemek, amik az óceánokat vigyázzák. arra szolgálnak, hogy elvigyük hozzájuk a testet és ott hagyjuk meghalni” (*Rimbaud halála: D*). A kötetben mintha bármikor bármi átlényegülhetne, nem tételeznek a versek homogen minőségeket: „megtudod végül hogy még isten sem örökkévaló / darabokra törte magát a hübriszében és eltévedt / a teremtés hibái és saját tökélye között” (*repülő*). A nyelv örvénylése szavatolja ezt, jöllehet, ennek az újraértett dandynek az esztétikai bódulata – ahogyan Bednatics Gábor fogalmaz: „amelyben a megnyilatkozó szubjektum érzékelő és észlelő egységekre oszlik, ahol a lírai alany diszszociációjával együtt (annak köszönhetően) valósul meg a poétikai szövegalkítás. Az én szerepének és nyelvi működésének tekintetében e széttagolódás a nyelv antropológiai elrendezésére helyezi a hangsúlyt, melyet annál inkább erősít az esztétikai szféra terén, minél jobban gyengül a kijelentés konkrét vagy szereplehetőségek iránt nyitott alanyhoz rögzítettsége.” (182.)

A véletlenszerűen tördelt és gyakran központosítás nélküli versekben egymást váltják és montírozódnak egybe az én és a mi értelmében vett megszólalások, a te és ti megszólításai – izgalmas példái ennek az *émile levele* és a *válasz émile-nek* cím párversek egyes szám első személyű megszólalásai. És ebben közrejátszik a befogadó is: a gyakran használt, már idézett kötetkezdő versben is megfigyelhető aposztrofikus megszólalásmód az olvasóval kialakított dialogikus viszony illuziónálásával rábizzá magát, azaz a reprezentált hang eseményét az olvasásra mint a

beszélő hang aktualizációjára, így a(z ön)megszólítás a magány képzetét lépteti be a szótlán jelenlét megszólaltatásaként. („mintha te lennél a hatalmas görbe tükör / amiben elmerülök megtagadva önmagam [...] állok és dohányzom / ebben a bizonytalanságsírban / ahol keresztbe font karokkal várjuk / hogy egy apró változás elkeserítsen / és rábírjon arra hogy elhasznált testünket eladjuk / az ártatlannak tűnő verserőszakolóknak” [csábítás].) Egészen megrendítő a *későn kelni* című szövegben a te és az én fokozatos egybejárása: „egyedül vágsz bele az életbe / kitárt karokkal mintha vízbe gázolnál / sóboltívvé feszülő tested pedig / háznak hazudja magát / ahová behúzódok / a halálos déli verőfény elől”. Az én pozíciója a kötet második ciklusában sem képes stabilizálódni, a nagyobb lélegzetvételű versek hosszan kígyózó soraiban viszont a vallomásosságnak és a személyességnek a kibontakozása kevésbé korlátozott. Bár visszaszorulnak itt a fel- és megszólítások, nem tűnnek el, így az sem válik egyértelművé, hogy a sorspárhuzam-állítás mellett a versbeszédnek a címmel sugalmazott Rimbaud szerepében tett megnyilatkozásokként lennének olvashatók.

A fordítói utószó is utal rá, a *Tűzvészker*t a portugál olvasók számára az 1997-es eredeti megjelenésekor – ahogy a szerző szinte minden egyes kötete – akár aktualitásában releváns rendszerkritikaként is olvasható lehetett, miközben a versek nyilvánvalóan túllépnek a politikai történésekre adható közvetlen reagálások szintjén. A Salazar-diktatúra tébolya, a hamis és hazug gyarmatbirodalmi ábrándok elől önkéntes száműzetésbe menekülő Al Berto a felszínes és szeszélyes politikai tévképzeteket valami ősi és lényegi megragadásának az érdekében utasította el, majd mutatott rá azokra egy egyetemes megrendülés képeiben. A *Tűzvészker*t szétszálazódásainak sorozatában mintha mindvégig ott dolgozna kohéziós erőként a kozmikus Egész és az erre irányuló vágy. Archetipikusak a motívumkészletének visszatérő komponensei: a fény, a sötétség, illetve az őselemek, a föld, a víz, a tűz, a levegő és a „kvinta esszencia”, az éter (ami feltűnik a négy alvilági folyó egyikének nevét című versben: „távol a világtól / a folyók sóvárgó tompaságában éjszakázva / utaznak a súlyos hajó padlóján kiterülve – mint az éter / lassan lépnek be a lerombolt városba / a pestises idő hasadékában / ami már nem tartozik hozzájuk” [akherón]). A szövegekben ezek legtöbbször egymás ellenében dolgoznak, összeférhetetlenségeik sokszor dinamizálják a verseket. Azokról van szó, amelyeknek az ősi indiai ájurvéda tanai szerint mindenkiben egyensúlyi helyzetben kellene maradniuk ahhoz, hogy a betegségek leküzdhetők legyenek, és az ember ne csak a testével, szervezetével, hanem a környezetével, a környezettel is harmóniába kerülhessen. Egy megfertőződött test a toxikus hazájában: „sosem lehetett visszatérni. / aki igazán menekül, nem tér vissza, nem tud visszatérni, a földrészeket belső távolságokra redukálja. / megtanulja más emberek nyelvét – és a feje fölött a csillagok kirajzolják az emberiség szenvedéssel teli sors történetét” (*Rimbaud halála: D*).

Feloldhatatlan feszültséget jelent a vers médiumán keresztül a csendre ráhallgatni és vágni, hogy ekképp azt utánózni lehessen, a nyelv által felszabadulni és az általa közvetített, így a bármikor – és végtére csakis – meghamisítható valóságban kapaszkodókat találni. A kötetten végigvonul ez a mindenhol és mindenben megtalált otthontalanság: „egy csendországot kívántál / sós esőkből – utak és ál-

mok nélkül // egy sötét országot kaptál / ahol a valóság felfalta az őrzületet és / lakhatatlanná vált – ez az éjszakaország ami a test magánya / ellen nyögve tiltakozik” (*lisszabon* [2]). A haza így csak egy „keresztút ahol elalszunk európa szélén / és ahonnan a kontinens csak egy árnyék / ami belemélyed a csavargók vénáiba” (*lisszabon* [1]), „de még így is ismerem / minden sarkát a mocskos városnak amit úgy imádok” (*csábítás*). A létezés eszerint egy felfüggeszthetetlen ingajarat – ebben állhat a megszólalás sikerre vitt kudarca, az ezzel való küzdelmes kibékülésben, ami az olvasói automatizmusok és beidegződések felülvizsgálatára szólít fel. Csak remélni tudom, hogy előbb-utóbb sor kerül a teljes oeuvre magyar nyelvű kiadására, és kíváncsian várom, hogy a könyvkiadás termelékenységével lépést tartó intézményes, gyors reagálású hazai kurrens irodalomkritikai gyakorlat miképp talál majd fogást (és mérettetik meg) a forrásnyelven kiterjedt fogadtatás- és hatástörténettel rendelkező, méltán klasszikusnak számító szerző gazdag életművén. (*Magvető*)

VIGH LEVENTE

Mutáns történelem

GEORGE R. R. MARTIN (SZERK.): *WILD CARDS – FEKETE LAPOK*, FORD.
NOVÁK GÁBOR, BÉKÉSI JÓZSEF

Fredric Jameson a posztmodernről szóló kötetének (*A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája*, Noran Libro, 2010) *Nosztalgia a jelenért* című fejezetében hosszas fejtegetésbe bonyolódik történelem, történelmi regény és tudományos-fantasztikum viszonyáról a *Kizökkent idő* című Philip K. Dick-regény kapcsán. Jameson számára azért bizonyult hasznos példának az eredetileg 1959-ben megjelent mű, mert rajta keresztül remekül illusztrálható a korszakok és ethoszok alapján elgondolt történelem szimulákrum volta. Dick regénye ugyanis egy olyan ötvenes évekbeli amerikai kisvárosban játszódik, amely valójában csupán egy ötvenes évekbeli kisváros szimulációja a főhős emlékei, de leginkább az Eisenhower-érához kapcsolódó közhelyek és vándormotívumok alapján. (Ezt az alapötletet hasznosította újra például Blake Crouch *Wayward Pines*-trilógiája néhány éve, miközben a távoli jövőben felépített patyomkin-városka történetében nem csupán a felidézett korszak külsőségeit és jellegzetes karaktertípusait, de például a korabeli popkultúra, kiváltképp az *Alkonyzóna* tévésorozat történetészövési trükkjeit is újrahasznosította.)

Jameson érvelésének sarkalatos pontja, hogy a *Kizökkent idő* és az amerikai történelem jellegzetes korszakainak külsőségeit a műalkotás jelenébe (Dick esetében: a jövőbe) projektáló művek szükségképpen csak az adott korszak reprezentációit képesek felhasználni, amelyek igazságértéke és valóságtartalma erősen kétséges. [Hangsúlyoznunk kell], „milyen forrásból származik minden olyan jellemvonás, amellyel felruháztuk ezt a korszakot – írja a szerző az ötvenes évek kapcsán –, hiszen jó részük mintha éppen saját televíziós műsoraiból eredne; más szóval saját maga ábrázolásából. Mindazonáltal az is lehetségesnek tűnik, hogy a korszak mé-

lyebb valóságainak [...] kevés közülük van azokhoz a kulturális sztereotípiáinkhoz, amelyeket az így felcímkezett és a generációs évtizedek kategóriáival meghatározott évekről alkottunk.” (289.) Jameson e gondolat alapján tételez „egyszerre ellentétes és homológ” (290.) kapcsolatot a történelmi regény és a science fiction között, azt állítva, hogy míg előbbi megfelel a XVIII. század után kialakult történetiség-fogalomnak, utóbbi alkalmas a fogalom posztmodernben tapasztalható hanyatlásának megragadására. Összeköti őket, hogy mindkét műfaj esetében kollektív fikció – „kulturális sztereotípiák” – fertőzik a történelem vélt tényszerűségét; ezért is elemzi olyan élvezettel Dick regényét, amelyben a szerző explicite mesterséges, eszképzizmussal és egyéni vágyaktól eltorzított konstrukcióként kezeli az Eisenhower-korszak fogalmát.

Miközben egymás mellé helyezi ezt a két műfajt, Jameson sajnálatos módon nem tárgyalja a témában talán leginkább releváns szubzsánert, az alternatív történelmi fikciót és annak különböző leágazásait, habár épp Philip K. Dick klasszikus disztópiája, az *Ember a Fellegvárban* nyújthatná ennek egyik eklatáns példáját. A sztereotípiákban kikristályosodott múlt és az eltárgyasított jelen egymásba csúsztatását Jameson olyan filmekben keresztül igyekszik megragadni, mint David Lynch *Kék bársonya* vagy Jonathan Demme *Valami vadság* című thrillere, ahol az amerikai múlt mindkét esetben egy pszichotikus gonosztevőben megtestesülve kísérti a nyolcvanas évek nem kevésbé elrajzoltan ábrázolt jelenét. Habár az ötvenes-hatvanas évek vonatkozó, hol gótikus kísértetiességgel (*Kék bársony*), hol komikummal és pikírt camp-esztétikával (lásd a *Vissza a jövőbe*-filmeket vagy John Waters késői munkáit, mint a *Poliészter*, a *Hajlakk* és a *Cry-baby*) vegyes nosztalgiája a nyolcvanas évek amerikai kultúrájának meghatározó trendje volt, a történelem és történetiség fogalmának revíziója nem korlátozódott csupán az Eisenhower-érára. A retrofuturista spekulatív fikción belül megszületett a Viktoriánus-érát újragondoló steampunk (Tim Powers: *Anubisz kapui*), egyre népszerűbbé váltak az egyes korszakok egymástól távol eső tereinek és figuráinak remixelése (mint Hasfelmetsző Jack a Vadnyugaton Richard Laymon a *Kegyetlen* című regényében), és a képregényiparon belül végbemenő paradigmaváltásnak – a „brit invázió” – hála ez a folyamat a szuperhős-tematikát sem kerülte el. Utóbbi trend programadó darabja volt az Alan Moore – Dave Gibbons szerzőpáros folytatásokban 1986-ban és '87-ben megjelent *Watchmen*-je, amelyben a harmincas évek szuperhős-képregényeinek esztétikája válik történelmi valósággá, és formálja át a huszadik század amerikai történelmét, megnyert vietnami háborútól a nyolcvanas évek derekáig hivatalban maradó Nixon elnökig. Moore és Gibbons víziójában a szuperhős piti huligánokat állcsúcson vágó önbíráskodóból világpolitikai tényezővé válik, amelyen keresztül megfogalmazódnak ugyan bizonyos kollektív, nemzeti vágyálmok (megnyert Vietnam, térdre kényszerített Szovjetunió), ugyanakkor a kosztüm és a maszk nem elfedi, hanem épphogy színre viszi az emberi esendőségeket: Moore figurái egytől egyig a skizofrénia határán táncoló, súlyosan sérült alakok, akiknek ugyanakkora terhet jelent kezelni például egy párkapcsolati válságot, mint bármelyik más halandónak; korlátaik és gyarlóságaik miatt pedig szükségképpen megroppannak a rend fenntartásának és a világ megmentésének terhe alatt. A *Watchmen* úgy számol le a hősmítosszal, hogy közben néhány kiemelten fontos elemét érintetlenül

hagyja: ezek egyike, a megkettőzött identitás mellett, hogy a szuperhős valamely absztrakt idea felnagyított megtestesülése, legyen szó akár totemisztikus állatmaskokról, mint Pókember és a Denevérember esetében, vagy akár a nemzet fogalmáról, mint Amerika kapitányról. A *Watchmen* a Komédiás nevű fasisztoid antihős meggyilkolásával kezdődik, akiről a halála után nyomozó pszichopata igazságosztó, Rorschach így nyilatkozik: „Látta a huszadik század igazi arcát, és úgy döntött, ő lesz a tükörképe, a paródiája.”

A szuperhősben megtestesülő történelem a központi motívuma a George R. R. Martin által szerkesztett *Wild Cards*-történetfolyamnak. Az 1987-ben megjelent *Wild Cards: Fekete lapok* című kötettel indult sorozat úgynevezett „osztott fikciós világ”, amelynek azóta megjelent huszonhét kötetében számtalan szerző írt a nyitógyűjteményben lefektetett szabályoknak megfelelő regényeket és novellákat. A koncepció mögött afféle agytrösztként funkcionál Martin a Tor.com-ra írt esszéjében a nyolcvanas években kiugróan divatos asztali szerepjátékokra vezeti vissza a *Wild Cards* genezisé: „Nagyszerűen szórakoztunk függőségünk idején, de végül rá kellett jönnöm, hogy a játék túl sokat emészt fel az időmből és a kreatív energiáimból. Kockadobással nem lehet fizetni a jelzáloghitelt (vagy hát lehet, ha az a kocka cinkelt). Akkor ébredtem fel a *SuperWorld*-szerepjáték okozta lázálomból, amikor egy napon azt mondtam magamnak: „Biztosan van rá mód, hogy valahogy ebből pénzt csináljak.” (Martin: *From Game to Book or, the Birth of a Shared World*) A szerepjátékokhoz íródott könyvek a nyolcvanas évek végén már egyáltalán nem számítottak újdonságnak, az első *Dungeons & Dragons*-regények egy évtizeddel korábban jelentek meg, és számuk csak nőtt a nyolcvanas évek folyamán, ugyanakkor ezek a könyvek meglehetősen csekély presztízzsel bírtak mind a könyvpiacra, mind a kritika szemében. Ennek legfőbb oka a gyakran valóban silány próza, és az a tény, hogy a „logós könyvek” sok esetben csupán másodlagos termékek az adott játékok szabálykönyvei és kiegészítései mellett, amelyek ugyan tághatják vagy árnyalhatják a szerepjátékok fikciós univerzumát, ám az előre lefektetett szabályok komoly mértékben korlátozzák az alkotói szabadságot – sokkal szigorúbban, mint az egyes zsánerek meglehetősen rugalmas kritériumai. A *Wild Cards* azzal kerüli ki ezt a csapdát, hogy függetlenül a különböző médiumok (képregények, szerepjátékok) hatásaitól, a körülötte kialakult alkotói kollektíva elsősorban irodalmi alkotásként, nem pedig egy szabálykönyv fikciós kiterjesztéseként tekint a sorozatra – hiszen a *Wild Cards* esetében nem is létezik külön szabálykönyv, a másodlagos világ játékszabályait már a *Fekete lapok* címet viselő első kötet is önálló novellákban fektette le.

A *Watchmen*mel szinte egy időben debütált széria szintén egy olyan alternatív Amerikát ábrázol, ahol a harmincas évek ponyváiból, mozi-sorozataiból és képregényeiből sarjadt világ fikciója felülkerekedik az általunk ismert történelmen. A hasadás éve 1946: ekkor a Takis bolygóról származó földönkívüli faj egy „módosított mesterséges vírust” akar tesztelni az emberiségen, amely „kölcönhatásba lép a gazdaorganizmus genetikai kódjával”. (16.) A fekete lap néven ismert kórokozónak „az lett volna a feladata, hogy felturbózza az elménk erejét, esetleg új szuperképességekkel ruházza fel őket, miáltal gyakorlatilag félistenekké válnának [...] Csakhogy nem mindig így működik. [...] Sokkal gyakrabban végez a tesztalany-

nyal.” (16.) Ám amellett, hogy ez a vírus az emberiség kipusztításával fenyeget, képes másfajta változásokat is előidézni az áldozataiban, pozitívokat és negatívokat egyaránt. „Néha csak szörnyetegekké változtatja az embereket, ahelyett, hogy megölné őket. [...] máskor viszont működik, átalakítja az alanyt, képességeket ad neki.” A *Wild Cards*-széria világában a vírusfertőzés nyerteseit elkeresztelik ászoknak, a veszteseket jokereknek – a kártyajátékokból vett zsargon végigkíséri a szériát, kiemelve a véletlen szerepét mind a mutációk létrejöttében, mind pedig az események alakulásában. Emellett Martin és szerzőtársai, bár a feudális berendezkedésű Takis-bolygó hatalmi harcáról szóló háttértörténet meglehetősen nehézkes, a virológia beemelésével szemléletes metaforát találtak a spekulatív irodalom alternatív történelmeket kidolgozó almfajainak működésmódjához, hiszen itt valóban arról van szó, hogy a múltbeli fikciók mintegy megfertőzik az általunk ismert történelmet, így hozva létre a valósághoz képest mutálódott regényvilágot.

A narratívában végbemenő mutációk – a történelem torzképe és kalandsztortól a románcon át a biohorrorig ívelő műfaji hibridizáció – a *Wild Cards*-ban így a szereplők testének torzulásaiban tükröződnek. A történetfolyam mitológiája szerint a módosult történelem egy az emberkép szempontjából is szimbolikus eseménnyel kezdődött: a Rakétakölyök nevű sztárpilóta felrobbanásával Manhattan felett, miközben próbálta megakadályozni a fekete lap vírus elterjedését. Rakétakölyök régi vágású amerikai hős szuperképességek nélkül, fiatal kora ellenére háborús veterán, igazi hazafi, aki ragaszkodik a szigorú értelemben vett történelmi tényekhez. A halálát megéneklő novella (Howard Waldrop: *Harminc perc a Broadway felett!*) egyik jelenetében összevitatkozik a képregénykiadóval, amely a nemzeti hős népszerűségéből próbál hasznot húzni. „Amikor még Farrell ült a maga asztalánál, – érvel Rakétakölyök – a képregény repülésről, harcról és kémhálózatok felszámolásáról szolt... valódi dolgokról. [...] Tudom, hogy vége a háborúnak, mindenki új házra és új izgalmakra vágyik, de lássuk csak, miket találtam az elmúlt tizenhét hónap számaiban. Soha nem harcoltam semmiféle Sírásóval, főleg nem egy Végzet Hegye nevű helyen. És a Vörös Csontváz? Mr. Féreg? Blooteaux professzor? Mi ez a sok csáp és koponya? Gonosz ikrek, akiket úgy hívnak, Sturm és Rang Hohenzollern? Az Ízeltlábú Gorilla hat könyökízülettel? Honnan szedték ezeket?” (34.) Mint ebből is látszik, Rakétakölyök egy olyan ethosz megtestesítője, amelyben ugyanolyan fontosak a klasszikus maszkulinitás elemei – fizikai erőnlét, erőszakos konfliktusmegoldás, honvédelem –, mint a ragaszkodás a fikciótól, az „új izgalmaktól” érintetlen történelem ideájához. Pusztulása azért is szükségszerű, hogy átadhassa a helyet egy új történelem új emberének, ahol a tények és a testek határai egyaránt elmosódnak.

Ám a történelem-újraírás módozatai az első kötet alapján közel sem annyira radikálisak, mint lehetnének. Az első novellában bekövetkező katasztrófa nem lenullázza az emberi történelmet és kultúrát – mint a posztapokaliptikus fikciókban szokás –, csupán módosítja, és ami ennél is fontosabb, a nagy fordulópontokat és a Jameson által említett „kulturális sztereotípiákat” érintetlenül hagyja. A fertőzött szuperhősök és torzszülöttek Amerikájában ugyanúgy megtörténik az ötvenes évek kommunistaüldözése (Walter Jon Williams: *A tanú*), a Kennedy-gyilkosság (George R. R. Martin: *Burokba zárva*), a vietnami háború és az ellene szervezett

diáktüntetések (Victor Milán: *Átalakulások*), ahogy a polgárjogi mozgalom is csak annyiban változott, hogy a feketék helyett a jokerek szegregációját kívánja megszüntetni. Még a legfontosabb közírók is ugyanazok maradtak: a kötet talán legszórakoztatóbb és nyelvileg is a legkiforrottabb betétei azok a pároldalas közjátékok, amelyek Hunter S. Thompson vagy Tom Wolfe modorában íródott fiktív publicisztikákat közölnek egy-egy nagyobb eseményről. A *Fekete lapok*ban a fantasztikum vírusa leginkább felnagyítja és mitikussá növeli azokat az erőket, amelyek befolyásolták a huszadik század történelmét – lásd az *Átalakulások* különböző ideológiákat megtestesítő alakjainak csatáját –, eközben parabolikus jelleggel ruházva fel a novellafüzért. Azokhoz az időutazós történetekhez hasonlóan, amelyek végül a múlt megváltoztathatatlanságát hirdetik, a *Wild Cards* alkotói sem képesek – és a jelek szerint nem is akarják – teljes mértékben meghaladni azt a rögzített eseménysort, amelyet Amerika történelmeként ismerünk. Óvatos duhajként ebből olykor képesek erényt kovácsolni, amikor például az egyes novellákon felismerhetőek az adott korszak popkultúrájának meghatározó paradigmái, mint a grindhouse-mozik esztétikája Lewis Shiner *Fortunato* hosszú, *sötét éjszakája* című történetében vagy a nyolcvanas évek urbánus csatornahorrorjait újrázó *Odalent* Edward Bryant-tól és Leanne C. Harpertől, ezek a stílári és műfaji játékok azonban csak részben kárpótolnak a közhelyszerűen felidézett történelmi kulcsesemények kezelésének bátortalságáért. A *Fekete lapok*at olvasva nem könnyű eldönteni, vajon a történelem reprezentációja képtelen szabadulni a populáris fikció ráakódott hordalékától, vagy épp ellenkezőleg, szerzői fantáziaviláguk kidolgozása során nem tudták elengedni a megélt és megírt történelem túlhasznált mintázatait; annyit viszont meggyőzően illusztrál, hogy tiszta – mondjuk úgy, vírusmentes – formában egyik sem létezhet. (*Libri*)

SEPSI LÁSZLÓ

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ
 Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége
 Tipográfia: Kass János
 Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége
 Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen
 Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató
 Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. Telefon és fax: (52) 412-626 — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900). További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 7200 Ft, félévi 3600 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.